

บทที่ ๒

แนวคิดเกี่ยวกับหลักชั้นศีลธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ทาง พุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงการปรับใช้หลักชั้นศีลธรรมในการแก้ปัญหาการดื่มสุราของชาวบ้านในตำบลตาตทอง อำเภอสรีราชา จังหวัดอุดรธานี โดยบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงหลักชั้นศีลธรรมที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๒.๑ ความหมายชั้นศีลธรรม

ชั้นศีลธรรมถือเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติในกิจกรรมการงาน ทั้งที่เป็นชีวิตของตนเองและเกี่ยวเนื่องกับบุคคลอื่น ในการศึกษาครั้งนี้จึงเริ่มจากการศึกษาความหมายของชั้นศีล ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ดังอธิบายต่อไปนี้

พระพุทธศาสนากล่าวถึงกรรมหรือกฎของธรรมชาติที่มีการดำเนินไปตามธรรมดา ไม่มีใครสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามความต้องการได้ ฉะนั้น จะต้องมีความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ตามความเป็นของธรรมชาติน้อยใหญ่ที่เกิดขึ้นกับชีวิตในทุกขณะ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตามสภาพแห่งความเป็นจริงที่เป็นไป ชั้นศีลคือความอดทน จึงมีความสำคัญในสถานการณ์ ความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน^๑

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้แสดงความหมายของชั้นศีลไว้ว่า ชั้นศีล หมายถึง กิริยาที่อดทนต่อโลกะ คือ ความอยากได้ ต่อโทสะ คือ ความโกรธเคืองจนถึงความพยาบาทมุ่งร้ายต่อโมหะ คือ ความหลงมกมาย เมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่ยั่วให้เกิด ความอยากได้ อยากกลางผลาญ อยากเบียดเบียนก็อดทนไว้ ไม่แสดงวิกลจริตอันชั่วร้าย ทางกายวาจาออกไปตามอำนาจแห่งโลกะ โทสะ โมหะ และอดทนต่อทุกขเวทนา มีเย็น ร้อน เปนต้น อันทำให้ลำบาก อดทนตรากตรำ ประกอบการงานต่างๆ อดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวชั่ว ไม่เป็นที่พอใจ^๒

^๑ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนากับคุณค่าต่อชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมกัลยาณธรรม) ๒๕๕๓
หน้า ๑๙

^๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม), (กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๓), หน้า ๔๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้แสดงความหมายของขันติไว้ว่า ขันติ หมายถึง ความอดกลั้น เรียกตามคำบาลี ในที่ทั่วไปว่า ขันติ แต่ในอาฬงกุสฺตร เรียกว่า ฐิติ แปลว่า ความหยุดใจ^๓

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน คือ ทน ลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งาม^๔ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายคำว่า ขันติ ไว้ว่า ขันติ แปลว่า ความอดทน หมายถึง ความอดกลั้นไว้ได้ ไม่แสดงอาการท้อท้อหรือความไม่พอใจ ความอึดอึดออกมาให้เห็น^๕

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายคำว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน หรืออดกลั้นต่อความจำเป็นสำหรับชีวิต ๔ อย่างด้วยกันคือ

๑) อดกลั้นต่อความเป็นไปตามธรรมชาติเช่นความร้อนความหนาวเย็นลมแดดเป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้แต่ต้องอดกลั้นด้วยการทำจิตใจไม่ให้เป็นทุกข์ขึ้นมา

๒) อดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วยถ้าไม่รู้จักอดกลั้นหรือเฉยได้ก็เท่ากับกินของแสลง ทำให้สูญเสียกำลังใจหรือต้องอดกลั้นทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ทรมานเพิ่มขึ้นอีกอย่างนี้ไม่มีประโยชน์อะไรจึงต้องอดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย

๓) อดกลั้นต่อการอยู่ร่วมกันซึ่งมีทั้งคนพาลหรือคนบ้าการกระทำของคนเหล่านี้ทำให้ต้องใช้ความอดทนอดกลั้นฉะนั้นคนมีกิเลสก็ย่อมล่วงเกินผู้อื่นด้วยการด่าบ้างหรือดูหมิ่นดูแคลนบ้างก็เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น

๔) อดกลั้นอย่างสูงคืออดกลั้นต่อการบีบคั้นแห่งกิเลสของตนทุกคนมีกิเลสเป็นพลังผลักดันคอยชักใยอยู่เบื้องหลังให้ต้องทำตามนับตั้งแต่อยากสูบบุหรี่หรืออยากไปดูหนังดูละครอยากกินเหล้าเมายาอยากไปแสวงหากามารมณ์ด้วยอำนาจของกิเลสต่างๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น^๖

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายคำว่า ขันติ หมายถึง อดกลั้นไว้ได้ ไม่แสดงอาการทุกข์ร้อน หรือไม่พอใจ ความอึดอึดออกมาให้เห็น^๗

พระราชันนัทนี (ภิกขุ ปญญนนทะ) ได้แสดงความหมายของ ขันติ ว่า ขันติ แปลว่า ความอดทน ความทนได้ ความอดทนมี ๓ ชั้นคือ (๑) ความทนลำบาก หมายถึง ความอดทนต่อความเจ็บไข้ เจ็บปวดทาง ร่างกาย (๒) ความอดทนต่อความตรากตรำ หมายถึง อดทนต่อความเบียดเบียนทางธรรมชาติ เช่น ฝนตกบ้าง แดดออกบ้าง ความร้อน ความหนาวหรือการเดินทางไกล เื่ออำนาจบ้าง (๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ หมายถึง อดทนต่อสิ่งยั่วยู่ที่จะทำให้เกิดอารมณ์ เกิด

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๙-๑๓๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^๕ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๘.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), อริยศีลธรรม (ชุดธรรมโฆษณ์), (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๓๘๑ - ๓๘๒.

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๘.

ความกำหนัด ไม่แสดงความขัดเคือง ไม่แสดงความลุ่มหลง ไม่แสดงความมัวเมา เป็นคนหนักแน่น ไม่อ่อนไหวต่ออารมณ์ที่มากระทบ แต่มั่นคง ประดุจเสาหินแหลมพืดก็ไม่โยก ไม่โคลง ซึ่งเรียกว่า อุดทนชั้นสูง หรือทนต่อความกระทบเปรี้ยวเปรย เสียดสีในทางที่เสียหาย เช่น ถ้อยคำด่าว่าก็สามารถอดทนเอาไว้ได้^๘

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่พอใจ^๙

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภูมิรินทร์ ได้ให้ความหมายว่า ขันติ ความอดทน หมายถึง การรักษาความปกติของคนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันพึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม ต้องมีความมั่นคงหนักแน่น ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด^{๑๐}

พันเอกปน มุทกัณฑ์ ได้อธิบายลักษณะของขันติว่า ขันติ แปลว่า ความอดทน เป็นลักษณะความเข้มแข็งของจิตใจในการพยายามทำความดีหลีกเลี่ยงจากความชั่ว สถานการณ์ที่ทำให้ต้องใช้ขันติมี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) อดทนต่อความลำบาก ซึ่งเกิดจากการทำงานจนเหน็ดเหนื่อย หิว กระจาย หรือถูกแดดลม ฝนกระทบ (๒) อดทนต่อความทุกข์เวทนา ที่เกิดจากการเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย (๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เมื่อถูกผู้อื่น ลวงเกินด้วยคำดาหรือการสบประมาท (๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส หมายถึง อดทนต่ออารมณ์ฝ่ายพลิตเพลิน เช่น ความสนุกสนานการเที่ยวเตร่^{๑๑}

แปลก สนธิรักษ์ ได้อธิบายถึงความหมายของ ขันติ ไว้ว่า ขันติ คือ ความทนทานต่อสิ่งที่ไม่พอใจ เป็น เหตุให้เสียประโยชน์ ความอดทนเป็นกระบวนการชักนำให้กิจการต่างๆดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทิ้งร้างเสียแต่กลางคัน และทำให้เกิดความบากบั่นทำการนั้นๆ จนสำเร็จลุล่วงไป^{๑๒}

สรุปได้ว่า ขันติธรรม คือ ความอดทน หมายถึง ลักษณะของความเข้มแข็ง มั่นคง และความหนักแน่นของจิตใจเมื่อ มีสิ่งทั้งดีและไม่ดีมากระทบต่อร่างกายและจิตใจก็ยังคงสามารถรักษาสภาพความสงบของจิตใจเอาไว้ได้ ทั้งนี้เพื่อนำตนเองให้ผ่านพ้นปัญหาและอุปสรรคต่างๆ แล้วนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของความสำเร็จในหน้าที่การงานที่ตนรับผิดชอบตลอดจนบรรลุถึงความดีงามได้ด้วยความอดทน สามารถแบ่ง ได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ (๑) ความอดทนทางกาย ได้แก่ ความอดทนต่อความลำบากในการทำงานหรือการเรียน และความอดทนต่อความทุกข์เวทนาทางกาย ความเจ็บปวด ความเหนื่อย ความหิว (๒) ความอดทนทางใจ ได้แก่ ความอดทนต่อการกระทบกระทั่งยั่วโยให้เจ็บใจและความอดทนต่อกิเลส คือ ความโกรธและความโลภ

^๘ พระราชันนัทนี (ปัญญนันท์ทิกขุ), คำสอนผู้บวชใหม่ อบรมพระนวกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนการพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗๙.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๗.

^{๑๐} ทวี ภูมิรินทร์, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, มปป.), หน้า ๑๔๓.

^{๑๑} ปิ่น มุทกัณฑ์, แนวสอนธรรมะหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๖๓.

^{๑๒} แปลก สนธิรักษ์, เสียดสีธรรม เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครูสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๘.

๒.๒ ลักษณะของขันติธรรม

ลักษณะของความอดทนที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญก้าวหน้า จะต้องประกอบไปด้วยลักษณะของความอดทนที่ถูกต้อง ดังต่อไปนี้

๑) มีความอดกลั้น คือ เมื่อถูกคนพาลด่า ก็ปฏิบัติราวกับว่าไม่ได้ยิน เมื่อเห็นการยั่วยุ ปฏิบัติราวกับว่าไม่ได้เห็น ไม่สนใจใยดี ไม่ปล่อยใจให้เศร้าหมองไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สนใจแต่ในเรื่องที่จะทำความเจริญให้แก่ตนเอง เช่น เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้อย่างยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) เป็นผู้ไม่ดุร้าย คือ สามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้าย ทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น ผู้ที่โกรธง่ายแสดงว่ายังขาดความอดทน ดังข้อความเตือนใจว่า “ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่เกิดก่อนแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้ที่โกรธก่อน ผู้ที่ไม่โกรธต่อบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ย่อมว่า เป็นผู้ชนะสงครามอันชนะได้ยากยิ่ง”

๓) ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น คือ ไม่ก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือเจ็บแค้นใจด้วยอำนาจของการกระทำของเรา

๔) มีใจเบิกบานอยู่เป็นนิตย์ คือ มีปิติอิ่มเอิบใจ ไม่พยายาบาท ไม่กล่าวโทษใคร ๆ ทั้งนั้น พยายามอดทนทำการงานทุกอย่างด้วยใจเบิกบาน^{๑๓}

บุคคลใดก็ตามรู้จักการอดทนอดกลั้นอดใจ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐ ความอดใจ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงในอารมณ์ คือ รูป กลิ่น เสียง รส และสัมผัสทางกาย นั้นเรียกว่าขันติ ความอดใจไม่โกรธพยายาบาท อาฆาต จองเวร แข่งด่า มนุษย์ และสัตว์ ทำจิตให้เป็นกลาง ไม่รัก ไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญา รู้เท่าทันสังขาร ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนั้นก็เรียกชื่อว่า ขันติ คือความอดใจ อันเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังมีคำบาลีว่า “ขันติ ปรมิ ต โป ตี ติกขา” แปลว่าขันติคือความอดทนอดกลั้น เป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่งความอดทนซึ่ง ลม และ แดด ความหนาวความร้อน ความหิวข้าว กระหายน้ำ และความอดทนแก่ทุกขเวทนา ที่เกิดแต่ความอาพาธความเจ็บไข้ ไม่ย่อท้อที่ จะก่อสร้างทางกุศลทาน ศีล ภาวนา ก็ชื่อว่าขันติ ความอดทน ขันติจะบังเกิดขึ้นเพราะมี

๑) หิริ ความละอายใจ

๒) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป

ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมสร้างให้เกิดความอดทนอดกลั้นไม่ลุอำนาจแก่กิเลส ขันตินั้น ย่อมสร้างประโยชน์ให้คือ ๑) ทำให้ไม่เศร้า โศกาอาลัย ๒) ทำให้ได้รับคำสรรเสริญจากบัณฑิต ๓) ทำให้ไม่มากด้วยเวรภัย ๔) เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผลนิพพาน

อนึ่ง บุคคลจะระงับความโกรธประทุษร้ายในจิตนั้น จะต้องอาศัยขันติ คือ ความอดใจ และเมตตาความปรารถนาดีไม่คิดร้ายจองเวรแผ่ไปในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นบุคคล ที่จะฝึกฝนจิตใจให้อดทนอดกลั้นไม่มีโทษ โมหะนั้น ควรสร้างเมตตาจิตให้เกิดขึ้นมาในใจตนด้วย ก็จะช่วยให้ถอนให้ขันติมั่นคงแข็งแรง บุคคลพึงเจริญเมตตาพึงพิจารณาให้เห็นชัดแจ้งด้วยปัญญาว่า ตัวเรานี้เราย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไม่มีปริมาณ ไม่มีขอบเขต ก็ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๓๕/๓๒๘.

ฉันนั้น เมื่อนำเอาตนเองเป็นพยานเพื่อเทียบกับสัตว์อื่น ย่อมจะเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่บังเกิดขึ้นมาในโลกนั้น นับว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงไม่ควรคิดเบียดเบียนเช่นฆ่าทำลายล้างกันเลย ควรตั้งจิตให้มีปรารถนาดีเมตตาต่อกัน^{๑๔}

เมื่อพิจารณาจากความหมายของขันติ ทำให้ผู้วิจัยสามารถจำแนกขันติได้เป็น ๒ ลักษณะตามวัตถุประสงค์ในการนำขันติมาใช้ ดังนี้

ก. ขันติสำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน คือ ขันติที่เป็นคุณธรรมสนับสนุนให้การดำรงชีวิตประจำวันบรรลุเป้าหมาย ประกอบด้วยขันติ ๓ ประการ คือ

๑. ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางกาย อดทนต่อความหนาว ความร้อน ลมแดด สัมผัสเหลือบยุงและสัตว์เลื้อยคลาน มุ่งมั่นประกอบการทำงานอันจะส่งผลให้การทำงานสำเร็จเรียบร้อย

๒. ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาอันเกิดจากความป่วยไข้ ไม่แสดงอาการทูลนทราญ สามารถดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้แมตองพบกับความตาย

๓. ความอดทน ความอดกลั้นต่อการหมิ่นประมาทที่ผู้อื่นกระทำ เช่น การกล่าว คำเสียดสี ต่ำว่าด้วยคำหยาบคาย หรือการกลาวลวงเกินให้เสียหาย ไม่ประพฤติผิดพลั้ง ด้วยอำนาจแห่งโทสะ

ข. ขันติสำหรับการพัฒนาตนไปสู่ความดีงาม คือ ขันติที่เป็นคุณธรรมส่งเสริม ความประพฤติเพื่อการพัฒนาตนไปสู่ความดีงาม ด้วยตามปกติมนุษย์มักมีความโลภเป็นตัวผลักดันให้เกิดความต้องการไม่สิ้นสุด จนบางครั้งอยากได้ ในสิ่งที่ไม่สมควรหรือโทสะที่บันดาลให้เกิดการทำลายได้ แม้กระทั่งคนที่รักกัน รวมถึงก่อให้เกิดความแตกแยกจนถึงขั้นทำร้ายเข่นฆ่า หรือลูกกลายกลายเป็นสงคราม หรือความหลงด้วยจิตที่ขาดสติสัมปชัญญะ ไม่รู้ดีชั่ว บุญบาป ไม่รู้เท่าทันกิเลสตัณหา ยึดติดกับสิ่งที่ไม่ควรอันเป็นหนทางไปสู่ปัญหาก่อให้เกิดทุกข์ ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม บุคคลจึงต้องฝึกความอดทนต่อโลภะ โทสะ โมหะ ไม่ตามใจกิเลส เพื่อยกระดับจิตใจของตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นผู้มียุติธรรมในระดับที่สูงขึ้น

๒.๓ ความสำคัญของขันติธรรม

มนุษย์เป็นสิ่งที่มืองค์ประกอบปรุงแต่งเกิดขึ้นในหลาย ๆ ส่วน ในส่วนต่างของมนุษย์ ยังมีของสำคัญอยู่อีกอย่างหนึ่งที่มองด้วยตาไม่เห็น คือกำลังหรือแรง อ่อนแรง ขอบแรง แสดงว่าแรงเป็นของมีอยู่จริง และมีมากน้อยก็ได้ แรงนี้เป็นสิ่งที่เราต้องอาศัยเรื่อยมาตั้งแต่เกิด อย่างน้อยที่สุดก็ใช้สุดลมหายใจ ต่อมาก็ใช้แรง ร้องให้ ใช้แรงคว้า ใช้แรงคลาน ใช้แรงเดิน เป็นการใช้เรื่อยมา จนกระทั่งโตเป็นผู้ใหญ่ ใช้แรงแบกหามทำมาหากิน ครั้นแก่เฒ่าแรงเหลือน้อยถอยกำลัง แต่ยังมีแรงพอที่จะเคี้ยวอาหารได้ กลืนยาได้ คุยกับคนที่มาเยี่ยมได้ ครั้นนานไปก็หมดลง จนกระทั่งเหลือแต่แรงพอสูดลมหายใจ ในที่สุดก็หมดจริง ๆ แรงเปรียบได้กับทรัพย์อย่างหนึ่งที่มีความจำเป็นต่อชีวิตของมนุษย์

^{๑๔} พระชุมพล พลปัญญา, พุทธมงคลอนิสงส์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสุพีเรียพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๒ - ๑๐๔.

จิตใจของคนเรานั้น นอกจากจะมีคุณสมบัติหลายอย่าง เช่น ความเมตตา กรุณา ความฉลาดรอบรู้และอื่น ๆ ยังมีสิ่งจำเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือ แรงใจ ซึ่งเราพูดกันได้ว่า กำลังใจ กำลังใจ เป็นสิ่งจำเป็นมาก และจะใช้มากกว่ากำลังกายด้วยซ้ำบ่อเกิดของกำลังใจ คือ ขันติเป็นกำลัง^{๑๕}

ความสำคัญที่ต้องใช้ความอดทน เพื่อประโยชน์ที่จะได้รับ เช่น การประกอบอาชีพ การศึกษา การข่มใจ สิ่งเหล่านี้จะสำเร็จได้ต้องอาศัยความอดทนเข้ามาประกอบ ความอดทนเป็นสิ่งที่จำเป็นยิ่งยวดที่เกื้อหนุน ฉะนั้นขันติจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เพื่อประโยชน์ที่จะเกิดกับตัวเองและบุคคลอื่น

นอกจากนี้เป้าหมายในการดำรงชีวิตของมนุษย์ คือ การตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ ของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ความต้องการทางร่างกาย เพื่อการมีชีวิตอยู่รอด ความต้องการทางสังคม เพื่อความอบอุ่น และความต้องการทางใจ เพื่อชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่งการดำเนินชีวิตให้บรรลุเป้าหมายไม่ว่าในระดับใด ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมสำคัญที่จะส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จดังเป้าหมายสังคม ชันติ นับเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่จะ ส่งผลให้สมประสงค์ในสิ่งนั้น ๆ สามารถพิจารณาได้ดังที่ บุญมี แทนแก้ว แสดงไว้ในหนังสือความจริงของชีวิต ดังนี้^{๑๖}

๑. ความต้องการทางชีววิทยา อันเป็นความต้องการทางร่างกาย เป็นความต้องการพื้นฐานที่จำเป็น ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. ความต้องการทางสังคม เพราะโดยพื้นฐานมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ชอบอยู่รวมกัน เพื่อความอบอุ่นใจ เพื่อสงเคราะห์หอนุเคราะห์กัน ทำให้มีการแต่งงาน มีบุตรมีภรรยา มีเพื่อนฝูง ตลอดจนทั้งมิตรประเทศเพื่อช่วยเหลือกัน

๓. ความต้องการทางใจ อันเป็นความต้องการที่ลึกซึ้ง อยู่เบื้องหลังความต้องการด้านอื่นๆ อาจแบ่งย่อยได้ดังนี้

- ๑) ความต้องการความอบอุ่น ความปลอดภัย และหลักประกันชีวิต
- ๒) ความต้องการความดี ความสมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ดั่งาม
- ๓) ความต้องการบรรลุจุดหมายปลายทางชีวิต
- ๔) ความต้องการความสุขพิเศษ ต้องการความสุขที่แท้จริง
- ๕) ความต้องการที่พึ่งอันประเสริฐ
- ๖) ความต้องการปรัชญาชีวิต

เมื่อพิจารณาจากเป้าหมายของชีวิตที่สำเร็จได้ด้วยอาศัยความอดทน ชันตินับเป็นคุณธรรมสำคัญที่บุคคลควรนำมาประพฤติเพื่อบรรลุจุดหมายที่ดั่งาม แม้เพียงแค่การรักษา ความเป็นมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ก็ต้องอาศัยความอดทน ดังที่ทานพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า “แม้ความเป็นคนนี้ ก็ไม่นานสนุก น่าเอื้อมระอา เพราะเป็นที่ตั้งของความทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือว่า เป็นคนเสียได้ ก็จะไม่เป็นทุกข์...ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ ต้องมีความทุกข์ ตามแบบของความเป็นชนิดนั้น ๆ เพราะวาความ

^{๑๕} มารศรี กลางประพันธ์, “การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี”, วิทยาศาสตร์สุขภาพ (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘).

^{๑๖} บุญมี แทนแก้ว, ความจริงของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๗-๘.

เป็นอย่างใด ๆ นี่ มันต้องทนเพนทนดำรงอยู่”^{๑๗} ขั้นตอนความอดทนจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่มาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งทั้งหลาย เพราะเมื่อสิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งนั้นย่อมพยายามรักษาความดำรงอยู่แห่งตนเองด้วยการอดทน ทั้งทางกายภาพ ทางสังคม และทางจิตใจ รวมถึงใช้ความอดทนพยายามสร้างสิ่งสนับสนุนรอบข้างที่จะเกื้อหนุนให้ตนเองดำรงอยู่อย่างผาสุก

๒.๔ ประเภทของหลักขั้นดิธรรม

๒.๔.๑ ขั้นติ ๒ ประเภท

ขั้นติ ความอดทน คือ การรักษาความปกติภาพของตนเองไว้ได้ในเมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา ขั้นนี้มีประเภทดังนี้

๑. ขั้นติความอดทนต่อการดำเนินชีวิตทั่ว ๆ ไป เช่น อดทนต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน ความเจ็บป่วย ความโกรธ สรุไปได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑) ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ในการทำงาน โดยสุจริตไม่ว่าจะค้าขาย หรือทำงานเกษตรกรรม ย่อมมีความลำบาก ไม่สบายเหมือนการหากินทุจริต ผู้มีสัมมาชีพจึงต้องมีความอดทน ไม่แสดงอาการของความขาดไม่สู้งาน ไม่สู้ความ ลำบากตรากตรำ

๒) ความอดทนต่อทุกขเวทนา คือ เมื่อเจ็บป่วยก็ไม่แสดงอาการทรมานทรมายเกินเหตุ

๓) อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ เมื่อเกิดกิเลสใด ๆ ได้แก่ความโลภ คือ ความอยากได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความโกรธและความหลง ในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็ต้องมีขั้นติ อดทนและเพียรพยายามกำจัดกิเลสนั้นออกไปเสียจากตน

๒. อธิวาสณขั้นติ ความอดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น เฉพาะอย่างคนที่ต่ำกว่าเรากล่าว คือ อดทนต่อความเจ็บใจ คือ อดทนต่อความกระทบกระทั่งแตกดันของคนอื่น^{๑๘}

๒.๔.๒ ขั้นติ ๓ ประเภท

๑) อดทนต่อความลำบาก ได้แก่ความอดทนต่อ ความเจ็บป่วย ใช้เพื่อจะรักษาชีวิตไว้ไม่เป็นคนคิดสั้น คิดทำลายตนเองเพราะความป่วยไข้ที่เรื้อรัง เมื่อเจ็บป่วยไข้ก็ไม่แสดงอาการว่าเจ็บปวดจนเกินไปกว่าเหตุ ไม่ส่งเสียงร้องครวญคราง^{๑๙} เกินกว่าเหตุ ไม่ส่ายอัยร้องครวญครางเพื่อต้องการให้ผู้อื่นหันมาสนใจเอาใจตัวเองไม่ถือเอาความเจ็บป่วยอ้างกิเลสเป็นข้ออ้างขึ้นบังหน้าลาหยุดการงานไม่ประพฤติตนเป็นคนโรคน้อยแต่อาการมากดังคำพังเพยว่า เป็นไข้แดงโหมท้องโตตื่นเย็นข้าวปลากินได้ การงานไม่ทำ และ ไม่ถือเอาการร้องครวญครางเป็นอารมณ์ของจิตใจด้วยคิดว่าจะได้ บรรเทาความเจ็บปวด เพราะการทำเช่นนั้นเป็นการก่อความทุกข์เดือดร้อนความลำคราญแก่ผู้พยาบาลและผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง

^{๑๗} พุทธทาส อินทปัญโญ, **คู่มือมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๘} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

^{๑๙} ส.ส (ไทย) ๑๕/๘๓๕/๓๒๘, พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, **มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า**, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสตร์ , สากล ในอุบลภูมิสมเด็จมหาวิชฌมัจฉาจารย์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔๕.

๒) อุดทนต่อความตรากตรำ ได้แก่ความอดทนในการประกอบอาชีพในการศึกษา และในการดำเนินชีวิตเป็นคนมีความอดทนต่อความหนาวร้อนหิวกระหาย ไม่หลงงาน ไม่หนีงาน ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ไม่ค่อยถนอมตัว ไม่กลัวผิวเกรียม จะเสียความสวยงามกลัวมือจะสาปปากจะเขียว คนที่ประพฤติอย่างนี้ต่อไปจะลำบากมากเพราะธรรมดา คนเราถ้ามีความขยันหมั่นเพียรสู้อบเหงื่อต่างน้ำ เมื่อเหงื่อมากน้ำตาจะอมจะออกน้อย ถ้าเหงื่อออกน้อย น้ำตาจะออกมากเพราะเหงื่อมันหลบในแล้วจะรวมตัวกันเข้าไหลออกมาเป็นน้ำตาในวันหลัง

๓) อุดทนต่อกิเลส ได้แก่ความอดทนต่อโลภะ คือ ความโลภ และต่อ โทสะ ความโกรธคิดประทุษร้ายอดทนต่อโลภะ ได้แก่อดทนต่ออารมณ์ที่ม้ายั่วชวนให้ละโมภโลภมากชวนให้เกิด ความทะเยอทะยานอยากเกินความแก่ฐานะ เช่นอยากได้อะไรก็มีไว้ในครอบครองของตนในสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์โดยวิธีการทุจริตอดทนต่อโทสะ ได้แก่ความอดทนต่อความโกรธคิดประทุษร้ายอดทนต่อถ้อยคำแสลงหูดทนต่อกิริยาอาการของผู้อื่นที่ขัดขวางนัยน์ตาของตน^{๒๐}

๒.๔.๓ ชั้นติ ๔ ประเภท

๑) อุดทนต่อความลำบาก หมายความว่าคนทำงานมาก ๆ แล้วได้รับความเหน็ดเหนื่อยหิวกระหาย หรือถูกแดด ลม ฝน กระแทบเกินสบาย คนที่ไม่มีขันติ เมื่อเผชิญกับความลำบากตรากตรำมักจะทอดทิ้งการทำงานเสีย เป็นคนมือเท้าบาง ทำอะไรทั้ง ๆ ขว้าง ๆ แต่ผู้มีขันติ ย่อมอดทนต่อสิ่งเหล่านี้ กัดฟันทนทำงานของตนให้สำเร็จ

๒) อุดทนต่อทุกขเวทนา คือ การรับรู้อารมณ์ว่าเป็นทุกข์ ซึ่งเกิดมาจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายโดยโรคภัยนานัปการ ที่เกิดขึ้นกับร่างกายตน คนที่ขาดขันติ เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายขึ้นมา มักจะแสดงมารยาทที่ไม่สมควรออกมาให้ปรากฏ เช่น ร้องครวญครางกระบิดกระบวนเป็นคนเจ้ามยา เป็นเจ้าอารมณ์มีอาการโมโห โทโส่าย บางคนอ้างความเจ็บป่วยเพื่อจะกระทำความชั่วต่าง ๆ ก็มี แต่สำหรับผู้มีขันติ ย่อมรู้จักอดทน อดกลั้น ไม่ปล่อยตัว ปล่อยใจให้เสียหรือตกไป ในทางชั่วต่าง ๆ ให้คนอื่นหลงเชื่อหรือเข้าใจผิด

๓) อุดทนต่อความเจ็บใจ เป็นขันติประเภทอริวาสนขันติ คืออดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่นเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ต่ำกว่าเรา เมื่อถูกผู้อื่นกระทำการล่วงเกินให้เป็นที่ขัดใจ เช่น ถูกด่าว่า หรือ สบประมาท หมิ่นประมาท บุคคลผู้ขาดอริวาสนขันติ ย่อมขาดสติเดือดดาลแล้วทำร้ายตอบด้วยการกระทำอันแรงเกินเหตุที่ควรจะเป็น เช่นว่าเหน็บแถมด้วยวาจาหยาบคาย หรือก่อความทะเลาะวิวาทตีรันฟันแทงกัน สร้างเวรกรรมไม่สิ้นสุด เป็นทางนำมาแห่งความหายนะแก่ตัวเองและครอบครัวตลอดจนเพื่อนฝูง แต่สำหรับผู้มีขันติย่อมรู้จักอดทน สอนใจตัวเอง รู้ที่ไปที่มาของสาเหตุนั้น ๆ คือ หาวิธีการแก้ไขด้วยสันติให้เรียบร้อย เป็นผลดีด้วยความสงบต่อไป

๔) อุดทนต่ออำนาจกิเลส หมายความว่าอดทนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายพลิตพลินอันเป็นไปตามอำนาจกิเลสพาไป เช่น ความสนุกการเที่ยวเตร่ ความโกรธการได้ผลประโยชน์ในทางที่ไม่ควรเป็น

^{๒๐} พระรัตนเวที (ชำนาญ เขมานนโท) , ธรรมเทศนาชั้นตติกา, วัดกุญบุรี ตำบลกุญบุรี อำเภอกุญบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะรัฐสภาเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลถวายพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัฒนคุณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง.

ต้น ความจริงแล้วอารมณ์ที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ ดูไปก็ไม่น่าจะใช้ความอดทน ไม่ทำให้เราลำบาก แต่ที่ต้องใช้ความอดทน เพราะอาจจะทำให้เราเสียหายได้ ทั้งนี้เพราะคนที่ขาดขันติมักจะทำกรรมอันน่าบัดสีต่าง ๆ ตามอำนาจกิเลส หรือตามความอยากในสิ่งตนเองรัก เช่น รับสินบน ผิดลูกเมียชาวบ้าน เห็นเงินตาโต ทำร้ายรังแกกัน ต้มเหล้า สูบบุหรี่ เหยียด เมานานาจ ชี้อ้อ ไอ้อวด^{๒๑}

ขันติในแต่ละประเภทมุ่งที่จะสร้างความอดทน ใช้ความอดทน ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลอื่น ทั้งส่วนเป็นสิ่งตัวเองสร้างขึ้น และสิ่งที่มากระทบภายนอกและภายในใจ เพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ จึงควรมีขันติ เพื่อการยับยั้งต่อสภาพความเป็นไปของสภาพสังคมและจิตใจตนเอง

๒.๕ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดขันติธรรม

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดขันติธรรม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์ต้องสร้างเสริมกระบวนการทางความคิดโดยอาศัยสัมมาทิฐิเสียก่อน มีข้อความในพระไตรปิฎกแสดงหลักการปรับวิธีคิดให้ถูกต้องว่า “ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ อย่าง คือ ปรีโธโสและโยนิโสมนสิการ”^{๒๒} พุทธธรรมทั้งสองประการนี้ จึงเปรียบรากเหง้าแห่งการปลูกเร้า วิธีการเรียนรู้ตลอดชีวิตของมนุษย์ เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมทั้งหลายให้อุบัติขึ้นมา ฉะนั้นจุดเริ่มต้นแห่งกระบวนการเกิดขึ้นหรือ แหล่งที่มาของพุทธจริยธรรมเรื่องขันติ จึงมาจากแหล่งสำคัญ ๒ ประการดังกล่าว คือ ปรีโธโสและโยนิโสมนสิการ จะได้อธิบายดังต่อไปนี้

(๑) กระบวนการเกิดขึ้นของขันติ คือ ปรีโธโส เป็นปัจจัยภายนอก หมายถึง เสียงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่าข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ต้งามถูกต้องเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร นี่เป็นแหล่งที่มาของขันติซึ่งอาศัยปัจจัยภายนอก^{๒๓}

สมสุตา ผู้พัฒนา และ อัจฉรา ธนะมัย ได้เสนอแหล่งที่มาของขันติว่ามีซึ่งอาศัยปัจจัยภายนอกโดยใช่ สิ่งกาลสูตร ซึ่งปนพระสูตรสำคัญสูตรหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติต่อทศ ๖ แก่สังคาลกคฤหบดีบุตรสังคาลสูตรมีสาระสำคัญว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมซึ่งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล ๖ กลุ่มด้วยกันดังพุทธพจนวาทคฤหบดีบุตร ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทศทั้ง ๖ อย่างไร ทาน พิงทรบาททศ ๖ เหล่านี้ คือ พิงทรบาทวา บิถามารดาเป็นทศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทศเบื้องขวาบุตร และภรรยาเป็นทศเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทศเบื้องต่ำ สมณพราหมณเป็นทศเบื้องบน^{๒๔} นอกจากกลุ่มชนทั้ง ๖ แล้วที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีแหล่งที่มาซึ่งอาจจะแบ่งแยกเป็น ๘ ประเภทใหญ่ๆ เรียงตามลำดับความสำคัญ ดังต่อไปนี้

^{๒๑} ไสว มาลาทอง, *คู่มือการศึกษาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

^{๒๒} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๒๓} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๒๑.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗.

(๑) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากนิสัยประจำตัวหรือมีมาตั้งแต่กำเนิด หมายถึง ความอดทนที่มีมาคู่กับบุคคลแต่ละคน ไม่สามารถระบุเหตุอื่นที่ชัดเจนได้ จึงเรียกรวมๆ ว่าเป็นนิสัยประจำตัวของแต่ละบุคคล ส่วนหนึ่งของนิสัยเป็นผลมาจากพันธุกรรมหรือกรรมพันธุ์ (Heredity) ส่วนที่เหลือเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อม (Environment)

(๒) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่ไ้ใช้ความอดทนมาก่อน หมายถึงความอดทนบึกบึนที่เกิดจากการที่เคยทำงานซึ่งต้องใช้ความอดทน หรือการที่เคยได้รับความยากลำบากในชีวิตวัยเด็ก หรือได้ผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตซึ่งทำให้ต้องลุกขึ้นต่อสู้ จนเกิดสมรรถภาพแห่งความอดทนทางจิตใจและร่างกาย

(๓) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่มีความมุ่งมั่นต่อความสำเร็จ หมายถึงความอดทนบึกบึนที่เพน ผลมาจากการทำงานที่ต้องการให้งานสำเร็จอันเกิดจากความทะเยอทะยานสวนตนมุ่งเอาชนะงานและความปรารถนาอย่างแรงกล้า

(๔) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบ ความรับผิดชอบเป็นภาระหน้าที่ที่บุคคลจะต้องกระทำด้วยจิตสำนึกอย่างจริง เพื่อให้ภาระนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี การลงมือปฏิบัติภารกิจบ่อยๆ หรือเป็นประจำก็จะเกิดความอดทนบึกบึนในที่สุด

(๕) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่ได้รับการอบรมสั่งสอน การอบรมเพาะลักษณะนิสัยแห่ง ความอดทนชนิดนี้ เกิดจากการได้รับการอบรมจากบ้านและสถานการศึกษา ซึ่งจะช่วยสร้างทัศนคติที่ดี ช่วยฝึกฝนการทำงานทั้งที่ง่ายและยาก เป็นการสร้างประสบการณ์ของบุคคลเมื่อถึงคราวที่ได้รับภาระหรือหน้าที่ที่สำคัญ ก็สามารถนำความอดทนมาใช้อย่างได้ผล

(๖) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่ได้ตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง หมายถึงความอดทนซึ่งเกิดจากที่ปัจเจกชนมีโอกาสได้ทำงานในสิ่งที่ตนมีใจรักงานอย่างแท้จริง และได้ทุ่มเทความรู้ความสามารถของตนที่มี ต่องานนั้นทั้งหมด ความจริงจังต่องานลักษณะนี้พระพุทธศาสนา เรียกว่าอิทธิบาท ๔ คือ บุคคลมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

(๗) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการขาดแคลนสิ่งจำเป็นหรือความจำเป็นบังคับ หมายถึงความว่า สภาพแวดล้อมที่กดดัน บังคับให้จำเป็นต้องปฏิบัติ คือการฝืนใจทำ ซึ่งจะทำให้บุคคลเกิดความอดทนบึกบึนขึ้นได้

(๘) ความอดทนบึกบึนซึ่งเกิดจากการที่ไตร่พิจารณาว่าควรต้องอดทน การเกิดขึ้นของความอดทนประเภทนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประสบการณ์เดิม ซึ่งจะทำให้บุคคลเล็งเห็นความจำเป็นในการอดทนด้วยการมีสติปัญญาและความมีเหตุผลเป็นเครื่องพิจารณา

ความอดทน ๘ ข้อนี ที่ใช้ปรโตโฆสะกับโยนิโสมนสิการเข้าจับ บางข้อก็มีความหมายคลุมเครือไม่ชัดเจน ไม่ลงตัว บางข้อก็สามารถเข้ากันได้ แต่ถ้าจะจัดอาจทำได้ คือ ข้อที่ ๒,๔,๕,๗ เกิดจากองค์ประกอบภายนอกที่ตีงามอันได้แก่ ปรโตโฆสะ ข้อที่ ๑,๓,๖และ๘ เกิดจากปัจจัยภายในได้แก่ โยนิโสมนสิการ ปรโตโฆสะ มีเรียกชื่ออีกอย่างว่า กัลยาณมิตร ซึ่งมีได้หมายถึงเพื่อนที่ดีในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอยางใหญ่อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง^{๒๕}

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๓.

สรุปได้ว่า ความอดทน ความอดกลั้นได้จากสิ่งแวดล้อมภายนอกและได้จากการพึ่งพาตนเอง ซึ่งเป็น คุณธรรมภายใน พื้นฐานของการรับเอาอารมณ์สวณมากก็มาจากปัจจัยข้างนอกคือได้ยินเสียงจากผู้อื่นกิริยาท่าทางหรือ การกระตุ้นชักจูงจากภายนอกที่เข้ามากระทบถ้าหากได้ยินเสียงจากผู้อื่นเป็นเรื่องที่งามนาชวนฟังก็ทำให้ใจเบิกบาน แต่ถ้าได้ยินคำที่เสียดสี ใส่ร้าย ดาว่า นินทา ซึ่งคำเหล่านี้เป็นคำที่ปุถุชนไม่อยากจะยินได้ฟัง ทำให้โมโห โกรธเคืองขึ้นมา ถึงขั้นทำลายกันก็มีอยู่มากมายในกรณีนี้แหละเพราะมนุษย์ไม่ใช่หลักโยนิโสมนสิการ ทำใจโดยแยบคาย ปรโตโมสะ รู้จักแยกแยะ ซึ่งก่อกระบวนการเกิดขึ้นของขันติ อำนวยให้สภาพร่างกายและจิตใจสมบูรณ์

๒.๖ วิธีสร้างหลักขันติธรรม

ขันติหรือความอดทนเป็นหลักการที่ควรนำไปพัฒนาชีวิต เพื่อประโยชน์ของตนเองและสังคม บุคคลที่หวั่นความเจริญด้วยจากขันติ หรือความอดทนจะต้องสร้างความอดทนให้มีในตนเอง

๒.๖.๑ ต้องคำนึงถึงหลักหิริโอตตปปะให้มาก

เมื่อมีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปอย่างเต็มที่ ความอดทนย่อมจะเกิดขึ้นดังตัวอย่างในเรื่องของพระเตมียไ้ ดังนี้

เมื่อครั้งพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ มีอยู่ชาติหนึ่ง พระองค์เกิดเป็นโอรสกษัตริย์นามว่า พระเตมีย ขณะอายุได้ ๖-๗ ขวบได้เห็นพระบิดาสั่งประหารโจรโดยใช้ไฟคอกให้ตาย ด้วยบุญบารมีที่ทำดีมาแล้วในอดีตชาติ ทำให้พระเตมียระลึกชาติได้ว่าภพในอดีตพระองค์ก็เคยเป็นกษัตริย์และก็เคยประหารโจร ทำให้ทนกรอกอยู่ช้านาน จึงคิดว่าถ้าชาตินี้เราต้องเป็นกษัตริย์อีก แล้วก็ต้องทนกรอกตั้งแต่วันนั้นมา พระเตมียจึงแสร้งทำเป็นไข้ ทำเป็นง่อยเปลี้ยเสียขา ไม่ขยับเขยื้อนร่างกายเพื่อให้ทุกคนเข้าใจว่าตนพิการจะต้องไม่ได้เป็นกษัตริย์ พระราชบิดาจะเอาขมนมาเล่นมาล้อก็ไม่สนใจ จะเอามาไต่เอาไรมากัด เอาไฟมาเผารอบตัวให้ร้อน เอาช้างมาทำถ้าจะแทงก็เฉย ครั้นถึงวัยหนุ่มสาว ๆ สวย มาล่อก็เฉย เพราะคำนึงถึงภัยในนรก หิริโอตตปปะเกิดขึ้นเต็มที่ จึงมีความอดทนอยู่ได้นานวันเข้าพระราชบิดาเห็นว่า ถ้าเอาพระเตมียไว้ ก็จะเป็นกาคิณีแก่บ้านเมือง จึงสั่งให้คนนำไปประหารเสียนอกเมือง เมื่อออกมาพ้นเมืองแล้ว พระเตมียก็แสดงตัวว่าไม่ได้เป็นคนพิการแต่อย่างใด มีพลละกลังสมบูรณ์พร้อม จากนั้นก็ออกบวช ต่อมาพระบิดาญาติพี่น้อง ประชาชนก็ได้ออกบวชตามไปด้วย และได้สำเร็จฉนสมาบัติกันเป็นจำนวนมาก^{๒๖}

การคำนึงถึงหิริและโอตตปปะให้มาก เป็นความอดทนอีกแบบหนึ่งที่มองเห็นภัยที่จะเกิดขึ้นกับตัวเองในปัจจุบันและอนาคต เช่น อดทนต่อสิ่งที่มาช่วยในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง การทำชั่วการทำบาป เป็นต้น

๒.๖.๒ ต้องรู้เท่าทันอารมณ์ที่มากกระทบ

ต้องเจริญเมตตาต่อการกระทำของบุคคลอื่นในแง่ดี เช่น เขาต่ำก็นึกเสียว่าเขาดี เขาก็นึกเสียว่าดีกว่าฆ่าดังตัวอย่างของพระปุลณะเถระดังนี้

^{๒๖} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตฉบับ “ทางก้าวหน้า”, หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

พระปुณณะเดิมเป็นชาวสุมาปรีนตะไปค้าขายที่เมืองสาวัตถี ได้ฟังเทศนาของพระสัมมาพุทโธเจ้าเกิดความเลื่อมใสศรัทธาขึ้นจึงขอบรรพชา

ครั้นบรรพชาแล้วการทำสมาธิภาวนาไม่ได้ผล เพราะไม่คุ้นกับสถานที่ท่านคิดว่าภูมิเทศที่บ้านเดิมของท่านเหมาะกับตัวท่านมากกว่า จึงทูลลาพระสัมมาสัมพุทโธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทโธเจ้าตรัสถามว่า “เธอแน่ใจหรือปุณณะ คนชาวสุมาปรีนตะนั้นดูร้ายมากนัก ทั้งหยาบคายด้วยเธอจะทนไหวหรือ”

“ไหวเจ้าข้า”

“ปุณณะ ถ้าคนพวกนั้นเขาตำเธอ เธอจะมีอุบายอย่างไร”

“ข้าพระองค์คิดว่า ถึงเขาจะตำ ก็ยังดีกว่าเขาต่อยด้วยมือพระเจ้าข้า”

“ถ้าเผื่อว่าเขาต่อยเอาละปุณณะ”

“ก็ยิ่งดีพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาก่อนดินขว้างเอา”

“ก็ถ้าเขาเอาก่อนดินขว้างเอาละ”

“ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า ก็ยังพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาไม่ตะพรวดตีเอา”

“เออถ้าเขาหวดด้วยตะพรวดเอาละก็ยิ่งดีพระเจ้าข้า”

“ดีกว่าถูกเขาแทงหรือหั่นด้วยหอกดาบ”

“เอาละถ้าเผื่อพวกเขาจะฆ่าเธอด้วยหอกด้วยดาบละ ปุณณะ”

“ข้าพระองค์ก็จะคิดว่ามันเป็นการดีเหมือนกันพระเจ้าข้า”

“ดีอย่างไรปุณณะ”

ก็คนบางพวกคิดอยากตาย ยังต้องเสียเวลาที่แสวงหาศรัทธารูธมาทำตัวเอง แต่ข้าพระองค์มิใช่คิดกว่าพวกนั้น ไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวหาศรัทธารูธอย่างเขา”

“ดีมากปุณณะ เธอคิดได้มาก เป็นอันตกลง เราอนุญาต ให้เธอไปพำนักทำความเพียร ตำบลสุมาปรีนตะได้”

พระปุณณะกับไปเมืองสุมาปรีนตะทำความเพียรในไม่ช้าใจก็หยุดนิ่งเข้าถึงธรรมไปตามลำดับ จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระปุณณะเป็นนักอดทนตัวอย่างที่ดี ซึ่งอดทนได้โดยวิธีเซ็ดอารมณ์ที่มากระทบนั้นให้สูงขึ้นการอดทนต่อเห็นที่เกิดขึ้น ในรูปแบบต่าง ๆ เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นกับชีวิตจะต้องอาศัยความอดทนต่อสิ่งที่เกิดขึ้น^{๒๗}

การดำเนินชีวิตมีการกระทบอยู่ตลอดเวลา อย่างเช่นพระปุณณะที่เอาความอดทนเป็นเครื่องเข้าการบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ด้วยการอดทนต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจึงได้มาซึ่งความสำเร็จ

๒.๖.๓ ต้องฝึกสมาธิ

ขันติและสมาธิเป็นคุณธรรมที่เกี่ยวพันกัน ขันติจะหนักแน่นก็ต้องประกอบไปด้วยสมาธิ มารองรับ สมาธิจะก้าวหน้า ก็ต้องมีขันติเป็นพื้นฐาน ขันติอุปมาเหมือนมือซ้าย สมาธิอุปมาเหมือนมือขวา จะล้างมือ มือทั้งสองข้างจะต้องช่วยกันล้าง จึงจะสะอาดได้

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

บุคคลที่ถือเป็นตัวอย่างในการอดทน มีความเป็นเลิศควรถือเป็นแบบอย่าง กล่าวคือ พระโสมสนาเถระ

พระโสมสนาเถระ เป็นพระที่ทำสมาธิจนสามารถระลึกชาติได้ ตั้งแต่ยังไม่หมดกิเลส วันหนึ่งท่านนั่งสมาธิอยู่กลางแจ้ง พอถึงตอนเที่ยงแดดส่องเหงื่อไหลท่วมตัว พวกลูกศิษย์จึงเรียนท่านว่า “ท่านขอรับ นิมนต์ท่านนั่งในที่ร่มเถิด อากาศเย็นดี” พระเถระกล่าวตอบว่า “คุณ ฉันทะในที่นี้ เพราะกลัวต่อความร้อนนั่นเอง” แล้วนั่งพิจารณาเวจิมหานรกเรื่อยไป เพราะเคยได้ตกนรกมาหลายชาติ เห็นว่าความร้อนในเวจิมหานรก ร้อนกว่านี้หลายร้อยหลายพันเท่า ท่านจึงไม่ลุกหนี ตั้งใจทำสมาธิต่อไป จนในที่สุดได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ความอดทนของพระโสมสนาเถระถือเป็นสิ่งที่ควรนำมาเป็นแบบอย่าง เพื่อเป็นสิ่งเตือนสติ สมดังข้อความนี้ว่า ที่อ้างร้อน อ้าวหนาวหนักขึ้นก็เกี้ยวหนาว ระวังจะไปร้อนหมกไหม้ในอเวจีหนาวเสียดกระดูกในโลกันต์ ดังพระโสมสนาเถระระลึกถึงชาติที่ตกอเวจีที่ได้รับ ความทุกข์ทรมานหลายร้อยหลายพันเท่า^{๒๘}

๒.๗ อานิสงส์ของขันติธรรม

อานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือผู้อดทนย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงระเหิรท่ากมล ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก่อนภิกษุทั้งหลายอานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการนี้แล^{๒๙}

ขันติ ความอดทน คุณธรรมสำคัญที่จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ประพฤติ ดังในพระสูตรได้แสดงอานิสงส์ของขันติไว้ เช่น

ก. อานิสงส์ของขันติธรรม ดังแสดงในปฐมอักษติสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก

๒. เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร

๓. เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ

๔. เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย

๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๐}

ข. อานิสงส์ของขันติ ในทุติยอักษติสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก

๒. เป็นผู้ไม่ดูราย

๓. เป็นผู้ไม่มีวิปปฏิสาร

๔. เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย

๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๑}

^{๒๘} พุ.ชา. (ไทย). ๒๗/๒๕๖๐/๕๓๘.

^{๒๙} อง.ฉก. (ไทย) ๓๖/๒๕๕/๔๖๗.

^{๓๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕๕/๓๕๘.

^{๓๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๕๖/๓๕๙.

นอกจากนี้ อานิสงส์ของชั้นศีธรรมดังที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงประโยชน์จากการปฏิบัติตามหลักชั้นดียอมมีอานิสงส์ ๖ ประการ ดังนี้

(๑) ทำให้เป็นคนหนักแน่น ไม่อ่อนแอ ไม่ท้อถอย กล่าวเผชิญชีวิตทุกชนิดได้ หมายถึง การดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นทางธรรมหรือทางโลกย่อมมีปัญหาและอุปสรรคเข้ามาทดสอบให้เราพบกับเรื่องที่น่าพอใจหรือไม่พอใจ เข้ามาทดสอบจิตใจให้ได้รับปัญหาต่างๆ หากจิตใจไม่เข้มแข็ง ไม่มีความหนักแน่นก็จะไม่สามารถกล่าวเผชิญชีวิตในทุกชนิดได้ แต่เมื่อใดที่จิตเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอ มีความอดกลั้น อดทนต่อปัญหาและอุปสรรคก็สามารถแก้ไขปัญหาของทุกชีวิตได้

(๒) ทำให้บุคคลมีมารยาทที่งดงามไม่วางวาม มักโกรธ หมายถึง ความเป็นผู้สงบเรียบร้อย ทำสิ่งใดก็ ด้วยกิริยาอาการที่ดูมีความเป็นผู้ซึ่งได้รับการฝึกฝนที่ดี แม้บางครั้งจะมีเรื่องให้ไม่พอใจ ก็ไม่แสดงอาการก้าวร้าว ดาवाกล่าวผู้อื่นในทางเสียๆ หายๆ กลับมีความให้อภัยและไม่ถือโทษโกรธเคือง

(๓) ความอดทนช่วยพัฒนาคนให้เป็นบัณฑิต เป็นคนมีเสน่ห์น่ารัก หมายถึง การเรียน การศึกษาจะต้องมีความอดทนไม่ว่าจะเรียนในระบบจบตามหลักสูตรหรือเรียนนอกระบบ จบตามหลักสูตร รวมไปถึงการศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองก็ต้องอาศัยความอดทนเป็นเครื่องนำพาให้ผ่านพ้นปัญหาและอุปสรรค ต่างๆ ไปได้ เมื่อสามารถก้าวผ่านมาสู่การเป็นบัณฑิตยอมเป็นคนที่มีเสน่ห์น่ารัก นาคบหา เป็นต้น

(๔) ความอดทนเป็นบ่อเกิดของศีล สมาธิ และปัญญา หมายถึง คำว่าบ่อเกิดของศีล นั้นอยู่ที่ไหน มีตัวตนเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้รักษาแล้วรู้ว่าเป็นตัวศีล ที่จริงศีลก็อยู่ที่ตนนี้ เจตนา คือตัวศีล เจตนา คือใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มีก็เรียกว่าไม่มีคน มีแต่กายจะทำอะไรได้ ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน จะต้องอดทนต่อการกระทำที่ให้เกิดการกระทำผิดศีลทั้งทางร่างกายและจิต ศีลจึงจะเกิดละเว้นจากการทำความชั่วนั่นเอง เมื่อมีศีลไม่ทำความชั่วแม้เพียงเล็กน้อยก็เป็นเหตุให้จิตได้รับการฝึกอบรมที่ดีและจิตนั้นก็ เป็น สมาธิได้เร็ว ปัญญาเกิด เพราะอาศัยความอดทนนั่นเอง

(๕) ความอดทนเป็นเครื่องมือตัดต้นเหตุของความชั่วทั้งหลายทั้งหลายน หมายถึง คนเราจะทำความชั่วทั้งหลายเพราะความไม่อดทน อดกลั้น ปล่อยให้ตามอำนาจของกิเลสตัณหาบาง ปล่อยให้ตามความยึดมั่นถือมั่นว่าจะต้องมีต้องได้ แต่สิ่งเหล่านี้ได้มาในทางที่ชั่ว จึงเป็นเหตุให้เกิดความชั่วทั้งหลายขึ้น พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียรยาวนานก็ด้วยอาศัยความมุมานะ อดทนต่อพญามารทั้งหลายจึงทำให้พระองค์ทรงสำเร็จมรรคผล และตัดความชั่วทั้งปวงลงได้

(๖) ความอดทนช่วยให้บุคคลประพฤติพรหมจรรย์บรรลุธรรมได้รวดเร็ว หมายถึง เมื่อหยุดการทำความชั่วด้วยความรู้ทันสภาวะแห่งความชั่วทั้งหลายลงได้นั้น การรักษาศีลที่บริสุทธิ์ มีสมาธิที่เกิดขึ้นได้เร็ว ก็ ย่อมมีปัญญาที่จะรู้เท่าทันความเป็นจริง เช่น รู้เท่าทันกิเลส ตัณหา และอุปาทาน เป็นต้น การปฏิบัติธรรมก็ย่อมบรรลุผลนิพพานเร็วขึ้นนั่นเอง^{๓๒}

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๓/๕๔/๕๖.

๒.๘ โทษแห่งการขาดขันติธรรม

การพัฒนาจิตใจ คือ คุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) เนื่องจากเป็นคุณธรรมที่ช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จ แม้จะมีปัญหาหรืออุปสรรคมากเพียงใด ก็ไม่ทำให้ผู้มีคุณธรรมด้านนี้เกิดความท้อแท้และสิ้นหวังแต่ยังคงไขปัญหา เพื่อแก้ไขปัญหานั้นบรรลุปาหมายในที่สุด นอกจากนี้คุณธรรมดังกล่าวจะยังไม่ช่วยให้คนอยู่รวมกันอย่างสันติสุขทั้งในระดับชุมชนตลอดจนถึงระดับโลก บุคคลที่ไม่มีความอดทน (ขันติ) หรือที่เรียกว่าไม่มีความสามารถในการเอาชนะอุปสรรค จะทำให้เป็นผู้ที่ไม่ประสบผลสำเร็จในชีวิตทั้งการเรียนและการทำงาน เพราะจะไม่มีผลิตผลจากงานได้มากกว่าคนอื่น ๆ เพราะเนื่องด้วยขาดความอดทน^{๓๓}

ในขณะเดียวกัน ผู้ละเว้นจากการประพฤติดังขันติ ความอดทน ย่อมเกิดโทษ ดังในพระสูตรแสดงโทษของการขาดขันติ เช่น

ก. โทษของการขาดขันติ ในปฐมอักษณสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. เป็นผู้มากด้วยเวร
๓. เป็นผู้มากด้วยโทษ
๔. เป็นผู้หลงลืมสติตาย

๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๓๔}

ข. โทษของการขาดขันติ ในทุติยอักษณสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. ไม่เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. เป็นผู้ดูร้าย
๓. เป็นผู้มิมีวิปปฏิสาร
๔. เป็นผู้หลงลืมสติตาย

๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๓๕}

นอกจากนี้ความอดทน (ขันติ) ยังเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่ง ในการขจัดกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ และความหลง ให้หมดไปจากจิตใจของบุคคล ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสรรเสริญความอดทน(ขันติ) ซึ่งมีเนื้อความปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ ท่อนแรกว่า “ขันติบารมี หรือ ความทนทานเป็นตบะอย่างยิ่ง” ยิ่งไปกว่านี้พระพุทธร่องคทรงตรัสถึงโทษของผู้ที่ไม่มีความอดทน (ขันติ) ไว้ ๕ ประการ คือ

- (๑) ไม่เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนจำนวนมาก
- (๒) เป็นผู้ดูร้ายไม่ปราศจากผองภัยและมีการผูกอาฆาตจองเวร
- (๓) เป็นผู้มีใจเดือดร้อนเพราะมีการประทุษร้าย
- (๔) เมื่อถึงคราวเสียชีวิตก็หลงลืมสติ

^{๓๓} วิทยา นาควัชร, วิธีเลี้ยงลูกให้เก่ง ดีและมีสุข (IQ EQ MQ AQ), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์ พริ้น ตั้งแอนด์พลับบิขิง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๒.

^{๓๔} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๕/๓๕๗-๓๕๘.

^{๓๕} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๖/๓๕๘.

(๕) หลังจากเสียชีวิตแล้วย่อมบังเกิดในทุกคติ ลงนรก^{๓๖}

นอกจากนี้จากการศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรม เรื่องขันติของ พระมหาขันทอง วิชาเดช ยังทำให้ทราบถึงโทษด้านอื่น ๆ ของความอดทน (ขันติ) อีกหลายแง่มุม (๑) เมื่อไม่มีความอดทนก็จะทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คือ ไม่มีความสำเร็จในด้านอาชีพ (๒) ไม่มีความอดทน จะไม่สร้างสรรค์ระบบครอบครัวและกระบวนการทางสังคมให้เกิดความสงบสุข (๓) ไม่มีความอดทน จะไม่สามารถช่วยเกื้อหนุนการปฏิบัติวิปัสสนา จนบรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นต้น

สรุปได้ว่า โทษของการขาดขันติ บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยขันติ ความอดทน ย่อมเป็นเหตุให้ประพฤติดีศีล อันก่อให้เกิดโทษ ก่อเวรภัยให้เกิดขึ้น เป็นผู้ดูร้าย มีความเดือดร้อนใจ หวั่นไหว เมื่อต้องพบกับความตายและยอมไปสู่ทุกคติ แม้ในภพภูมิปัจจุบัน ย่อมประสบแต่ความทุกข์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของคนทั้งหลาย

๒.๙ ขันติธรรมที่ปรากฏในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๒.๙.๑ ขันติธรรมที่ปรากฏในมงคลสูตร

ขันติ คือ ความอดทน ซึ่งเป็น พระพุทธโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขันติเป็นธรรมที่มีความหมายอยู่ในตัวอยู่แล้ว โดยมีเป้าหมาย สำคัญ คือ ลักษณะที่แท้จริงของขันติมงคลที่เราจะได้จาก ขันติ ลักษณะสำคัญ ๒ ประเด็นนี้ จึงเป็นสาเหตุให้ขันติมีความสำคัญในมงคลสูตร การปฏิบัติตามมงคล จำเป็นจะต้องใช้ขันติตั้งแต่ต้น ซึ่งในยุคปัจจุบันที่เห็นได้ชัดคือการศึกษาการมีครอบครัวและการ ปฏิบัติงานในชีวิตประจำวันที่จะต้องใช้ขันติ ความอดทนเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิต เพื่อให้เกิด ความสุขสบายไม่ขัดข้องต่อสภาพสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาขันติคือความอดทน เป็นธรรม ที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคนขึ้น จะทำกิจการงานปฏิบัติธรรม บำเพ็ญอริยมรรคเมื่อมีขันติเป็นธรรมะมา ประกอบย่อมเกิดความสำเร็จ ขันติที่แปลว่าความอดทนนั้น แบ่งขยายออกไปอีก ๒ ประเภท ดังนี้

๑) อธิวาสนขันติ ประการแรก หมายถึง ความอดทนในการทำงานทั่วไป เช่น อดทน ต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน ความเจ็บปวด ซึ่งส่วนมาก เกี่ยวข้องกับภยธรรมชาติ หรือภัยที่เกิดจากร่างกายตามธรรมดา

๒) อธิวาสนขันติ หมายถึง ความอดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น เฉพาะอย่างยิ่งคนที่ ต่ำกว่าเรา สรุป ขันติทั้ง ๒ ประเภทนั้น กล่าวถึงในตำรา มักจะใช้คำว่า ขันติ เท่านั้น ผู้ศึกษาหากไม่ แน่ใจจะหมายถึงขันติชั้นใดต้องค้นหาคำอธิบาย โดยทั่วไปมีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งสามารถที่จะค้นหา ได้^{๓๗}

๒.๙.๒ ขันติตามนัยมงคลทีปนี

ในคัมภีร์มงคลทีปนี ภาค ๒ อธิบายคำว่า ขันติโดยอ้างหลักฐานจากคัมภีร์อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐะ ว่า ขันตินาม อธิวาสนชน.ติยาย สมณ.นาคโตภิกขุ ฯลฯ ภท.ทรกโต มนสิก

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๓/๕๔/๕๕.

^{๓๗} ขุ.ชา (ไทย)๒๗/๒๔๖๐/๕๓๘

โร ตโตอุตตรือปราชภาเคน อายสมฺปนฺณตเถโร วียาติ ชันติ หมายถึง อธิวาสนขันติ ซึ่งถ้าภิกษุมีขันตินี้แล้ว แม้ว่าถูกคนอื่นด่าด้วยคำด่า ๑๐ อย่าง หรือถูกข่มเหงจิตใจ ก็จะไม่ดำรงใจของตนไว้ในฐานที่ดีกว่าคนที่มาด่ามารังแกตน โดยที่ท่านไม่ทำความชั่ว ตอบดังพระปุณณะผู้อุตทหนว่า

พ. คุณ่อนปุณณะพวกมณฺษยฺชาวสุณาปรัณตะชนบทฺตร้ายหายาบช้านัก ถ้าพวกมณฺษยฺชาวสุณาปรัณตะชนบทจักด่าจกับริภาสเธอเธอจักมีความคิดอย่างไร ในมณฺษยฺพวกนััน

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญถ้าพวกมณฺษยฺชาวสุณาปรัณตะชนบทจักด่าจกับริภาสข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมณฺษยฺชาวสุณาปรัณตะชนบทนี้ยังตึ้นกัหนาที่ไม่ให้การประหารเราด้วยฝ่ามือ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าผู้สูกต ข้าพระองค์มีความคิดในมณฺษยฺพวกนัันอย่างนี้

๑) อธิวาสนขันติ

อธิวาสนขันติ อธิวาสนะ นั้นแปลว่ายับยั้ง แปลว่ารับยับยั้งไว้ได้ รับไว้ได้ นี้ คืออธิวาสนะ และที่มาประกอบเข้ากับคำว่าขันติ ก็คือขันติที่ยับยั้งไว้ได้ ที่รับไว้ได้ ดัง เช่นความทุกข์ต่าง ๆ เช่นหนาวร้อน หิวกระหาย สัมผัสสัตว์เช่นเหลือบยุง ลมแดดเป็นต้น เหล่านี้ก็จะต้องมีในขณะที่จะต้องประกอบการทำงาน หรือออกไปประกอบการทำงานต่าง ๆ เมื่อยับยั้งไว้ได้ รับไว้ได้ คือยับยั้งทุกข์ทั้งปวงดังกล่าวนั้น มิให้มาเป็นเหตุทำให้ต้องขัดข้อง ต่อการที่จะออกไปประกอบการทำงาน รับไว้ได้ก็คือแม้ว่าจะต้องพบกับทุกข์เหล่านั้น ก็รับได้ ไม่กลัวไม่หวั่นไหว ดังนี้เรียกว่าอธิวาสนะรับไว้ได้ยับยั้งได้

ลักษณะดังที่กล่าวมานี้ สัตว์บุคคลทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขาร คือสิ่งประสมปรุงแต่งอยู่ในโลกนี้ ที่นอกจากสัตว์บุคคลก็เช่น ต้นไม้ภูเขาเป็นต้น ก็จะต้องมีภาวะที่ยับยั้งไว้ได้รับไว้ได้ของตนอยู่ทั้งนั้น จึงจะดำรงอยู่ได้ ยกตัวอย่างเช่นต้นไม้ที่ต้งต้นขึ้นมาได้ ดำรงลำต้นอยู่ได้ ก็จะต้องมีกำลังอดทนที่ยับยั้งไว้ได้ รับไว้ได้ ซึ่งแดด ลมเป็นต้น เช่นว่าจะต้องพบกับความร้อนของแสงอาทิตย์ ถ้ารับไม่ได้ยับยั้งไม่ได้ ต้นไม้ก็จะต้องตาย ถูกลมพัด ถ้าไม่มีความเหนียวความแข็งของลำต้นพอที่จะรับลมต้านลม ต้นไม้ก็ต้องหัก ดำรงต้นอยู่ไม่ได้ แต่เพราะต้นไม้มีกำลังความอดทนที่จะรับไว้ได้ยับยั้งไว้ได้ ซึ่งลมแดดเป็นต้นดังกล่าวนั้น จึงไม่ตายดำรงต้นอยู่ได้บุคคลก็เหมือนกัน ก็จะต้องมีกำลังขันติที่เป็นเครื่องยับยั้ง เป็นเครื่องรับ อันเป็นเครื่องต้านทานปัจจัยที่เป็นเครื่องเบียดเบียนต่าง ๆ ทั้งทางร่างกายและทั้งทางจิตใจ ร่างกายจึงดำรงอยู่ได้ และจิตใจนี้ ก็ดำรงผาสูกอยู่ได้ก็คือจะต้องมีขันติอันเป็นเครื่องต้านทาน เป็นเครื่องรับ เป็นเครื่องยับยั้ง ทุกข์ต่าง ๆ หรือเหตุแห่งทุกข์ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องเบียดเบียน เป็นเครื่องทำลาย เช่นหนาวร้อนเป็นต้นดังกล่าวสามารถที่จะตรากตรำร้อน ได้ตามสมควร และจะต้องรู้จักอดทนต่อทุกขเวทนา ในเมื่อเกิดเจ็บป่วย จะต้องรู้จักอดทนต่อถ้อยคำจ้วงจาบล่วงเกิน หรือแม้ถ้อยคำที่ยกยอปอปั่น เหล่านี้ต้องอาศัยอธิวาสนะขันติดังกล่าวทั้งนั้น จึงจะทำให้ทั้งร่างกายและทั้งทางจิตใจ ร่างกายจึงดำรงอยู่ได้ และจิตใจนี้ ก็ดำรงผาสูกอยู่ได้ก็คือจะต้องมีขันติอันเป็นเครื่องต้านทาน เป็นเครื่องรับ เป็นเครื่องยับยั้ง ทุกข์ต่าง ๆ หรือเหตุแห่งทุกข์ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องเบียดเบียน เป็นเครื่องทำลาย เช่นหนาวร้อนเป็นต้นดังกล่าว สามารถที่จะตรากตรำหนาว ตรากตรำร้อน ได้ตามสมควร และจะต้องรู้จักอดทนต่อทุกขเวทนาในเมื่อเกิดเจ็บป่วย จะต้องรู้จักอดทนต่อถ้อยคำจ้วงจาบล่วงเกิน หรือแม้ถ้อยคำที่ยกยอปอปั่นเหล่านั้น ต้องอาศัยอธิวาสนะขันติดังกล่าวทั้งนั้น จึงจะทำให้ร่างกายและทั้งจิตใจนี้มีความผาสูกและดำรงอยู่ได้ดี

๒) อธิวาสนขันติระงับทุกข์เวทนา

อธิวาสนขันติขันติ คือ ความรับได้ ยับยั้งไว้ได้ ต้านทานไว้ได้^{๓๘} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ยังได้ทรงใช้และได้ใช้ ระงับทุกข์เวทนา ระงับอาพาธที่บังเกิดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ อีกด้วย ดังที่ได้แสดงไว้ในพุทธประวัติ ว่าพระสัมมา สัมพุทธเจ้าได้ประชนด้วยโรคอาพาธมีทุกข์เวทนาแม้แรงกล้าแต่ก็มรรงระงับได้ ด้วยอธิวาสนขันติดังกล่าว และเพราะเหตุที่ พระอธิวาสนขันติของพระองค์ นั้นมีพลังที่แรงกล้า จึงสามารถ^{๓๙} ระงับทุกข์เวทนา และอาพาธต่าง ๆ ด้วยอธิวาสนขันตินี้มาครั้งแต่ในบางครั้งก็โปรดให้หมอชีวกโกมารภัฏ์ถวายโอสถรักษา ฉะนั้น อธิวาสนขันตินี้เมื่อได้ฝึกปฏิบัติให้มีอยู่ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์มาก ว่าถึงคราวป่วยไข้ เมื่อให้หมอรักษาไปด้วยและใช้อธิวาสนขันติประกอบไปด้วย ก็ย่อมจะทำให้การรักษาพยาบาลสำเร็จได้ด้วยดี เมื่อเป็นโรคร้ายไข้เจ็บที่พอจะรักษาได้ ก็จะทำให้รักษาได้ง่ายขึ้นเมื่อป่วยแม้จะมากก็จะน้อยเข้า จนถึงหาย เมื่อป่วยน้อย ๆ ก็อาจหายไปได้ ด้วยกำลังอธิวาสนขันตินี้เพียงอย่างเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมะอันสำคัญ ที่ทุกคนจะพึงมีเอาไว้ด้วยการที่ฝึกหัดปฏิบัติให้มีความอดทน ให้น้ำอดน้ำทน ให้รู้จักอดกลั้น

๒.๙.๓ ขันติธรรมในบารมี ๑๐ ทศ และขันติในบารมี ๓๐ ทศ

ขันติ นามชื่ออันว่า ขันติ คือ ความอดทนอันนี้ พุทฺธกาโร มีอุปการมากแก่กิจจะการทั้งปวง ไม่เลือกกว่าคติโลก หรือคติธรรม ต้องพึงขันติ ผู้จะประกอบการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ก็ต้องอาศัยขันติความอดทน ไม่เห็นแก่หนาวหรือร้อนจนเกินไป กิจจะการงานนั้น ๆ ก็สำเร็จตามประสงค์ แม้ผู้จะปฏิบัติทางฝ่ายคติธรรม ถ้ามีขันติตั้งหน้าแล้ว ก็อาจจะให้ความประสงค์นั้น ๆ สำเร็จได้ทุกประการ ถึงพระพุทฺธเจ้า เมื่อสมัยที่ยังสร้างพระบารมีอยู่ ก็ได้ทรงบำเพ็ญขันติบารมีทุกภพทุกชาติจนเต็มรอบ ครั้นมาถึงปัจฉิมชาติ พระองค์เสด็จบำเพ็ญพรตทรงประกอบความเพียร ก็ทรงมั่นในขันติความอดทน ไม่เห็นแก่หนาวและร้อน ไม่เห็นแก่ความอยาก ความหิว อดทนต่อทุกข์ อดทนต่อเหตุแห่งทุกข์ จนได้สำเร็จสัมมาสัมพุทธวิสัยก็ต้องอาศัยขันติความอดทนเป็นผู้อุปการะ ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว เทียบประกาศพระพุทฺธศาสนา ไม่เห็นแก่ความลำบากยากแค้น ก็สำเร็จด้วยขันติความอดทนทั้งสิ้น เพราะขันติบารมีพระองค์ได้ทรงสร้างสมมานับด้วยโกฏิแห่งกลับเป็นอันมากครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงนำเอาขันติที่มีบริบูรณ์ในพระองค์นั้นแหละมาแจกแก่พุทธบริษัท ผู้รับแจกก็คือผู้ปฏิบัติตาม และพากันได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน นับด้วยโกฏิด้วยล้านนับไม่ถ้วน ท่านพรณนาคุณแห่งขันติ คือบอกอานิสสแห่งขันติไว้ในขันติกาถาถึง ๑๔ ประการ ดังนี้

ข้อที่ ๑ ว่า “สัสสมาริคุณานํ ขนฺติ ปธานารณํ” ขันติความอดทนเป็นเหตุ เป็นประธานแห่งคุณ คือ ศีลและสมาธิทั้งหลาย

ข้อที่ ๒ “สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา ขนฺตยาเยว วฑฺฒนฺติ เต” แม้กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้น ย่อมเจริญด้วยขันติความอดทนโดยแท้

ข้อที่ ๓ ว่า “เกวลานปิ ปาปานิ ขนฺติมุลํ นิกฺกนฺตติ” ขันติความอดทนย่อมตัดเสียได้ ซึ่งรากเหง้าแห่งกรรมอันเป็นบาปทั้งหลายแม้ทั้งสิ้น

^{๓๘} ม. อุ. (ไทย) ๒๓/๗๕๗ /๔๓๘.

ข้อที่ ๔ ว่า “ครทลหาทีน มุลฺขนติ ขนฺติโก” คนผู้มีขันติความอดทนชื่อว่ายอมขุดเสียได้ ซึ่งรากเหง้าแห่งความเดือดร้อนทั้งหลาย มีการดิ้นรนกันและทะเลาะวิวาทกันเป็นต้น

ข้อที่ ๕ ว่า “ขนฺติธโรสุสฺสลงกาโร” ขันติความอดทน เป็นอารมณ์เครื่องประดับของ นักปราชญ์

ข้อที่ ๖ ว่า “ขนฺติ ตโปตปสงฺสีโน” ขันติความอดทนเป็นตบะ คือเป็นฤทธิ์เป็นเดชของ ผู้มีความเพียร

ข้อที่ ๗ ว่า “ขนฺติ พลฺวยตีโน” ขันติความอดทน เป็นกำลังของผู้บำเพ็ญพรตพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ข้อที่ ๘ ว่า “ขนฺติหิตสุขาวหา” ขันติความอดทน นำประโยชน์และความสุขมาให้เป็นผล

ข้อที่ ๙ ว่า “ขนฺติโก เมตฺตวา ลาภียสฺสี สุขสึลฺลา” ผู้มีขันติความอดทน ชื่อว่าผู้มีมิตร เป็นผู้มีลาภ เป็นผู้มียศ เป็นผู้มีความสุขอยู่เสมอเป็นเนืองนิตย์

ข้อที่ ๑๐ ว่า “ปิโย เทวมนุสฺसानํ มนาโป โหติ ขนฺติโก” ผู้มีขันติความอดทนชื่อว่าเป็นผู้นำเป็นที่รักที่เจริญใจ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ข้อที่ ๑๑ ว่า “อตฺตโนปิ ปเรสฺสจ อตฺถาวโหว ขนฺติโก” ผู้มีขันติความอดทน ชื่อ ว่าเป็นผู้นำประโยชน์มาให้แก่ตน และคนทั้งหลายเหล่านี้อันด้วย

ข้อที่ ๑๒ ว่า “สคฺคโมกฺขคมํ มคฺคํ อารุโห โหติ ขนฺติโก” ผู้มีขันติความอดทน ชื่อว่าย่อมเป็นผู้ดำเนิน ตามมรรคาเป็นที่ไปสวรรค์และพระนิพพาน

ข้อที่ ๑๓ ว่า “สตฺถุโน วจโน วาที กโรติเยว ขนฺติโก” ผู้มีขันติความอดทน ชื่อว่า ย่อมทำตามพจนานโถวาทแห่งพระศาสดาแท้

ข้อที่ ๑๔ ว่า “ปรมา ย จ ปุชาย ชินํ ปุเชติขนฺติโก” ผู้มีขันติความอดทน ชื่อว่าย่อมบูชา สมเด็จพระบรมชินเจ้าด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ในโอวาทปาฏิโมกข์ ก็ทรงยกขันติความอดทนขึ้นเป็น ประธาน “ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา ขนฺติ” ความอดทน ตีติกขา คือความอดกลั้นทนทาน เป็นตบะธรรม เครื่องเผากิเลสอย่างยิ่งดังนี้

สรุปความทั้งสั้นได้ใจความว่าขันติความอดทนเป็นบารมีธรรมเสียทั้งสิ้นได้ สิ่งที่ต้องการปรารถนาอาจสำเร็จได้ทุกประการ ข้อสำคัญที่ว่า ขันติเป็นธรรมให้สำเร็จทางสวรรค์ ทางพระนิพพาน คือว่าผู้ปรารถนาสวรรค์ เมื่อมีขันติความอดทนหมั่นเข้าใกล้ไต่ถามข้ออรรถข้อธรรม ในสำนักของ นักปราชญ์บ่อย ๆ ก็จักเกิดความเชื่อความเลื่อมใส เป็นไปมั่นในคุณพระรัตนตรัย เกิดปัญหาเชื่องกรรม บำเพ็ญทานและศีลให้เพียบพร้อมยิ่งขึ้น ก็อาจสำเร็จภูมิสวรรค์ได้โดยไม่ต้องสงสัย ถ้าปรารถนาพระ นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันประเสริฐ ก็ให้มีขันติความอดทน บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ เต็มรอบก็อาจให้สำเร็จได้ตามปรารถนา ศีลที่ควรจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ก็มีหลายประเภท ต้องรักษา ตามภูมิของตน ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็ควรรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ถ้าเป็นสามเณรก็ควรรักษาศีล ๑๐ ถ้าเป็น ภิกษุก็ควรรักษาพระปาฏิโมกข์สังวรศีลให้เป็นภาคพื้น แล้วบำรุงยอด คือ อาชีววัฏฐกศีล อาชีววัฏฐกศีลในองค์อริยมรรค คือ สมมาวาจา สมมากมมนโต สมมาอาชีโว ให้สำเร็จเป็นสมุทเฉท คือ ให้ตั้งวิริยให้ขาดด้วยเจตนา ว่าเราจักเว้น วชิรุตหจฺจํ ๔ ให้ขาด ให้ตั้งใจสมาทานสมมาวาจา ว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเราจะกล่าวแต่วาจาที่จริง วาจาที่อ่อนโยน วาจาสมรรถสมานประสานสามัคคี วาจาที่เป็นไปกับด้วยประโยชน์เราจักเว้นจากกายทุจริต ทั้ง ๓ มี ปานาติบาต เป็นต้น ให้ขาด ให้

ตั้งใจสมาทานว่าตั้งแต่บัดนี้ไปจักกระทำการงานด้วยกาย จะให้สัมประยุตด้วยเมตตากรุณาทุกประเภทไป เราจักเว้นมิจะฉ้อโกงชีวิตผิดศีลเสีย ให้ตั้งใจสมาทาน สมมาอาชีโว ว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปเราจักยังชีวิตให้เป็นอยู่ด้วยอาหารอันได้มาโดยชอบธรรมศีล คือ สัมมาวาจา มี องค์ ๔ สัมมากัมมันโต มีกำลัง ๓ สัมมาอาชีโว มี กำลัง ๑ รวมเป็น ๘ ชื่อว่า อาชีวมัญญุกศีล แปลว่าศีล มีอาชีวะเป็นองค์ที่ ๘ ดังนี้ ศีล ๘ ประการนี้ เป็นยอดศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีลพระปาฏิโมกข์ คือ ว่าผู้ รักษาศีล เหล่านั้นตามภูมิของตนให้บริบูรณ์แล้ว ต้องสมาทาน อาชีวมัญญุกศีลนี้ให้มีในตน จักได้เป็นบาทแห่งสมาธิ เมื่อพระโยคาวจรกุลบุตร บำเพ็ญตนให้เป็นอาชีวมัญญุกศีลแล้ว ประสงค์จะบำเพ็ญสมาธิตามในองค์อภิสกัณณิการะ พึงตั้งสติลงที่กาย คือสกลกายนี้ และสัมประยุตธรรม คือ เวทนา จิต ธรรม ที่เรียกว่าสติปัฏฐาน ๔ สติมีอันเดียวอารมณ์ที่ตั้งเป็น ๔ ถึงอารมณ์ทั้ง ๔ นั้น ก็ ๔ ในหนึ่ง คือ ๔ ในสกลกายอันเดียวนี้เท่านั้น ต่าง แต่ อาหารเมื่อเข้าใจแล้วให้เพ่งอารมณ์นั้นด้วยวิริยะความเพียร และขันติความอดทนจนให้จิตเป็นเอกัคคตา จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ชื่อว่าจิตเป็นสมาธิเมื่อทำจนชำนาญสมาธิจิตมั่นคงดีแล้ว น้อมจิตอันบริสุทธิ์นั้นขึ้นสู่ปัญญา แปลว่า ปัญญาเห็นแจ้งเห็นจริง ในสกลกายนี้เท่านั้น ไม่สงสัยรู้ในที่อื่นให้แยกอาการแห่งทุกข์ในสกลกายนี้ออกเป็น ๔ สถานให้รู้ว่าเป็นทุกข์สังข ตั้งโรกข์ใช้เจ็บ ร้อนหนาวเป็นตัวอย่าง ให้รู้ทุกข์สมุทัยสังข ดังพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่เจริญใจ มีลูกตาย เสียเมียตายจากเป็นตัวอย่าง ให้รู้ทุกข์นิโรธสังขรู้เท่าต่อเหตุ เหตุดับ คือเหตุภายในมีความป่วยไข้ ความตายมาถึง เหตุภายนอกมีความพิบัติแห่งวัตถุภายนอกมาถึง ก็ไม่มีทุกข์เป็นตัวอย่างให้รู้มรรคสังข ดังรู้ว่าตนเป็นทุกข์สังขด้วยอาการนี้ ตนเป็นมรรคสังขด้วยอาการนี้ อย่าให้เสียหลักในพุทธโอวาทในธรรมจักกับปวัตตนสูตร ทุกขสังขเป็นของพึงกำหนด ทุกข์สมุทัยสังขเป็นของพึงละเสีย ทุกข์นิโรธสังขเป็นของพึงทำให้แจ้ง ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขเป็นของพึงทำให้เกิดให้มี เมื่อโยคาวจรกุลบุตรน้อมจิตตรวจตรองอยู่ใน สกลกายนี้จนรู้ชัดในลักษณะทั้ง ๔ นั้นโดยชัดใจชื่อว่า ภาเวตัพพ ธรรม ทำมรรคภาวนาให้เกิดให้มี ผู้เห็นอริยสังขเพียงนั้นนี้เป็นแต่มรรคปฏิปทาเท่านั้น เป็นแต่ผู้เห็นตรงจึงได้ชื่อว่า สัมมาทิฐิ เมื่อทิฐิตรงเป็นมรรคปฏิปทาแล้ว ก็ให้ตรวจตรองให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ถอยหน้าถอยหลังท่านเรียกว่า อนุโลมิกญาณพิจารณาสังขารด้วยอุเบกขาจิต จนให้รู้เท่าสังขารและวิสังขาร สังขารนั้นเป็นของไม่มีอยู่แต่เดิม ถ้ารู้เท่าเมื่อใดก็ดับเมื่อนั้น แต่วิสังขารเป็นของมีอยู่แต่เดิม ต้องให้ตามความเป็นจริงได้อย่างไร ตามสภาพของเขายถาภูตญาณทัศสนะเป็นที่สุดของมรรค ให้โยคาวจรทำมรรคนี้และให้เกิดให้มีขึ้นให้จงได้ ส่วนผลไม่ต้องพูดถึงก็ได้ขอให้บำรุงแต่มรรคให้เต็มรอบเท่านั้นเป็นพอมรรคจะบริบูรณ์ขึ้นได้ก็ต้องอาศัยวิยบารมี ขันติบารมี เป็นผู้อุปถัมภ์ ถ้าขาดขันติความอดทนเสียแล้ว ก็จักเสื่อมจากมรรคผลที่ตนต้องประสงค์

๒.๙.๔ ขันติในโอวาทปาฏิโมกข์

ดูกรภิกษุทั้งหลายได้ยินว่าที่นั่นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิทรงสวดพระปาฏิโมกข์ ในที่ประชุมพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้

ขันติ คือ ความทนทานเป็นตะบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่าพระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่งผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียน ผู้อื่น ไม่ชื่อว่าบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณเลยการไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นรู้ประมาณในภัตตาหาร ๑

ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความเพียรในอธิจิต ๑ หกอย่างนี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๒.๙.๕ ขันติในฆราวาสธรรม

ขันติหมายถึงความอดทนที่รู้จักความอดทนอดกลั้นต่อทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นผู้ชนะ ย่อมเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในที่สุด คนที่มีขันตินั้น เขาจะเป็นคนไม่ผัดวันประกันพรุ่งในการทำงาน โดยอ้างว่าร้อนอ้างว่าหนาวหรืออ้างว่าฝนตกฟ้าร้อง เขาจะทำงานโดยอดทนต่อการพูดส่อเสียดเยาะเย้ยถากถางจากผู้ประสอ์ร้าย เขาจะอดทนต่อความยากลำบาก ความเหน็ดเหนื่อยกายและใจ เขาจะอดทนและเก็บเล็กผสมน้อย ต่อไปมันก็พอกพูนเพิ่มใหญ่ไปเอง ความอดทนสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ การอดทนต่อการยั่วชวน ของกิเลสตัณหาอุปาทานที่มากระทบจิตในทุกๆรูปแบบ จิตใจของท่านจะต้องไม่หวั่นไหวหลงไปความทะยานอยาก โดยเฉพาะที่มาในทางทุจริตและทางกามคุณ อันมีรูปรสกลิ่นเสียง สัมผัสทั้งหลายทั้งปวง^{๓๙}

๒.๙.๖ ขันติในราชธรรม ๑๐ หรือทศพิธราชธรรม

ขันติ คือ ความอดทนต่องานที่ตรากตรำถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ตามไม่ท้อถอยถึงจะถูกยั่วถูกหยัน ด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละที่ภักดีที่บำเพ็ญที่ขอบธรรม ขันติในราชธรรม ๑๐ หรือทศพิธราชธรรม หมายถึงให้เรอดทนต่อความลำบาก ไม่ท้อถอยและไม่หมดกำลังใจ กำลังใจ ที่จะดำเนินชีวิต และทำหน้าที่การทำงานต่อไปจนสำเร็จรวมทั้งไม่ย่อท้อต่อการทำความงามความดี ความอดทนจะทำให้เราชนะอุปสรรคทั้งปวงไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ และจะทำให้เราแกร่งขึ้นเข้มแข็งขึ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอานิสงส์ของขันติไว้ดังนี้ อานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือผู้อดทนย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการนี้แล

๒.๑๐ โทษของการขาดขันติ

การขาดซึ่งขันติเป็นหนทางที่นำความประมาทเข้ามาสู่ชีวิตของตนเอง บุคคลที่ขาดขันติ การดำเนินชีวิต หรือหน้าที่การงาน โทษของการขาดขันติ ๕ ประการ

- ๑) ผู้ไม่อดทนย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก
- ๒) ย่อมเป็นผู้มากไปด้วยเวร
- ๓) ย่อมเป็นผู้มากด้วยโทษ
- ๔) ย่อมเป็นผู้หลงกระทำกาละ
- ๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาหนรก

การขาดขันตินำโทษมาสู่ตัวเองและผู้อื่น เช่น การขาดขันติ ข้อที่ ๑ เป็นการนำโทษมาสู่ตนเองและมีโทษอย่างต่อเนื่อง ดังโทษของการขาดขันติที่กล่าวมาแล้วนั้น

^{๓๙} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) , ทศปารมีภาค-ขันติปารมี. (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๗๐)

๒.๑๑ ความหมายและความเป็นมาของสุรา

๒.๑๑.๑ ความหมายของสุรา

ในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้น เห็นว่า สุราเมรัยคือวัตถุที่ทำให้บุคคลผู้ดื่มเข้าไป แล้วเสียจริตก่อให้เกิดความประมาทพลาดพลั้งกับชีวิตของตนเองและส่วนรวม สามารถที่จะทำอันตรายให้แก่บุคคลอื่นได้โดยไร้สติ ดังความในอรรถกถาปรมัตถโชติกาว่า ที่ตั้งแห่งความประมาท คือ การดื่มของเมา คือสุราและเมรัย ที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว ก็เพราะเหตุที่ผู้ดื่มของเมาย่อมไม่รู้ธรรม ไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา ทำอันตรายแก่บิดา แม้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระสาวกของพระตถาคต ย่อมประสพ การติเตียนในภพปัจจุบัน ประสพทุกข์ในภพเบื้องหน้า และประสพความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป^{๔๐}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสุราว่า สุราเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดสิ่งอันเป็น อับมงคลกับชีวิต ก่อให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลผู้ดื่มเอง และบุคคลที่อยู่ใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็นบิดา มารดาหรือแม้แต่พระพุทธศาสนาย่อมได้รับอันตรายได้ แม้ในพระวินัยเอง พระพุทธองค์ยังทรงตรัส ปราณภิกษุไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับสุรา แม้สักว่าเริ่มหมักต้องเป็นต้นไป ดังคำว่าที่ว่า เหล้าดิบ คือสุราอัน แรกโตเขากระทำ สีดำสีแดงดังเท่านั้นกพิราบ แต่ยังหาเป็นสุราน้ำเมาไม่ ภิกษุไม่ควรจะดื่มกิน^{๔๑}

พระอมราภิกษิต ได้ให้คำนิยามของคำว่าสุราไว้ใน บุพพสิกขาพรรณนา ว่า น้ำเมาเขาทำ ด้วยเชื้อมีแป้ง เป็นต้น ชื่อว่าสุรา น้ำดองเขาทำด้วยดอกไม้มัน เป็นต้น ชื่อว่าเมรัย^{๔๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ว่า สุราเมรัยหรือน้ำเมานั้น คือสิ่งของมีนเมา อันได้แก่ ผืน เฮอร์อิน กัญชา เป็นต้น อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือ ขาดสติ เพราะถ้าบุคคลดื่มน้ำเมาหรือเสพยา เสพติดให้โทษเข้าไปแล้ว ก็ย่อมขาดสติ ไม่สามารถยับยั้งการประพฤติดของตนได้ ไม่เคยทะเลาะดुर้าย ก็ทะเลาะดुर้าย ไม่เคยเป็นโจรก็เป็นโจร ปล้นฆ่าเขาได้ ไม่เคยผิดประเวณีก็ทำผิดได้ ไม่ชอบพูดเท็จก็พูดเท็จได้เป็นอันว่าถ้าขาดศีลข้อที่ ๕ แล้วอาจทำให้ข้ออื่น ๆ ขาดได้อีกทุกข้อ^{๔๓} เพราะว่า น้ำเมาเป็นสิ่งส่งเสริมความชั่วให้มีกำลังแรงขึ้น กว่าธรรมดา สุราหรือเมรัยเป็นจำพวกน้ำเมา สามารถเปลี่ยนนิสัยอ่อนแอให้เป็นคนแข็งแกร่งขึ้นได้ สิ่งใดเป็นของชั่ว ของควรละอาย และควรกลัว เมื่อยังไม่กล้าจะทำสิ่งนี้ลงไปได้ครั้นมีน้ำเมาเป็นเชื้อ เข้าแล้วก็สามารถทำได้ทุกอย่าง และที่คนนั้นเองเมื่อยังไม่ดื่มสามารถทำอะไรดีได้ ครั้นดื่มเข้าแล้ว กลับทำไม่ได้ อย่างต้องพักกล่าวถึงการทำดีเลย เพียงแต่จะไม่ทำผิดก็ฝืนได้อย่างยากเย็นเสียแล้ว ตามโทษที่แสดงไว้ในอบายมุขนั้น เป็นแว่นส่องให้เห็นลู่ทางของความหายนะอันจักบังเกิดในภายหน้าได้ อย่างดี อำนาจของสุราและเมรัยสามารถเพิกถอนสิทธิของศีลธรรมทั้งปวงให้สลายไปได้หมด เมื่อได้

^{๔๐} พ.ช.อ.(บาลี) ๑๖/๑๙๑.

^{๔๑} แผนกตำรา กองวิชาการ สภาการศึกษามหาวิทยาลัย, **ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๒ สังคัตติกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๒.

^{๔๒} พระอมราภิกษิต (อมโร เกิด), **สัตตปัพพบุพพสิกขา และบุพพสิกขาพรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๒๒ – ๒๒๓.

^{๔๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๒๗ – ๓๒๘.

ดื่มเข้าแล้ว ศีลทั้ง ๔ ข้างต้นจะล่วงได้ทั้งสิ้น ฉะนั้น ศีลองค์นี้จึงน่าจะได้รับความยกย่องขึ้นเป็นตัวละครสำคัญ เพราะเหตุมีกำลังอานุภาพสามารถคุ้มครองศีลเหล่าอื่นไว้ได้ด้วย^{๔๔}

พระมหาสารวย ญาณสวโร ได้ให้กล่าวว่า ความหมายของสุราเมรัยและของเมา โดยทั่วไป หมายถึง ของเมาทุกชนิด น้ำเมากลับแล้วและยังไม่ได้กลับ หรือเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ทุกชนิด ตลอดถึงสิ่งเสพติดทุกชนิดใช้การเสพโดยการดื่มกิน ที่มีปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ในทางตรงกันข้าม เมื่อกล่าวถึงประโยชน์สุราหรือสิ่งเสพติดนั้น อาจนำมาใช้เป็นประโยชน์ในทางการแพทย์ได้ หรือปรุงอาหารเพื่อชुरสด้วย ดังที่จะเห็นได้จากความหมายในมงคลสูตรว่า “การสำรวมจากการดื่มน้ำเมาเป็นมงคล” หมายถึงการให้มีความระมัดระวังมีความรอบคอบ พิจารณาสິงนั้นก่อนแล้วจึงบริโภค หรือใช้ให้ถูกวิธี^{๔๕}

ตามพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ให้คำจำกัดความว่า สุรา หมายความว่า ความรวมถึงวัตถุทั้งหลายหรือของผสมที่มีแอลกอฮอล์ ซึ่งสามารถดื่มกินได้เช่นเดียวกันกับน้ำสุรา หรือดื่มกินไม่ได้ แต่เมื่อผสมกับน้ำหรือของเหลวอย่างอื่นแล้วก็สามารถดื่มกินได้เช่นเดียวกับน้ำสุรา และเหตุที่สุราตามความหมายนี้ สามารถนำไปปรุงแต่งเป็นสินค้าประเภทดื่มได้ จึงมีการวางหลักเกณฑ์สิ่งที่เป็นสุราไว้ คือ

๑) สุราเป็นวัตถุ หรือของผสมที่มีแอลกอฮอล์ กล่าวคือ สุราเป็นส่วนผสมหรือสิ่งที่มีธาตุแอลกอฮอล์ผสมอยู่ ถ้าไม่มีแอลกอฮอล์ผสมอยู่ก็ไม่เป็นสุรา

๒) สามารถดื่มกินได้เช่นเดียวกับสุรา กล่าวคือ ต้องเป็นเครื่องดื่มที่คนเราสามารถดื่มกินได้ โดยไม่มีรสหรือขึ้นหรือเผ็ดร้อนจนดื่มกินไม่ได้ หรือเมื่อดื่มกินแล้วจะให้โทษหรือเป็นอันตรายต่อร่างกาย ทำให้ปากพองหรือลำไส้พอง เป็นต้น แต่เมื่อผสมน้ำหรือของเหลวชนิดอื่นๆ เช่น โซดา หรือน้ำอัดลมแล้วก็สามารถดื่มกินได้^{๔๖}

สุราเรียกอีกชนิดหนึ่งว่า เหล้า เหล้าเป็นคำที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต แปลว่า น้ำเมาที่กลั่นแล้ว โดยในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Alcohol” หมายถึงน้ำเมา หรือเครื่องดื่มประเภทที่มีวัตถุธาตุเมาผสมอยู่ เมื่อดื่มทำให้มีอาการมึนเมา ปกติใช้ดื่มเพื่อหาความสำราญในการสมาคม บางครั้งใช้ดื่มเป็นยาบำบัดโรค ธาตุเมาที่ผสมในเหล้า เรียกว่า “แอลกอฮอล์” ถ้าในน้ำเมามีแอลกอฮอล์อยู่มาก เมื่อดื่มกินจะรู้สึกมึนเมาตามปริมาณของแอลกอฮอล์นั้น เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ผสมอยู่มีหลายอย่าง เช่น เบียร์ ไวน์ สาเก กระแช่ เป็นต้น เหล้าที่ได้จากการต้มกลั่น เรียกว่า “เหล้ากลั่น” เช่น สุราขาว สุราผสม สุราปรุงพิเศษ ฯลฯ ถ้าเป็นเหล้าที่ได้จากการหมักแช่โดยไม่ต้องต้มกลั่น เรียกว่า “เหล้าแช่ หรือเมรัย”

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อธิบายคติปฏิบัติ ทิศวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๑.

^{๔๕} พระมหาสารวย ญาณสวโร (พินดอน), “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่องละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๒), หน้า ๑๔ - ๑๕

^{๔๖} วัฒน์ วรลยางกูล, ภูมิปัญญาที่ดื่มได้, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๗.

๒.๑๑.๒ ความเป็นมาของสุรา

สุรานั้นเป็นเทวีแห่งน้ำเมา บางทีเรียกว่า วารุณี และมหาเทวี อุบัติขึ้นเมื่อคราว เทวดาและอสูรร่วมกันกวนเกษียรสมุทรเพื่อให้เกิดน้ำอมฤต อีกอย่างหนึ่งวารุณีนั้นได้ชื่อว่าเป็นชายา พระวรุณ เหล้าหรือน้ำเมา จึงเป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ผสมอยู่ มนุษย์รู้จักทำและดื่มสุรากันมาแต่ ดึกดำบรรพ์ กล่าวคือ มนุษย์สมัยโบราณเมื่อออกไปหากินในป่า เมื่อเมื่อยนักก็พักผ่อนหาน้ำตามลำ ห้วยหรือโพรงไม้ที่มีน้ำขังดื่มกิน บางครั้งก็รู้สึกมีเมามาจนกลายเป็นรสชาติที่ติดใจ บางคราวนึกสนุก เข้าป่าเที่ยวแสวงหาแหล่งน้ำเช่นนั้นดื่มกินเรื่อยมา จึงมีการสังเกตกันว่าน้ำที่ดื่มแล้วรู้สึกมีเมานั้นมี ผลไม้สุกอมจมอยู่ จึงลองเก็บผลไม้มาอมเหล่านั้นมาแช่น้ำทิ้งไว้แล้วนำมาดื่มก็ได้ผลเช่นเดียวกัน มนุษย์จึงรู้จักการทำสุราดื่มมาแต่ครั้งนั้น^{๔๗}

สุรานั้นมีวิวัฒนาการความเป็นมาพร้อมกับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่มนุษย์ รู้จักข้าว และการทำนาแล้ว ทั้งนี้เพราะสุราชนิดแรกที่มนุษย์ผลิตนั้นมาจากข้าว เท่าที่ปรากฏหลักฐาน มนุษย์รู้จักเอาข้าวหมักทำเบียร์เป็นครั้งแรก เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ – ๓,๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาลที่เมโส โปตาเมีย และเบียร์นั้นก็คือสุราประเภทหนึ่ง ส่วนสุรากลั่นกว่ามนุษย์จะทำได้ก็หลังจากนั้นไม่น้อย กว่า ๔,๐๐๐ ปี โดยเชื่อว่าคนจีนรู้จักการกลั่นสุรามาดั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗ แล้ว^{๔๘}

นอกจากนี้ยังมีนิทานปรัมปราเล่ากันเป็นตำนานของสุร่าว่าก่อนยุค “ขุนเจือง” โนน มีนายพรานคนหนึ่งไปล่าสัตว์เอนอแรด และงาช้างป่านามาถวายพระราชา วันนั้นยังงูก็ไม่แมนจับ สัตว์ก็ยากมาก ต้องกินหัวเผือกหัวมัน ทำเอาอ่อนระโหยแรง เมื่อตะวันคล้อยจึงม่อยหลับไป พอตื่น ขึ้นเห็นนกแก้วตัวหนึ่งมาจับโคนไม้ที่มีโพรง นกใช้จะงอยปากดูดกินน้ำ แล้วทำเสียงอ้อแอ้ๆ พุดอยู่ตัว เดียว เสียงเบาบ้างดังบ้าง แล้วมีนกตัวใหม่มากินด้วย กินแล้วคุยกันหยอกกันสนุกสนานกันใหญ่ ส่ง เสียงจนหวนหุกระรอกกระแตไล่กันมาถึง ได้กินน้ำในโพรงนั้นแล้วก็หยอกกันกอดคอกัน แล้วโง่คอ อาเจียน แอะๆ ห้อยหัวลง นายพรานแปลกใจ จึงลุกขึ้น สัตว์เหล่านั้นจึงแตกหนี นายพรานเอาใบไม้ ทำเป็นจอกตักดื่มชิมดู มีรสซ่า เลือดลมฉุดฉั่นหูแว่วๆ ลองดูอีกจอกหนึ่ง รู้สึกสนุกขึ้นมา จึงตักมา อีกจอกที่สาม จิตใจหวนคิดถึงอดีต อยากสนุกสนานเล่ร่ำร้องรำทำเพลงอยู่ในป่าพออารมณ์ความรู้สึก มันลึกล้ำ น้ำตานายพรานไหลอาบแก้ม ตักอีกจอกหนึ่ง สามารถเจรจาพาทีกับต้นไม้ได้ ดื่มเข้าไปอีก จอกหนึ่ง รู้สึกเซาซ่า จึงนั่งลงทันที เหลียวเห็นต้นไม้วิ่งไล่รอบตัว เมฆมันไหลแรง ดอกไม้บานบ้าง หุบบ้าง ตาพร่ามัว แล้วม่อยหลับไป ไม่กลัวเสือโคร่งกัดเลย นายพรานวนเวียนอยู่ในป่าเถื่อนนั้น รู้สึก ว่ามันมีมนต์จริงใจ ให้เวียนมาดื่มทุกวันจนน้ำหมด พอฝนตกมา น้ำก็เซือก กินอีกก็เมาอีก จึงตักใส่ กระบอกน้ำดื่มตั้งใจจะเอาไปถวายพระราชา แต่พอตกค่ำๆ เดินทางเหนื่อย ก็ยกกระบอกน้ำขึ้นจิบที่ ละน้อยจนหมดเกลี้ยงนายพรานกลับมาเอาใหม่อีกหลายครั้ง กว่าจะตัดใจกลับบ้านได้ นายพรานจึง เอารากไม้ในโพรงมาให้ชาวเมืองพากันแช่กินด้วย ไม่นานก็ได้ยินเสียงกลองดังไปทุกคุ้ม ตา ยาย อายุ ๖๐- ๗๐ ปี ก็เอาเรือเก่าวัดล่ยมัดแหว ออกมาฟ้อนรำวงกลางแจ้งเป็นที่สนุกสนาน^{๔๙}

^{๔๗} อุทัย สีนุสาร, สารานุกรมไทย (เล่ม ๕), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อาศรมศิลป์และศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๔๔๒๑.

^{๔๘} Hellemans, A. The time tables of science, (New York: Simon and Schuster, 1988), p. 1.

^{๔๙} กำเนิดสุรา, www.esaanvoice.net, [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๗.

หากเรามองในแง่ที่ว่าสุราทำให้คนกล้าแสดงออก หรือทำให้คนหน้าด้านพอที่จะแสดง
 กิริยาที่ตนปกปิดไว้ตลอดให้ปรากฏต่อสาธารณะชนได้ นั่นก็จริง แต่ไม่ใช่ความจริงทั้งหมด เมื่อเรา
 มองไปในแง่ลบจะพบว่าสุรานั้นนำมาซึ่งอันตรายต่อสุขภาพของผู้ดื่มกิน และยังส่งผล ต่อความเป็น
 ผู้ไม่น่าเคารพ ไม่น่าศรัทธาด้วย ดังเรื่องของพระศาสดเถระ ที่ปรากฏในสุราปานสิกขาบท ความว่า
 “เมื่อครั้งที่ท่านพระศาสดะพึงบวชเข้ามาสู่พระธรรมวินัย ท่านก็มุ่งบำเพ็ญเพียรจนได้สำเร็จอภิญญา
 มีฤทธิ์มาก สามารถปราบพระยานาคที่มารบกวนชาวเมืองโกสัมพีได้ชาวเมืองเกิดความดีใจจึงเข้าไป
 ปรีกษากับพระกลุ่มฉัพพัคคีย์เพื่อทำสักการะตอบแทนคุณ ท่านพระฉัพพัคคีย์จึงแนะนำให้ชาวเมืองนำ
 สุราที่หมักจนเกิดเป็นน้ำสีแดงเหมือนสีเห่านกพิราบ แล้วนำมาให้พระศาสดะดื่มจะเป็นมหามงคล
 อย่างยิ่ง ชาวเมืองเหล่านั้นเชื่อตามจึงได้นำมาถวายท่าน เมื่อพระศาสดะดื่มตั้งแต่บ้านหลังแรกจนถึง
 บ้านหลังสุดท้ายก็เกิดความเมามายได้สติจนล้ม พุบลงที่หน้าประตูเมือง พระพุทธเจ้าจึงให้พระ
 อานนทนำเข้ามาในวัด แม้อภิญญาทั้งหลายจะวาง ท่านให้หันศีรษะไปทางพระพุทธเจ้าท่านกลับนอนหัน
 ทิ้งไปทางพระพุทธเจ้าซึ่งถือว่าเป็นการไม่เคารพ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อก่อนพระศาสดะมีความ
 เคารพในเราแต่เมื่อดื่มน้ำเมาแล้วก็ไม่มีความเคารพ เมื่อก่อนท่านมีฤทธิ์สามารถปราบพระยานาคได้
 แต่ตอนนี้แม้จะปราบงูกินปลา也不行 เพราะแม้สังขารของตัวเองก็ยังเอาไม่รอด”^{๕๐}

จะเห็นได้ว่าสุราไม่ก่อให้เกิดความสุขที่แท้จริงกับชีวิตของใครทั้งนั้นนอกจากนั้น และยัง
 ทำให้เกิดความเสียหายต่อพฤติกรรมของผู้ดื่มเองเช่นพระศาสดะ แม้ท่านจะมีฤทธิ์เดชขนาดไหน
 สุดท้ายเมื่อเมามายแม้ร่างกายของตนก็ไม่สามารถที่จะพยุงยึดไว้ได้ แม้ในชาติตะวันตกยังมีประวัติ
 เกี่ยวกับสุราที่ทำให้เกิดอาการมีนเมาขึ้นมาอย่างยาวนานเป็นตำนานคู่มากับประวัติศาสตร์ของชาติ
 หลายทีเดียว ซึ่งพอที่จะประมวลความเป็นมาเกี่ยวกับสุราหรือน้ำเมานั้นไว้ ๕ ประเภทด้วยกัน คือ

๑) สุราหลักฐานบ่งบอกว่ามีมาแต่สมัยกลาง (ระยะเวลาจากคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ถึงปลาย
 ศตวรรษที่ ๑๔) โรงเรียนแพทย์แห่งหนึ่งในซาเลร์ อิตาลี นำเหล้าองุ่นมาต้มให้เดือดให้ไอน้ำผ่านท่อที่ทำ
 ให้เย็น ไอน้ำจะควบแน่นกลายเป็นหยดแอลกอฮอล์ใช้ผสมยา ตั้งชื่อหยดน้ำนั้นว่า “อควาไวเต้” (Aqua-
 vitae) หรือ “น้ำแห่งชีวิต” ด้านจีนและอินเดีย มีหลักฐานยืนยันว่าฮ่องเต้ทุกพระองค์เสวยน้ำจันทน์
 เช่นกันกับพระจักรพรรดิแห่งอินเดียนับแต่ก่อนพุทธกาลหลักันมีชื่อเรียกต่างๆ ออกไปตามวัตถุดิบ
 และกรรมวิธีการผลิต(๑)ตากีลา-Tequila จากกระบองเพชรAgave แห่งเมืองTequila เม็กซิโก
 (๒) จิน-Gin จากข้าวผสมjuniper ผลไม้ตระกูลเบอร์รี่ (๓) รัม-Rum จากน้ำอ้อยหมัก (๔) วอดก้า-
 Vodka (๕) วิสกี้-Whisky / Whiskey จากข้าวบาเลย์ ข้าวโพด ข้าวไรน์ กลั่นแล้วบ่มในถังไม้โอ๊ก มี
 Scotch Whisky จากสกอตแลนด์ Rye Whisky จากแคนาดาIrish Whiskey จากไอร์แลนด์
 Bourbon Whiskey จากอเมริกา (๖) บรันดี -Brandy หมักองุ่น (๗) คอนญัก-Cognac ราชานแห่ง
 บรันดี

๒) เหล้า มนุษย์ค้นพบน้ำเมาจากผลของการหมัก ย้อนไปได้ถึงสมัยบาบิโลนและอียิปต์ที่
 พบว่าถ้าเอาผลองุ่นมาบิบให้แตกแล้วหมักกับข้าวที่ทำให้ขึ้น จะได้น้ำที่มีฟองเล็กน้อย ดื่มแล้วรู้สึก
 ครึ้มอกครึ้มใจ ส่วนในแง่วิทยาศาสตร์ หลุยส์ ปาสเตอร์ พบเชื้อราชนิดที่เรียกว่ายีสต์ เป็นสิ่งมีชีวิต

^{๕๐} วิ.ม.(ไทย) ๒/๕๗๕/๕๐๖- ๕๐๘

และใช้น้ำตาลที่ได้จากการย่อยแป้งเป็นอาหาร แล้วถ่ายเอาของเสียออกมา ซึ่งก็คือแอลกอฮอล์และคาร์บอนไดออกไซด์

๓) เบียร์ หลักฐานบอกว่าการผลิตเบียร์มีมาเป็นเวลานานเกือบ ๕,๐๐๐ ปีบันทึกแคว้นเมโสโปเตเมียราว ๒,๘๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชพูดถึงการแบ่งปันเบียร์ให้ผู้ใช้งานแรงงาน สมัยอียิปต์โบราณก็พบว่าการผลิตเบียร์และนิยมดื่มเบียร์อย่างกว้างขวาง มีภาพเขียนและภาพสลักบนแผ่นหินเป็นหลักฐาน

๔) แชมเปญ คือไวน์ชนิดมีแก๊ส หรือsparkling wine เรียกแชมเปญตามชื่อแคว้น Champagne ของฝรั่งเศส อันเป็นที่ซึ่งผลิตไวน์ประเภทนี้ออกมา ทั้งนี้ต้องผลิตจากองุ่น ๑ ใน ๓ พันธุ์ คือPinot Noir, Pinot Meunier และChardonnay ต่างไปจากนั้นจัดเป็นสปาร์กลิง ไวน์ธรรมดา

๕) วอดก้า โอท็อปรัสเซีย รวมถึงโปแลนด์ และฟินแลนด์ เหล้าสีขาวใส มีกลิ่นเพียงเล็กน้อยจนแทบไม่รู้สึกรส หอมจากข้าวหรือมันฝรั่งผ่านการกรองและดุดกลั่นจนเหลือสีเจือปนและกลิ่นน้อยที่สุด มีประวัติว่าวอดก้าถือกำเนิดในโปแลนด์เมื่อศตวรรษที่ ๙ ต่อมาไปแพร่หลายไปในประเทศแถบยุโรปตะวันออก และรุ่งโรจน์มีชื่อเสียงที่ประเทศรัสเซียในศตวรรษที่ ๑๔ เมื่อทูตสหราชอาณาจักรเดินทางสู่โปมอสโก มีการต้อนรับด้วยเครื่องดื่มวอดก้า จากนั้นวอดก้าก็ไต่สถานะขึ้นเป็นเครื่องดื่มประจำชาติของรัสเซีย ซึ่งต่อมาผลิตเพื่อการส่งออกด้วย ผู้รับซื้อชาติแรกที่ถูกบันทึกไว้คือประเทศสวีเดน มีการเซ็นสัญญาซื้อขายใน ค.ศ.๑๕๐๕^{๕๑}

อนึ่ง สุรามีผลต่ออารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมของผู้เสพต่างหากที่เป็นเหตุผลสำคัญให้สุรามีบทบาทสำคัญในสังคมแทบทุกแห่งจนกระทั่งปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นนัยให้คุณหรือให้โทษก็ตาม แต่สุราก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นน้ำอมฤต คนจำนวนไม่น้อยเห็นว่าสุรา เป็นสิ่งเสพติด ในบางสังคม สุราเป็นทั้งสิริมงคลและสิ่งต้องห้าม และในทำนองเดียวกัน สุราก็มีสรรพคุณเป็นยาสำหรับบางคน ขณะที่ให้โทษต่อสุขภาพมีมากกว่า^{๕๒}

นอกจากนี้ พระไพศาล วิสาโล ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับสุราในสยามประเทศไว้ว่า สุราที่ปรากฏใน ลุ่มน้ำเจ้าพระยานี้ น่าจะเริ่มจากการเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมในทางศาสนาหรือพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อของชนพื้นเมือง ซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจาก ๑) เพื่อเซ่นสังเวยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สังคมไทยก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแพร่เข้ามา ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากลัทธิผีและลัทธิพราหมณ์ ดังนั้นจึงนิยมใช้สุราเช่นสังเวยเพราะเชื่อว่าทั้งผีทั้งเทวดานั้นชอบสุรา ๒) เพื่อให้เกิดภาวะทางจิตแบบเหนือสามัญ การที่มีสุรามีผลต่อจิตสำนึกอารมณ์และความรับรู้ ได้ทำให้ผู้บริโภคขณะมีเมามีสภาพจิตประหนึ่งประสพภาวะลึกลับทางจิตวิญญาณ นอกจากเชื่อกันว่า ในภาวะดังกล่าวผู้ประกอบพิธีสามารถติดต่อกับเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้แล้ว ยังอาจทำให้เกิดฤทธิ์เกิดมานอีกด้วย ๓) เพื่อความเป็นสิริมงคล ความเชื่อที่ว่าผีและเทวดาชอบสุรา ทำให้เกิดทัศนคติว่า สุราเป็นน้ำที่ทำให้เกิดสิริมงคลดังที่เชื่อกันในภาคอีสาน งานพิธีที่ต้องการความผาสุกสวัสดิ์จึงต้องมีสุราเป็นส่วนประกอบ

^{๕๑} http://61.19.32.21/ssj/drug/index.php?option=com_content&view=article&id=94:2009-06-30-08-06-58&catid=3:2009-06-17-07-39-39&Itemid=98 เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๗.

^{๕๒} พระไพศาล วิสาโล, ประวัติศาสตร์การบริโภคสุราในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันวิจัยสาธารณสุขไทย คณะกรรมการการระบาดวิทยาแห่งชาติ, ๒๕๓๗), หน้า ๑ - ๒.

นอกจากนั้น ความเป็นสิริมงคลของสุรายังอาจเนื่องมาจากการมีกำเนิดจากข้าว ในสังคมที่ถือว่าข้าวเป็นของสูง เช่น วัฒนธรรมกะเหรี่ยงสุราที่ทำจากยอดข้าวจะได้รับการยกย่องและใช้เป็นส่วนประกอบสำคัญในงานประเพณีและพิธีกรรมสำคัญทุกงาน^{๕๓} สุราได้เกี่ยวโยงกับสังคมไทยมาตลอดทุกยุคทุกสมัย ในส่วนของรัฐนั้นพระมหากษัตริย์บางยุคก็มีกฎหมายบังคับควบคุมข้าราชการไม่ได้ดื่มสุรา แต่ไม่ได้ห้ามประชาชนทั่วไปดื่ม เพราะถือว่าเป็นประเพณีนิยมของชาวบ้าน ดังความในพระไอยการอาญาหลวงตราในปี พ.ศ. ๑๘๙๕ สมัยกรุงศรีอยุธยา มาตรา ๔๓ บัญญัติว่า“ห้ามมิให้มุขมนตรีราช นิgunขุนหมื่นหัวพันทั้งหลายคบกันเสพสุรา ยาเมา สุบผื่น เทียวเล่นในกลางคืน”^{๕๔} และส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะรัฐต้องขาดรายได้จากภาษีสุราที่ได้เงินมหาศาลให้แก่รัฐและเอกชนที่มีธุรกิจเกี่ยวข้องกับสุรา ถึงส่วนของประชาชนทั่วไปบางกลุ่มก็มองว่าสุราเป็นสิ่งที่ไม่ได้เพราะผิดศีลข้อที่ ๕ ตามหลักของพระพุทธศาสนา

ในสังคมไทยเริ่มรู้จักสุราแข่งกันมาตั้งแต่อดีต ได้แก่ น้ำตาลเมาหรือกระแช่ ทำจากน้ำตาลสด ซึ่งมาจากมะพร้าวหรือตาลโตนด อุทำจากข้าวเหนียวกลิ้งสาโท และน้ำข้าวก็ทำจากข้าวเช่นกัน ดังนั้น สุราแข่งบางครั้งเรียกว่า เมรัย ส่วน คำว่า สุรา นั้น หมายถึงสุรากลั่นโดยเฉพาะ ดังในพระราชกำหนดใหม่ซึ่งตราในสมัยรัชกาลที่ ๑ เรียกว่า สุราน้ำใส เมรัยน้ำขุ่น^{๕๕}

ในประเทศไทยนี้ แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานเป็นที่แน่ชัดว่าความเป็นมาของสุราเริ่มมาแต่เมื่อใด แต่อาจอนุมานได้ว่าผู้คนในดินแดนแถบนี้น่าจะรู้จักสุรามานานแล้ว เพราะคนในดินแดนแถบนี้รู้จักปลูกข้าวมาไม่น้อยกว่า ๕,๐๐๐ ปี ดังปรากฏหลักฐานที่ถ้ำปุงสูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน หรือที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี^{๕๖}

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีหลักฐานเก่าแก่ที่พูดถึงสุรา คือ จารึกภาษาเขมรซึ่งพบที่ปราสาทพนมรุ้ง โดยมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ กล่าวถึงสุราว่าเป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องบวงสรวงสักการะเทพเจ้า^{๕๗} หลักฐานเก่าแก่ที่ค้นพบซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีของสุราในประเทศไทย คือ บันทึกรักของชาวจีนที่เข้ามาสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยพูดถึงชาวพื้นเมืองว่า “ใช้อ้อยมากกลั่นเป็นเหล้า”^{๕๘}

อย่างไรก็ตาม บันทึกรักนี้อาจจะคลาดเคลื่อนได้ เพราะนับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ไม่พบว่าคนไทยกลั่นสุราจากอ้อย (ซึ่งก็คือเหล้ารัม) คนไทยถึงจะปลูกอ้อยมานานแล้ว กระนั้นก็ไม่รู้จักทำน้ำตาลจากอ้อย จนกระทั่งชาวจีนได้เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ดังนั้น การเอากากน้ำตาลจากอ้อยมาทำสุรากลั่นจึงน่าจะเป็นวิธีการในสมัยหลังๆ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗ - ๘.

^{๕๔} ครุสภา, กฎหมายตราสามดวง ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๒- ๔๓.

^{๕๕} พระไพศาล วิสาโล, ประวัติศาสตร์การบริโภคสุราในประเทศไทย, หน้า ๑๐ - ๑๑.

^{๕๖} นคร สำเภาทิพย์, “ข้าว : หลักฐานโบราณคดีเกี่ยวกับข้าวในประเทศไทย”, อังโน สุจิตต์ วงศ์เทศ : ข้าวไพร่ - ข้าวเจ้าของชาวยาม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๙.

^{๕๗} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพนมรุ้ง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๒.

^{๕๘} ต่วน ลีเจิง, ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกรุงศรีอยุธยากับราชวงศ์หมิง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคทีไทย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๗.

๒.๑๒ ประเภทของสุรา

คำว่า ประเภท หมายถึง จำพวก ชนิด หมู่ เหล่า อย่าง แผนก๗ ดังนั้น คำว่าประเภทของสุราเมรัยและมัจฉะนี้ จึงจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งประเภท หรือกลุ่มเดียวกัน หรือเป็นส่วนที่สังเคราะห์เข้าเป็นประเภทอย่างเดียวกัน จึงเรียกอย่างนั้น เป็นประเภทของมีนเมา หรือสิ่งเสพติดทางพระพุทธศาสนา มี ๓ ประเภทด้วยกันคือ

ก.สุรา

สุรา คือ เหล้าที่ได้จากการกลั่นกลั่น ๗ มี ๕ ชนิดด้วยกัน คือ

๑.สุราแปง ไต่แกที่ใส่แปงลงในภาชนะ แล้วเติมน้ำพอเหมาะแก่แปงนั้น ขยำ ทำการต้มกลั่น (ปฏฐสุรา)

๒.สุราขนม ไต่แก ที่ใส่ขนมลงในภาชนะแล้วเติมน้ำพอเหมาะแก่ขมนั้น ขยำ ทำการต้มกลั่น (ปฐสุรา)

๓. สุราขาวสุก ไต่แกที่ใส่ขาวสุกแล้วเติมน้ำพอเหมาะ (โชนสุรา)

๔. สุราใส่เชื้อ ไต่แกสุราที่ใส่แปงเชื้อหรือแปงเหล้าปรุง (กณณปักษิตสุรา)

๕. สุราผสมเครื่องปรุง ไต่แก สุราที่ผสมด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ มีผลสมไทย และเมล็ดพันธุ์ผักกาด เป็นต้น (สมภารสยุตสุรา)

ข. เมรัย

คำว่า เมรัย หมายถึงน้ำเมาที่ได้จากการหมัก หรือ การแช่น้ำที่ยังไม่ได้อกลั่น มี ๕ ชนิด

๑. น้ำดอกดอกไม้ ไต่แก น้ำดอกที่ปรุงด้วยรสมะขาง ตาล และมะพร้าว เป็นต้น ที่หมักไว้นาน (ปุปผาสโว)

๒. น้ำดอกผลไม้ ไต่แก น้ำดอกที่ขยำผลองุ่น และขนุน เป็นต้น ปรุงด้วยรสผลองุ่นเป็นต้น เหล้าหมักไว้นาน (ผลาสโว)

๓. น้ำดองน้ำหวาน ไต่แก น้ำดองที่ปรุงด้วยรสชาติของผลองุ่นทั้งหลาย หรือปรุงด้วยน้ำหวานแห่งแมลงผึ้ง ที่หมักไว้นาน (มธวาสโว)

๔. น้ำดองน้ำอ้อย ไต่แก รสน้ำอ้อยบดที่หมักไว้นาน (คุฬาสโว)

๕. น้ำดองผสมเครื่องปรุง ไต่แก รสของเครื่องปรุงต่าง ๆ มีสมไทย มะขามป้อม และของเผ็ด เป็นต้น ที่หมักไว้นาน (สมภารสยุตตาสโว)อีกนัยหนึ่งพระภิกษุอาจารย์แสดงเมรัยไว้เป็น ๔ ชนิด คือ ๑) น้ำดอกไม้ (ปุปผาสโว) ๒) น้ำดอกผลไม้ (ผลาสโว) ๓) น้ำดองน้ำหวาน (มธวาสโว) ๔) น้ำดองน้ำอ้อย (คุฬาสโว)^{๕๙}

ค.มัจฉะ

คำว่า มัจฉะ หมายถึงของเมา หรือของมีนเมา สิ่งของที่ทำให้ผู้เสพเข้าไปแล้วมีนเมาเรียกตามภาษานิยมปัจจุบันว่า “ยาเสพติด” และคำว่ามัจฉะ ในการวิจัยครั้งนี้มี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ถูกกฎหมาย ไต่แก สุรา เมรัย และประเภทที่ผิดกฎหมาย ไต่แก เฮโรอีน ฝิ่น กัญชา ยาบ้า ใบกระท่อม และสารเสพติดประเภทต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในกฎหมาย เป็นต้น ไม่ว่าจะถูกกฎหมาย หรือผิดกฎหมายต่างก็เปนมัจฉะ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท หรือวามะของอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความ

^{๕๙} อด.ภิก. (ไทย) ๓/๑๗๙/๖๖.

เมา คนดื่มแล้วเมามาย เรียกว่า มัชชะเหมือนกันในปัจจุบัน มัชชะ ที่เป็นยาเสพติดที่ผิดกฎหมายได้มีการพัฒนาการผลิตออกมาเป็นหลายรูปแบบ หลากหลายชนิดเป็นจำนวนที่นับไม่ได้ และล้วนเป็นของที่ทำให้ผู้เสพมันเมา ก็ถือเป็นมัชชะ ทั้งนั้น อีกทั้งมีการพัฒนาในด้านวิธีการเสพ นอกจาก กิน ดื่มแล้ว ยังมี สูบ ฉีด เขาสอด เลือด ดม เปนสติเกอร์ติดใต้ลิ้นให้ซึมผ่าน หรือ อม เป็นต้น^{๖๐}

การแบ่งประเภทของสุราตามวิธีการผลิต แบ่งได้หลายแบบ ดังนี้

หนังสือ Economic Microbiology Volume 1 Alcoholic Beverages ได้แบ่งสุราออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) สุราแช่ ซึ่งแบ่งออกเป็นชนิด Malt beverages เช่น เบียร์ สาเก และไวน์ (๒) สุรากลั่น ซึ่งแบ่งออกเป็นชนิด วิสกี้ บรั่นดี รัม เทกิล่า ยิน วอดกา ลิเคียว^{๖๑}

หนังสือ Grossman's Guide to Wines, Beers and Spirits ได้แบ่ง สุราออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สุราแช่ (Fermented beverages) ที่ได้จากการหมักผลิตผลทางการเกษตร เช่น ธัญพืช หรือผลไม้ต่างๆ (๒) สุรากลั่น (Distilled หรือ Spirit beverages) ที่ได้จากการนำสุราแช่ที่ผลิตจากธัญพืช รากพืช ผลผลิตจากน้ำตาล หรือผลไม้ แล้วนำมากลั่น เช่น วิสกี้ (Whisky), วอดกา (Vodka), รัม (Rum), บรั่นดี (Brandy), เทกิล่า (Tequila) (๓) สุราผสม (Compounded beverages) ที่ได้จากการนำสุรากลั่นมาผสมกับสารปรุงแต่งกลิ่นรส เช่น ยิน (Gin) ลิเคียว (Liqueur) ซึ่งสุราแต่ละประเภทนี้มีการแบ่งย่อยลงเป็น ๒ ชนิด โดยสุราแช่และสุรากลั่นแบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต ส่วนสุราผสมแบ่งตามวิธีการปรุงแต่ง^{๖๒}

ตามพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ให้คำจำกัดความของสุราแช่และสุรากลั่นไว้ซึ่งพอจะอนุมานได้ว่าการแบ่งประเภทของสุราไว้ ๒ ประเภท คือ “สุราแช่” หมายความว่า สุราที่ไม่ได้กลั่นและให้หมายความรวมถึงสุราแช่ที่ได้ผสมกับสุรากลั่นแล้ว แต่ยังมีแรงแอลกอฮอล์ไม่เกินสิบห้าดีกรี ด้วย “สุรากลั่น” หมายความว่า สุราที่ได้กลั่นแล้ว และให้หมายความรวมถึงสุรากลั่นที่ได้ผสมกับสุราแช่แล้ว แต่มีแรงแอลกอฮอล์เกินกว่าสิบห้าดีกรีด้วย^{๖๓}

นอกจากนี้ได้มีการกำหนดชนิดของสุรากลั่นเป็น ๕ ชนิด ตามกฎกระทรวง ฉบับที่ ๔๖ แห่งพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓ และกฎกระทรวงเรื่องกำหนดชนิดของสุราและอัตราภาษีของสุรา พ.ศ. ๒๕๔๖ ดังนี้

(๑) ชนิดสุราสามทับ คือ สุรากลั่นที่มีแรงแอลกอฮอล์ตั้งแต่ ๘๐ ดีกรีขึ้นไป

(๒) ชนิดสุราขาว คือ สุรากลั่นที่ปราศจากเครื่องย้อมหรือสิ่งผสมปรุงแต่ง มีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี

^{๖๐} พันจ่าอากาศเอกบุญเพ็ง หงษา, “การประยุกต์พุทธธรรมในหลักสูตรค่ายผู้นำเยาวชนชนต่อต้าน ยาเสพติดของกองทัพอากาศ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖.

^{๖๑} มัทนา พุกษะรัตนานนท์, “ทิศทางการพัฒนาคุณภาพสุราชุมชน” อ้างใน <http://lab.excise.go.th/group1/spirit/stype.htm> เข้าถึงเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน

^{๖๓} มาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓, อ้างในราชกิจจานุเบกษา ที่ รก.๒๔๙๓/๑๖/๓๔๖/๒๑ มีนาคม ๒๔๙๓.

(๓) ชนิดสุราผสม คือ สุรากลั่นที่ใช้สุราขาวหรือสุราสามทับมาปรุงแต่ง มีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี

(๔) ชนิดสุราปรุงพิเศษ คือ สุรากลั่นที่ใช้สุราสามทับมาปรุงแต่ง มีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี

(๕) ชนิดสุราพิเศษ คือ สุรากลั่นที่ทำขึ้นโดยใช้กรรมวิธีพิเศษ มีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือประเภทวิสกี้ บรั่นดี รัม ยินหรือสุราแบบต่างประเทศอย่างอื่น และประเภทเกาเหลียง เชียงซุนบั่นก๊วยโล่ว หรือสุราแบบจีนอย่างอื่น^{๖๔}

สำหรับสุราแช่ได้มีการกำหนดชนิดไว้ในกฎกระทรวง เรื่อง กำหนดชนิดของสุราและอัตราภาษีสุรา พ.ศ. ๒๕๔๖ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๖ แห่งพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓กล่าวถึงสุราแช่ไว้ ๔ ชนิด ได้แก่ เบียร์ ไวน์ และสปาร์กกิ้งไวน์ ที่ทำจากองุ่น สุราแช่พื้นเมือง(อุ สาโท และน้ำตาลเมา) และสุราแช่อื่น^{๖๕}

สรุปแล้วสุรานั้นมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ สุราแช่ ได้แก่ สุราที่ไม่ได้กลั่นและมีแรงแอลกอฮอล์ไม่เกินสิบห้าดีกรี ส่วนใหญ่จะเป็นสุราที่หมักด้วยธัญพืชต่างๆ เช่น ไวน์ผลไม้ อีกประเภทหนึ่งคือสุรากลั่น ได้แก่ สุราที่ได้กลั่นแล้ว และมีแรงแอลกอฮอล์เกินกว่าสิบห้าดีกรี เป็นสุราที่กลั่นมาจากสุราแช่ใหม่มีความเข้มข้นยิ่งขึ้น ทำให้ผู้ดื่มแล้วมีความมึนเมามากกว่าประเภทแรก

๒.๑๓ แรงจูงใจในการดื่มสุรา

คำว่า “แรงจูงใจในการดื่มสุราเมรัยของผู้ดื่มสุรานั้น” ในงานวิจัยนี้มี ๒ เหตุปัจจัย คือ ปัจจัยภายในจิตใจของผู้ใคร่จะดื่มสุราเมรัย และปัจจัยภายนอก คือ สิ่งที่มาหลอกหรือล่อให้หลงใหลใคร่อยากจะดื่มหรือเสพสุราให้ยิ่งๆ ขึ้นไป มีสาระพอสังเขป ดังนี้

๒.๑๓.๑ แรงจูงใจภายใน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจของมนุษย์ว่าแรงจูงใจใน การกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมานั้น มี ๒ ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ ๑ ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ไม่ดี ไม่สบายไม่เกื้อกูล เป็นอกุศล เรียกว่า “ตัณหา”

ประการที่ ๒ ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ดีงาม สบายเกื้อกูล เป็นกุศล เรียกว่า “ฉันทะ”^{๖๖}

กล่าวโดยอธิบายนั้น หมายถึงว่า ตัณหา กับ ฉันทะ มีลักษณะก่อให้เกิดแรงจูงใจภายในตัวของมนุษย์ก่อนที่จะกระทำการสิ่งใดๆ ลงไป หากแตกต่างกันโดยลักษณะปฏิบัติที่ตรงกันข้ามเสมอ คือ ความอยากเพราะตัณหานั้น เปนไปเพื่อความทุกข์แก่ผู้กระทำ เนื่องจากสิ่งที่คิด สิ่งทีกระทำ สิ่งทีพูดปะปนด้วยอกุศลจิต มีความไม่ผ่องใสของจิตเป็นพื้นฐาน เช่นความอยากได้สิ่งของคนอื่น ที่เรียกว่า

^{๖๔} มัทนา พฤกษ์รัตนานนท์, “ทิศทางการพัฒนาคุณภาพสุราชุมชน” เข้าถึงเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๙๐.

โลภะ โดยไม่คำนึงถึงหลักศีล ๕ ว่า จะละเมิดสิทธิของคนอื่นหรือไม่ ขอให้ดูสิ่งที่ตนปรารถนานั้น ก็เป็นอันพอใจใช่แล้ว เป็นต้น นี่เรียกว่าอยากเพราะมีตัณหาชักนำภายในใจส่วนฉันทะนั้น มีลักษณะเป็นความอยากที่ใครดี ไฟการทำดี พุทธิและคิดดี โดยมีกุศลเจตนาเป็นพื้นฐานของจิตใจ ก่อนที่จะกระทำการสิ่งใดๆ จึงมีผลทำให้ได้รับความสุขเป็นผลเช่น การทำบุญประเภทต่างๆ มีการเจริญเมตตาจิต แผ่สรรพสัตว์ทั้งปวง การบริจาคทาน การรักษาศีล ๕ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ มีกุศลเจตนาเป็นเบื้องต้น จึงทำให้การกระทำออกมาดี พุทธิดีและมีแนวความคิดตรงไปทิศทางที่ดี ไม่เบียดเบียน ทำร้ายคนอื่น สัตว์อื่น เป็นต้น

๒.๑๓.๒ แรงจูงใจภายนอก

ตามหลักพุทธธรรมนั้น ทานถือว่าแรงจูงใจภายนอก ย่อมมาจากตัณหาและฉันทะ เช่น กันเป็นเครื่องกระตุ้นจิตใจ แล้วแสดงออกมาในลักษณะของอารมณ์หรืออายตนะภายนอกที่บุคคลไปสัมผัสหรือถูกต้องเขา แล้วสติไม่สามารถสกัดกั้นไว้ทันท่วงที และขาดปัญญาในการไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทบทวน กล่าวคือ อารมณ์ทั้ง ๕ ได้แก่ รูปที่นาพอใจ เสียงที่นาพอใจกลิ่นที่นาพอใจ รสที่นาพอใจ โผฏฐัพพะ (สิ่งตongกาย) ที่นาพอใจ หรือที่เรียกว่า กามตัณหานั่นเอง^{๖๗}

นอกจากนั้น แล้ว แรงจูงใจในทางนอกยังรวมถึง ความอยากในความมั่นคงถาวร ตลอดไป ความอยากเด่น อยากดัง ที่เรียกว่า ภวตัณหา และประการสุดท้าย ก็คือ การปฏิเสธ สิ่งที่ตนเองไม่ชอบใจ ไม่พอใจทั้งปวงเสีย อยากดับสิ้นไป ที่เรียกว่า วิภวตัณหาสรุปแรงจูงใจทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวมานี้ คือ ตัณหา มุงประสงค์เฉพาะ และจึงต้องการสิ่งสำหรับเอามาเสพเสวยเวทนา หรือสิ่งที่จะปรนปรี้อตัณหา ตัณหาอาศัยอวิชชาคอยหลอเลี้ยและให้โอกาส พัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่กับเรื่องตัวตน เอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง และนำไปสู่ปริยสนา หรือการแสวงหา ส่วนฉันทะ มุงประสงค์อสังข คือ ประโยชน์ (หมายถึงสิ่งที่มีคุณค่าแท้จริงของชีวิต คล้ายกับที่ปัจจุบันเรียกว่าคุณภาพชีวิต) และจึงต้องการความจริงสิ่งที่ดีงาม หรือภาวะที่ดีงาม ฉันทะก่อตัวขึ้นจากโยนิโสมนสิการ คือ ความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธี คิดตามสภาวะเหตุผล เป็นภาวะกลางๆ ของธรรม ไม่ผูกพันกับอัตตา และนำไปสู่อุตสาหะ หรือวิริยะความพากเพียร แล้วให้เกิดการกระทำตาม^{๖๘}

นอกจากนี้ในคัมภีร์ชาดกได้กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งที่ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ทรงนิรมิตตนเป็น พรหมณสูงอายุ หาบหมอบรรจุสุราม่าจำหน่ายแก่พระเจ้ากรุงพาราณสี พลังกลาวชักชวนให้ซื้อหมอสุราของตนโดยกลาวในเชิงท้าทายให้ซื้อดังนี้ว่า

(๑) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้วกลิ้งพटकเหว ตกปลอง ตกถ้ำ ตกบ่อน้ำคร่ำ ตกบ่อของสกปรก อีกทั้งกินของที่มีควรกินได้หลายอย่าง ขอเชิญทานซื้อหม้ออันเต็มด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นไวเถิด

(๒) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้วไม่อาจควบคุมจิตใจได้ กินกากสุรา เตรีตเตรไปเหมือนวัวเที่ยวหาหญ้าเป็นอาหาร รวมขับร้องและเต้นรำกับเขาไปอย่างนาอนาถ ขอเชิญทานซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเถิด

(๓) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้วเปลือยกายเหมือนนอเจลก เที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในหมู บ้านนอนตื่นสาย จิตใจไหลหลง ขอเชิญทานซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเถิด

^{๖๗} ที.ม.(บาลี). ๑๐/๒๙๗/๓๔๓.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๙๔.

(๔) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้วถูกไฟเผา หรือถูกฝูงสุนัขจิ้งจอกกินเนื้อ ก็ยังนอนอยู่ อย่างเดิมจนตาย และถูกจองจำบาง ถูกฆาตบาง ประสบความสูญเสียทรัพย์สินบาง ขอเชิญทานซื้อหม้ออัน เต็มด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๕) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้ว พูดคำที่ไม่ควรพูด นั่งอยู่ในที่ชุมชน ก็เปลื้องผ้าของ ตนออกได้ ร่างกายสกปรกสำรอกอาหาร (อาเจียน) ขอเชิญทานซื้อหม้ออันเต็มด้วยเครื่องดื่มนั้น เกิด

(๖) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่คนดื่มแล้ว มีตาขุ่น พูดจาอวดเบ่ง สำคัญตัวเองว่า เป็นใหญ่ ในแผ่นดิน แม่พระเจ้าจักรพรรดิผู้มีอาณาเขตจรด ๔ มหาสมุทรก็ไม่เทียมเท่าตน ขอเชิญทานซื้อหม้อ อันเต็มด้วยเครื่องดื่มนั้นเกิด

(๗) เครื่องดื่มที่ทำให้หยิ่งผยอง ก่อการวิวาท กล่าวคำส่อเสียด ทำให้ผิวพรรณหม่นหมอง ชอบเปลือยกาย ทำให้เป็นคนขลาด เปนที่มาและของสุมพวงนักเลง ขอเชิญทานซื้อหม้ออันเต็มไป ด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๘) ตระกูลทั้งหลายที่มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสิ่งของ มีทรัพย์มากมายในโลก ก็ทำให้ขาดสูญ หายาทและไรทรัพย์สินได้ เพราะอาศัยเครื่องดื่มชนิดใด ขอทานจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่ม นั้นเกิด

(๙) ชาวเปลือก ทรัพย์สิน เงิน ทอง ไร นา โค กระบือ ของตระกูลทั้งหลาย ที่มีทรัพย์สินต้อง พินาศขาดสูญไปเพราะเครื่องดื่มใด ขอทานจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๐) เครื่องดื่มชนิดใด ที่คนมีสันดานชั่วดื่มแล้ว ดาบิดามารดา อีกทั้งทำให้พ่อผัวจับมือ ถือแขนลูกสะใภ้ ขอทานจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๑) เครื่องดื่มชนิดใด ที่สตรีที่มีสันดานชั่วอยู่แล้ว ดาพ่อผัวและสามี กอดรัดหาสับ้าง กอดกับคนรับใช้บาง ขอทานจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๒) เครื่องดื่มชนิดใดที่คนดื่มแล้ว ฆาตมณะหรือพราหมณผู้ตั้งอยู่ในธรรม ทั้งต้องไปสู่อบายภูมิ เพราะการกระทำนั้นเป็นเหตุ ขอทานจงซื้อเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๓) เครื่องดื่มชนิดใดที่คนดื่มแล้ว ประพฤติทุจริตด้วย กาย วาจา หรือด้วยใจ ครั้น ประพฤติแล้วก็ไปนรก ขอทานจงซื้อเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๔) เครื่องดื่มชนิดใด ที่แม่จะเสียเงินเป็นอันมากแล้ววิงวอนขอร้องให้เขาพูดปด ก็ไม่เคย ใดรับปากมาก่อน แต่เมื่อได้ดื่มเครื่องดื่มชนิดนั้นแล้ว ก็กล่าวคำเหลวไหล พูดปดได้ ขอทานจงซื้อหม้อ อันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๕) เครื่องดื่มชนิดใด ที่คนมีหน้าที่ส่งข่าวสารกำลังส่งข่าวสารอยู่ดื่มแล้ว เมื่อมีกิจที่ต้องทำ รีบด่วน แม่จะบอกกล่าว เขาก็ฟังความไม่รู้เรื่อง ขอทานจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๖) คนผู้มีจิตประกอบด้วยหิริ เมามายด้วยเครื่องดื่มอันเมาใด ทำความไม่มีหิริให้ ปรากฏ อีกทั้งนักปราชญ์ผู้สงบเรียบร้อย (เมาแล้ว) ก็พูดมาก ขอทานจงซื้อเครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๗) เครื่องดื่มชนิดใด ที่คนดื่มแล้ว อยู่รวมกันกับพวกคนเลว แม่ไม่กินอาหารก็ได้ นอน เปน ทุกขอยู่บนพื้นดิน ถึงความเป็นผู้มีผิวพรรณทราม และถูกตำหนิติเตียนด้วย ขอทานจงซื้อ เครื่องดื่มชนิดนั้นเกิด

(๑๘) เครื่องดื่มชนิดใด ที่คนดื่มแล้วนอนคอตกลเหมือนโคที่เขาผูกคอกลากมา เพราะฤทธิ์ของสุราที่คนทนได้ไม่ไหว ขอเชิญท่านจงซื้อเครื่องดื่มชนิดนั้นเถิด

(๑๙) เครื่องดื่มชนิดใด ที่มนุษย์ (ผู้ฉลาด) พากันหลีกเลี่ยงเหมือนหนีงูพิษร้าย แล้วรชนใดเล่า ในโลกนี้ ที่กลาพอจะดื่มเครื่องดื่มนั้นเสมอด้วยยาพิษ ขอท่านจงซื้อหม้ออันเต็มไปด้วยเครื่องดื่มนั้นเถิด

(๒๐) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่พวกโอรสพี่น้องกันชาวอันธกะ ๑๐ องค์เสวยแล้ว พากันไปรับการบำเรออยู่ ณ ริมฝั่งมหาสมุทรแล้วประหัตประหารกันเองด้วยกระบองและสาก ขอท่านจงซื้อหม้ออันเต็มด้วยเครื่องดื่มชนิดนั้นเถิด

(๒๑) เครื่องดื่มชนิดใดแล ที่พวกอสูรผู้เป็นเทวดามากอนดื่มแล้วเมามายจนต้องจุติจากดาวดึงส์สวรรค์ที่มีอายุยืน ลงมาเป็นอสูรผู้มีอายุ ชั่วแต่มหาราชะ เมื่อพระองค์ทรงทราบวณน้ำเมานี้ไม่มีประโยชน์ จะพึงเสวยน้ำเมานั้น อย่างไรเล่า^{๖๙}

จะเห็นได้ว่า จากข้อความเหล่านี้ แม้จะมีเนื้อหาชักชวนให้ซื้อน้ำเมาทุกตอน แต่วามีการกล่าวถึงโทษของการดื่มไวด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ เพราะจุดประสงค์หลักของท่านสักกะจอมเทพที่ตรัสชักชวนเช่นนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นโทษของการดื่มสุราเมรัยและเพื่อห้ามมิให้พระเจ้ากรุงพาราณสีเกี่ยวข้องกับการดื่มสุราเมรัยนั่นเอง

๒.๑๔ สาเหตุการดื่มสุรา

สาเหตุของการดื่มสุราเมรัย และมีชะนั้น ก่อให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่นหรือสังคม กล่าวคือ ทำให้เกิดความประมาท ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของการมีสติอยู่เสมอไม่ว่าทำอะไร ผู้ที่ประมาทย่อมจะพลาดโอกาสจากประโยชน์หรือคุณความดีต่าง ๆ สมดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย! รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ผู้สัญจรไปในแผ่นดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้นย่อมประชุมลงในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้าง บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่า รอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้นใดกุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งทั้งหมด นั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูลรวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิต กล่าวว่เลศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น^{๗๐}

ภิกษุทั้งหลาย !แม้เราก็ไม่เคยเห็นไม่เคยได้ยินข้อที่ว่า บุคคลเว้นจากเหตุเป็นที่ตั้ง แห่งความประมาทในเพราะการเสพของมีนเมา คือ สุรา เมรัย จะถูกพระราชาจับมา จองจำ เนรเทศ หรือลงโทษอย่างอื่นตามควรแก่กรณี เพราะเหตุตั้งใจเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเสพของมีนเมา คือสุรา เมรัย โดยที่แทกรรมชั่วของเขาต่าง หากที่ชี้ว่า เขาประกอบกรเสพของมีนเมาคือ สุรา และเมรัย เนื่อง ๆ จึงฆ่า หญิงบ้าง ชายบ้าง จึงลักขโมยจากบ้านบ้าง จากป่าบ้าง จึงประพฤติดิถีประเวณีในภรรยา หรือใน บุตรีของผู้อื่นจึงพูดเท็จหักกรณประโยชน์ของผู้อื่น เขายอมถูกพระราชาจับ ฆ่า จอง จำ หรือลงโทษอย่างอื่นตามสมควรแก่กรณี เพราะสาเหตุจากที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเสพของมีนเมา^{๗๑}

^{๖๙} พุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๒๙๓/๓๖๔-๓๖๖.

^{๗๐} ส.ม. (ไทย). ๑๙/๒๕๓/๖๕.

^{๗๑} อภ.ปญจก. (ไทย). ๒๒/๑๗๘/๒๓๕.

เมื่อปรากฏความประมาทในตนแล้ว ย่อมสามารถที่จะกระทำความผิดในส่วนอื่น ๆ ได้ง่ายขึ้น เช่น ทะเลาะวิวาท เบียดเบียนผู้อื่น เบียดบังลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่น ประพฤติผิดในกามหรือกล่าวคำเท็จใตงายขึ้น เพราะได้ประมาทเสียแล้ว ด้วยเหตุจากการเสพ สิ่งเสพติดเหล่านั้นเป็นเบื้องต้นนั่นเอง จึงส่งผลกระทบต่อนผู้อื่นหรือสังคม

คบหบดีบุตร ! โทษ ๖ อย่าง ต่อไปนี้ ผู้ที่ดื่มน้ำเมา คือ สุรา เมรัยเป็นประจำ จะได้เห็นทันตา คือ

- ๑) ความเสื่อมแห่งทรัพย์ อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง (สนธิฎฎา ธนชาณี)
- ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (กลหปาวุตฺตนิ)
- ๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (โรคนัน อายตน)
- ๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (อกิตติสยฺขนิ)
- ๕) เป็นเหตุให้ประพฤติมรยาทที่ไม่น่าดู (หิริโกปนนิทฺทสนิ)
- ๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา (ปัญญา พุพฺพลีกรณิ)^{๗๒}

โทษของการเสพสุราเมรัยนั้น ย่อมส่งผลถึงการกระทำที่เกิดจากการดื่มสุราเมรัยและของเมา ให้เป็นไปในทางที่เป็นทุจริตกรรม ทั้งที่เกิดทางกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เพราะเมื่อกินดื่ม หรือเสพมาก ๆ แล้ว ความละอายก็ไม่มี ความกลัวก็ไม่มี ความยั้งคิดก็ไม่มี จะทำทุจริตกรรมต่าง ๆ นี้โดยฤทธิ์ของความมึนเมา อันเป็นกรรมฝ่ายอกุศลที่เป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นความไม่ดี ด้วยอำนาจแห่งโลภะก็ดี โทสะก็ดี และโมหะก็ดี อันเป็นมูลเหตุหลักที่สำคัญ ที่ก่อให้เกิดการกระทำผิดต่อตนเองและผู้อื่นตลอด อีกทั้งส่งผลให้ในปัจจุบันชาติคือ การถูกครหา นินทา วากลาวติเตียน แม้ในโลกเบื้องหน้า ก็ย่อมมีทุกติเป็นที่หวัง

๒.๑๕ โทษของสุราในทางพุทธศาสนา

นั่นเป็นโทษที่บุคคลจะต้องได้รับ จากการปฏิบัติผิดพระราชบัญญัติควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พ.ศ. ๒๕๕๑ แต่ผลที่จะได้รับจากการบริโภค หรือดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์นั้นมีมากมายมหาศาล เช่น ก่อให้เกิดการเมาสุรา การติดสุรา และผลของพิษจากแอลกอฮอล์ ทำให้เกิดผลกระทบหลายประการ ได้แก่ โรคเรื้อรัง เช่น มะเร็งตับ ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ เส้นเลือดในสมองแตก อุบัติเหตุ การบาดเจ็บ ปัญหาสังคมระยะสั้น เช่น อาชญากรรม ความรุนแรง ปัญหาการทำงาน ความรุนแรงในครอบครัว และปัญหาสังคมระยะยาว เช่น มีหนี้สิน สูญเสียหน้าที่การงาน ครอบครัวแตกแยก คนจรจัด คนไร้ที่อยู่ ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโทษของสุราเมรัยนั้น ก่อให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่นหรือสังคม เช่น ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่เคยเห็นไม่เคยได้ยิน ขอให้ว่า บุคคลเว้นจากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเสพของมึนเมา คือ สุราเมรัย จะถูกพระราชอาญาจองจำ เนรเทศ หรือลงโทษอย่างอื่นตามควรแก่กรณี เพราะเหตุตั้งใจเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเสพของมึนเมา คือ สุราเมรัย โดยที่แทกรรมชั่วของเขาต่างหากที่ชี้ว่าเขาประกอบกรเสพของมึนเมา คือ สุรา และเมรัย เนื่องจาก จึงหาหญิงบ้าง ชายบ้าง จึงลักขโมยจากบ้านบ้าง จากป่าบ้าง จึงประพฤติดั้งประเวณีในภรรยา หรือในบุตรของผู้อื่น จึงพูดเท็จทำกรอาญ

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย). ๑๑/๒๔๘/๒๐๒.

ประโยชน์ของผู้อื่น เขายอมอุทิศพระราชา จับ ฆ่า จอง จำหรือลงโทษอย่างอื่นตามสมควรแก่กรณี เพราะสาเหตุจากที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการเสพของมีนเมา^{๗๓}

เมื่อปรากฏความประมาทในตนแล้ว ย่อมสามารถที่จะกระทำความผิดในส่วนอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น เช่น ทะเลาะวิวาท เบียดเบียนผู้อื่น เบียดบังลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่น ประพฤติผิดในกามหรือกล่าวคำเท็จได้ง่ายขึ้น เพราะได้ประมาทเสียแล้ว ด้วยเหตุจากการเสพสิ่งเสพติดเหล่านั้นเป็นเบื้องต้นนั่นเอง จึงส่งผลกระทบต่อผู้อื่นหรือสังคม และดังความในสังคาลสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสถึงโทษของการเสพสุราเมรัยไว้ว่า คหบดีบุตร โทษ ๖ อย่าง ต่อไปนี้ ผู้ที่ดื่มน้ำเมา คือ สุราเมรัยเป็นประจำ จะได้เห็นทันตา คือ (๑) ความเสื่อมแห่งทรัพย์ อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุให้ประพฤติมรยาทที่ไม่น่าดู (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๗๔}

โทษของการเสพสุราเมรัยนั้น ย่อมส่งผลถึงการกระทำที่เกิดจากการดื่มสุราเมรัยและของเมาเฝ้า เป็นไปในทางที่เป็นทุจริตกรรม ทั้งที่เกิดทางกายทุจริต วาจทุจริต และมโนทุจริต เพราะเมื่อกิน ดื่ม หรือเสพมากๆ แล้ว ความละอายก็ไม่มี ความกลัวก็ไม่มี ความยั้งคิดก็ไม่มี จะทำทุจริตกรรมต่างๆ นี้โดยฤทธิ์ของความมีนเมา อันเป็นกรรมฝ่ายอกุศลที่เป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นความไม่ดี ด้วยอำนาจแห่งโลภะก็ดี โทสะก็ดี และโมหะก็ดี อันเป็นมูลเหตุหลักที่สำคัญ ที่ก่อให้เกิดการกระทำผิดต่อตนเองและผู้อื่นตลอด อีกทั้งส่งผลให้ในปัจจุบันชาติคือ การถูกครหา นินทา ว่ากล่าว ตีเตียน แหมในปรโลกเบื้องหน้า ก็ย่อมมีทุกติเป็นที่หวังการกระทำเพราะการดื่มสุราเมรัย นี่เป็นเหตุแห่งความเมา ความเมาเป็นเหตุแห่งการกระทำอกุศลกรรมบถ และอกุศลกรรมให้เกิดขึ้นนั้น ย่อมทำหน้าที่ให้สำเร็จกัมมกิจเป็นเพราะกรรมที่ทำหน้าที่ให้ไปเกิดในนรกภูมิ ด้วยอำนาจการดื่มสุราเมรัยแล้วกระทำทุจริตกรรมลง แต่หากมีกระทำทุจริตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่อาจนำสุนทรภู่ได้ และเพราะการทำทุจริตกรรมให้สำเร็จลงกล่าวคือ ดื่มสุราแล้วกระตุ้นใจกล่าสามารถกระทำทุจริตกรรมสำเร็จลง ย่อมไปเกิดในนรกภูมิ หลังตายแล้ว^{๗๕}

จะเห็นได้ว่า มีการกล่าวถึงอันตรายหรือโทษของการเสพยาเสพติดหรือสุราเมรัยเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ เมื่อดื่มหรือเสพจนเมามายแล้ว ก็ทำให้ผู้ดื่มหรือเสพทำความชั่วได้ทุกอย่าง เพราะขาดสติประมาทในการทั้งปวงนั่นเอง นอกจากนี้ในคัมภีร์ระดับอรรถกถาก็ยังกล่าวถึงโทษของการเสพยาเสพติดหรือ สุราเมรัยและมีชชะไว้มาก เช่น คนเมาสุรา ย่อมไม่รู้ธรรมาวัตรธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดาบิดา แม่แก่พระพุทธเจ้าและเหล่าพระอริยสาวก ย่อมถูกตำหนิในชาตินี้ แม่ตายไปแล้วก็ไปสู่ทุคติ และถึงความเป็นคนวิกลจริตไปทุกๆ ชาติ^{๗๖}

^{๗๓} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๘/๒๓๕.

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๙/๑๙๖.

^{๗๕} วรรณสิทธิ ไทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕ วิภังคสูตร** (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบมทานิรานนท์,ม.ป.ป.), หน้า ๒๐๒.

^{๗๖} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๒๔.

๒.๑๖ หลักพุทธธรรมในการแก้ปัญหาการดื่มสุรา

หลักพุทธธรรม หมายถึง การประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือ คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงประกาศ และบัญญัติไว้โดยรวบรวมเป็นคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา ซึ่งศาสนาเรียกว่า “พระไตรปิฎก” เพื่อให้เป็นแหล่งสืบค้นคำสอนเดิมของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนแห่งพระพุทธเจ้า และพุทธธรรมยังรวมไปถึงความเป็นไปในพระชนม์ชีพและพระพุทธจริยวัตรที่สะท้อนออกมาให้ปรากฏในพุทธธรรม^{๗๗}

พุทธธรรมนั้น ถือเป็นการแนะแนวต้นแบบ เพราะการแนะแนวพุทธธรรมนี้ส่งเสริมให้บุคคลรู้จักช่วยเหลือตัวเอง ยอมรับศักยภาพของมนุษย์ในการแก้ปัญหาตลอดจนให้รู้จักในเรื่องเงื่อนไข เหตุปัจจัย และวิธีการ ซึ่งมีขั้นตอนครบถ้วนตามหลักการแนะแนว^{๗๘} เมื่อกล่าวโดยสรุปพุทธธรรมจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในภาพรวม คือ ๑) กำหนดพฤติกรรม การกระทำต่างๆ ที่ควรประพฤติ วิธีคิด การมองโลกและชีวิต ๒) เป็นตัวสร้างระเบียบและบรรทัดฐานในสังคม เพราะสร้างความเชื่อ ค่านิยมกฎเกณฑ์ ประเพณี วัฒนธรรมในการดำรงชีวิต ๓) เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยเป้าหมาย คือ ชีวิตที่สุขสงบด้วยความสันโดษ โดยการปรับตัว และความเรียบง่ายของชีวิต ๔) เป็นตัวสร้างให้เกิดสติปัญญา มีความไม่ประมาทในชีวิต รู้กาลเวลา รู้บุคคล รู้สถานที่ ปฏิบัติในสิ่งที่ควรปฏิบัติ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น^{๗๙}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า พุทธธรรม หมายถึง หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สอนให้พุทธศาสนิกชนเป็นผู้มีวัฒนธรรมที่ดีงาม รู้จักการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทัน และรู้จักทางเสื่อมไม่ควรทำ ในการแก้ไขปัญหาการดื่มสุรา ควรรู้จักหลักพุทธธรรมในการแก้ปัญหาการดื่มสุรา ดังนี้

๒.๑๖.๑ ขันติธรรม

ขันติธรรม หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีความเดือดร้อนอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม งานทุกชิ้นในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ ที่สำเร็จขึ้นมาได้นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมอันหนึ่งเป็นพื้นฐานจึงสำเร็จได้ คุณธรรมอันนั้นคือ ขันติ ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลื่อนเร่งเร้าให้เกิดความขยัน และทำให้เห็นอุปสรรคต่างๆ เป็นเครื่องท้าทายความสามารถ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จของงานทุกชิ้น ทั้งทางโลกและทางธรรม คืออนุสาวรีย์ของขันติทั้งสิ้น

ความอดทนแบ่งตามเหตุที่มากระทบได้เป็น ๔ ประการ คือ

๑) อดทนต่อความลำบาก หมายความว่าคนทำงานมาก ๆ แล้วได้รับความเหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย หรือถูกแดด ลม ฝน กระทบเกินสบาย คนที่ไม่มีขันติ เมื่อเผชิญกับความลำบาก

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑-๒.

^{๗๘} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธศาสตร์กับการแนะแนว, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมแนะแนวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔), หน้า คำนำ.

^{๗๙} มั่นเกียรติ โกศลนิตติวงศ์, พุทธธรรม : ทฤษฎีและเทคนิคการให้คำปรึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

ตรากตรำ มักจะทอดทิ้งการทำงานเสีย เป็นคนมือเท้าบาง ทำอะไรทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ แต่ผู้มีขันติ ย่อมอดทนต่อสิ่งเหล่านี้ กัดฟันทนทำงานของตนให้สำเร็จ

๒) อดทนต่อทุกขเวทนา คือ การรับรู้อารมณ์ว่าเป็นทุกข์ ซึ่งเกิดมาจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายโดยโรคนานัปการ ที่เกิดขึ้นกับร่างกายตน คนที่ขาดขันติ เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายขึ้นมา มักจะแสดงมารยาทที่ไม่สมควรออกมาให้ปรากฏ เช่น ร้องครวญคราง กระบิดกระบวน เป็นคนเจ้ามายา เป็นเจ้าอารมณ์มีอาการโมโห โทโส่ง่าย บางคนอ้างความเจ็บป่วย เพื่อจะกระทำความชั่วต่าง ๆ ก็มี แต่สำหรับผู้มีขันติ ย่อมรู้จักอดทน อดกลั้น ไม่ปล่อยตัว ปล่อยใจ ให้เสียหรือตกไป ในทางชั่วต่าง ๆ ให้คนอื่นหลงเชื่อหรือเข้าใจผิด

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นขันติประเภทอริวาสนขันติ คืออดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่นเฉพะอย่างยิ่งคนที่ต่ำกว่าเรา เมื่อถูกผู้อื่นกระทำการล่วงเกินให้เป็นที่ขัดใจ เช่น ถูกด่าว่า หรือ สบประมาท หมิ่นประมาท บุคคลผู้ขาดอริวาสนขันติ ย่อมขาดสติเดือดดาลแล้วทำร้ายตอบ ด้วยการกระทำอันแรงเกินเหตุที่ควรจะเป็น เช่นว่าเห็บแหม่นด้วยวาจาหยาบคาย หรือก่อความทะเลาะวิวาท ตีรันฟันแทงกัน สร้างเวรกรรมไม่สิ้นสุด เป็นทางนำมาแห่งความหายนะแก่ตัวเองและครอบครัวตลอดจนเพื่อนฝูง แต่สำหรับผู้มีขันติย่อมรู้จักอดทน สอนใจตัวเอง รู้ที่ไปที่มาของสาเหตุ นั้น ๆ คือ หาวิธีการแก้ไขด้วยสันติให้เรียบร้อย เป็นผลดีด้วยความสงบต่อไป

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส หมายความว่าอดทนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายพลิตเพลินอันเป็นไปตามอำนาจกิเลสพาไป เช่น ความสนุกการเที่ยวเตร่ ความโกรธการได้ผลประโยชน์ในทางที่ไม่ควร เป็นต้น ความจริงแล้วอารมณ์ที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ ดูไปก็ไม่น่าจะใช้ความอดทน ไม่ทำให้เราลำบาก แต่ที่ต้องใช้ความอดทน เพราะอาจจะทำให้เราเสียหายได้ ทั้งนี้เพราะคนที่ขาดขันติมักจะทำกรรมอันน่าบัดสีต่าง ๆ ตามอำนาจกิเลส หรือตามความอยากในสิ่งตนเองรัก เช่น รับสินบน ผิดลูกเมียชาวบ้าน เห็นเงินตาโต ทำร้ายรังแกกัน ต้มเหล้า สูบบุหรี่ เหลือยศ เมานำนาจ ชี้อ้อ ไอ้อด^{๘๐}

๒.๑๖.๒ อบายมุข ๖

อบายมุข ๖ ประการ อันเป็นหนทางเสื่อมแห่งตน^{๘๑} อบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อมทางแห่งความพินาศ เหตุย่อยยับแห่งโลกทรัพย์อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความหายนะนั้น^{๘๒} คนที่จมปลักอยู่ในอบายมุขนี้ เป็นฆราวาสพวกที่จมปลัก มีความยากจน มีความเสื่อมสุขภาพอนามัย แล้วก็ยังเบียดเบียนกันอีก เพราะความหลงใหลในสิ่งที่เป็นอบายมุข^{๘๓} ได้แก่

๑) การหมกมุ่นในการเสพเงินเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ซึ่งมีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรคร้ายต่างๆ
- (๔) เป็นเหตุเสียชื่อเสียง

^{๘๐} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

^{๘๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๘๒} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), พุจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๖.

^{๘๓} พุทธทาสภิกขุ, หลักธรรมของผู้ครองเรือน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๗.

- (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย
 (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๘๔}
- ๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวเตร่ตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการคือ
- (๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาตัวเอง
 (๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
 (๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครองทรัพย์สมบัติ
 (๔) เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ เช่นว่าจะเป็นขโมย
 (๕) มักถูกใส่ร้ายป้ายสีด้วยเรื่องไม่เป็นความจริง
 (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากมายหลายอย่าง^{๘๕}
- ๓) การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษตามสถานที่ไปเที่ยวทำให้ไม่เป็นอันประกอบอาชีพการงาน มีโทษ ๖ ประการ คือ
- (๑) มีการรำที่ไหนไปทีนั้น
 (๒) มีการขับร้องที่ไหนไปทีนั้น
 (๓) มีการประโคมที่ไหนไปทีนั้น
 (๔) มีเสภาที่ไหนไปทีนั้น
 (๕) มีการบรรเลงที่ไหนไปทีนั้น
 (๖) มีเถิดเทิงที่ไหนไปทีนั้น^{๘๖}
- ๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ คือ
- (๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร
 (๒) ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป
 (๓) เสียดายทรัพย์ทันตาเห็น
 (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลก็เชื่อถือไม่ได้
 (๕) ถูกมิตรอำมาตย์หมิ่นประมาท
 (๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย^{๘๗}
- ๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษตามลักษณะเพื่อนที่คบด้วยดังคำกล่าวไว้ว่า เข้าฝูงกาเป็นกา เข้าฝูงหงส์เป็นหงส์ มีโทษ ๖ สถาน คือ
- (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นเพื่อน
 (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นเพื่อน
 (๓) เขามีนักเลงสุราเป็นเพื่อน
 (๔) เขามีคนหลงโลกเป็นเพื่อน
 (๕) เขามีคนโกงเป็นเพื่อน

^{๘๔} ทิ.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

^{๘๕} ทิ.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๙/๒๐๓.

^{๘๖} ทิ.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๘๗} ทิ.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔.

(๖) เขามีใจเป็นเพื่อน^{๘๘}

๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน มีโทษตามอาการ ๖ ประการ คือ

(๑) มักอ้างว่าหนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๒) มักอ้างว่าร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๓) มักอ้างว่าเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๔) มักอ้างว่ายังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน

(๕) มักอ้างว่าหิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๖) มักอ้างว่ากระหายเกินไป แล้วไม่ทำงาน เมื่อเขาหาทางผลัดเพี้ยนการงาน อยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็นับวันแต่จะหมดสิ้นลงไปเรื่อยๆ^{๘๙}

หลักอบายมุข ๖ คือ การดื่มน้ำเมา การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และความเกียจคร้านในการทำงาน หลักทั้ง ๖ ประการนี้เป็นทางออก เบื้องต้นจากปัญหาการดื่มสุราดังกล่าว โดยพิจารณาให้เห็นคุณและโทษของสิ่งเหล่านั้น แม้การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูมหรสพการเล่นต่างๆ การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และความเกียจคร้านในการทำงาน จะไม่ใช่ประเด็นที่เกี่ยวกับสุรา แต่เป็นส่วนหนึ่งที่เอื้อให้คนดื่มสุราและติดสุราในที่สุด ซึ่งการจะนำหลักธรรมดังกล่าวไปปฏิบัติในเชิงรูปธรรมนั้น ผู้ที่ดื่มสุรานั้นเมื่อรู้โทษของสุรา ดังกล่าวแล้วต้องมีความเข้มแข็งทางด้านจิตใจ โดยคิดเสมอว่าหนทางดังกล่าวเป็นความเสื่อมที่จะเกิดขึ้นทั้งแก่ตนและแก่บุคคลที่อยู่ร่วมกัน เมื่อสามารถกระทำได้ดังนั้น โรคภัยไข้เจ็บก็จะทุเลาเบาบางลงไป และสามารถหายได้ในที่สุด สำหรับผู้ที่มิมีผลกระทบไม่มาก โดยสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑) พิจารณาให้เห็นโทษของการดื่มสุรา ที่มีผลกระทบต่อตนเองอันมีความเสื่อมทรัพย์ มีการทะเลาะวิวาท เป็นต้น

๒) พิจารณาให้เห็นโทษของอบายมุขที่เหลืออีก ๕ ประการ ว่ามีส่วนสนับสนุนให้บุคคลเข้าไปพัวพันหรือเกี่ยวข้องกับการดื่มสุราอย่างไร

๓) กำหนดระดับใจของตนให้เห็นคุณประโยชน์ของการละเว้นจากอบายมุขทั้ง ๖ ประการ นั้น อันมีความเป็นผู้ไม่มีโรคภัย และสังคมยอมรับ เป็นต้น

๔) ตั้งใจสมาทานงดเว้นจากอบายมุขทั้ง ๖ อย่างเด็ดขาด โดยคิดหวังถึงความเจริญของตนและครอบครัวเป็นสำคัญ หากบุคคลสามารถปฏิบัติตนได้ตามวิธีการดังกล่าว ย่อมสามารถที่จะเป็นผู้ทำตนให้ห่างไกลจากการหมกมุ่นในการดื่มสุราได้เป็นเบื้องต้น

๒.๑๖.๓ เบญจศีล

คำว่า “เบญจศีล” (ปัญจ+ศีล, ปัญจะ แปลว่า ๕, ศีล แปลว่า ปกติ) หมายถึงความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เปื้อนเปียนมี ๕ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑) ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายคนและสัตว์ ๒) อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน ๓) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี คือ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม, เว้น

^{๘๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๘๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

จากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน ๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง ๕) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา เวรมณี คือ เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ^{๙๐} ศิล ๕ ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมาก เรียกว่า สิกขาบท ๕ คือ ข้อปฏิบัติในการฝึก ตน บ้าง ธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ก็ถือว่าเป็นผู้มี ศิล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล(virtuous) ดังนั้น คำว่า “เบญจศีล” ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น นิจศีล คือ ศีลที่ คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำบ้าง ว่าเป็น มนุษยธรรม^{๙๑}

๒.๑๖.๔ เบญจธรรม

คำว่า เบญจธรรม หรือ กัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมอันงาม^{๙๒} คำว่า ธรรม หมายถึง สภาพที่ทรงหรือดำรงรักษาไว้ ในที่นี้หมายถึงส่วนที่ดี มี ๕ ประการคู่กับศีล ๕ เรียกว่า กัลยาณ ธรรม จึงมีความหมายว่า ธรรมอันงามเป็นเครื่องบำรุงจิตใจให้งดงาม สร้างอริยาศีลนิสัยที่ดีและ ปราณีต ศิลเป็นเหตุให้งดเว้นไม่ทำสิ่งที่ เป็นโทษ ถ้ามีเพียงศีล ก็มีเพียงการงดเว้นจากโทษ แต่ยังไม่ได้ ทำความดีอะไรให้กับตัวเอง ต่อเมื่อมีธรรมอยู่ด้วย จึงจะเป็นเหตุให้ทำความดี เช่น รักษาศีลไม่ฆ่า สัตว์ตัดชีวิต เกิดไปพบคนนอนหลับอยู่บนทางรถไฟ มีรถไฟแล่นมาแต่ไกล ควรจะปลุกหรือบอกเขา ได้ แต่ไม่ปลุก จนเขาถูกรถไฟทับตาย อย่างนี้ศีลไม่ขาด เพราะไม่ได้ฆ่าเขา แต่ขาดธรรม คือ เมตตา ต่อเมื่อปลุกให้เขารับหลีกออกจากทางรถไฟด้วยเมตตาจิต จึงได้ชื่อว่ามีธรรม กัลยาณธรรม มี ๕ ประการ^{๙๓} ได้แก่

๑) เมตตา และกรุณา ความรัก ความสงสาร เมตตา ความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข แม้ไม่ตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า^{๙๔} คนมีจิตใจประกอบด้วยเมตตาคิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นมีความสุขนั้น ถึงจะประพฤติผิดพลาดต่อกันบ้าง ก็ให้อภัยกันโดยไม่ถือโทษโกรธเคืองกัน เหมือน มารดา บิดา ผู้เปี่ยมด้วยเมตตา ไม่ถือโทษโกรธเคือง หรือพยาบาลในบุตร แต่ถ้าขาดเมตตาต่อกันแล้ว ก็ตรงกันข้าม เมตตาเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนควรให้แก่กันและกัน ตนเกิดมาแต่แรกต้องอาศัย เมตตาของผู้อื่น จึงมีชีวิตยืนยาวมาได้ ชั้นแรกมารดา บิดาบำรุงเลี้ยงดูและฝึกปรือเรามาก่อน หรือตน กำพร้าขาดมารดาบิดา ก็ยังได้รับความอนุเคราะห์จากท่านผู้มีเมตตา ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมารดาบิดา เช่นนั้นเหมือนกัน ต่อจากนั้นพอเติบโตไปอยู่ในสำนักครูอาจารย์ ท่านคอยดูแลเอาใจใส่สั่งสอนให้รู้ วิชาฝึกหัดอริยาศีลและกิริยามารยาทให้เรียบร้อย สอนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ สิ่งที่เป็นประโยชน์และ มิใช่ประโยชน์ ต่อมาถึงวัยที่ต้องประกอบกิจการงาน ก็ยังได้รับเมตตาจิตจากผู้บังคับบัญชาและมิตร สหาย เพื่อนร่วมงานที่ตนมีฐานะเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ถ้าไม่ได้รับเมตตาจากท่านผู้นั้นมาโดยตลอดไหนเลย จะสามารถตั้งตนอยู่ได้ เมื่อตนเป็นผู้ใหญ่ขึ้นถึงเวลาที่ต้องแสดงเมตตาแก่ผู้อื่นบ้างก็ควรทำ โลกมนุษย์

^{๙๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๒๗

^{๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๗.

^{๙๒} พิลิฐุ เจริญสุข, เบญจศีล-เบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

^{๙๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

เป็นอยู่ได้เพราะทุกคนปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ กรุณาความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์คิดหาทางช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์ของเขา^{๙๕}

๒) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกหลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ ค้าคน ค้ายาเสพติด เป็นต้น^{๙๖} สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้คนเลิกดื่มสุราไม่ก่อให้เกิดปัญหาสังคม ดังผลการศึกษาในเรื่องผลกระทบที่ผ่านมาทำให้รู้ว่าสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้คนดื่มสุรา คือความเครียดจากการงาน เพราะการงานบางอย่างไม่เอื้อต่อสภาวะของบุคคลนั้นๆ ทำให้เขาทำงานไปวันๆ และบางครั้งงานที่หาเงินง่ายคืองานประเภททุจริต ทำให้บางคนต้องเข้าไปสู่วังวนอาชญากรรมโดยไม่ได้ตั้งใจ และเมื่อเหตุดังกล่าวก่อให้เกิดความเครียดจึงต้องหาทางออกด้วยการดื่มสุรา ดังนั้น การที่รัฐน่านโยบายสร้างงานสร้างรายได้ในทางสุจริตแก่ประชาชน จึงเป็นโครงการที่ดี เพราะการจะทำให้คนดื่มสุรานั้น ต้องหางานที่เป็นรายได้เสริมให้กับเขาด้วย เช่น หลวงปู่บุญรอด อภิปัญญา ดำเนินการส่งเสริมอาชีพต่างๆ แก่ชุมชนบ้านไทรทอง เช่น แปลงทดลองทางการเกษตร ทำอัฐบล็อกเพื่องานทางฝีมือเสริมรายได้^{๙๗}

๓) กามสังวร ความสำรวมในกาม กามสังวร คือ ความสำรวมในกาม การรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลหมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส^{๙๘} ให้ประพฤตินในทางที่ชอบเมื่อเป็นเยาวชนก็ให้ระวังควบคุมใจและกายไม่ให้ออกนอกกลุ่มนอกทาง เว้นความระมัดระวัง ไม่ประพฤติดเป็นคนมักมากในกาม แสดงถึงความบริสุทธิ์ผ่องใสของชายหญิงให้กระจ่างแจ่มใส คุณธรรมข้อนี้ จำแนกตามเพศของบุคคลเป็น ๒ คือ (๑) สถาสนโดษ ความยินดีเฉพาะภรรยาของตน เป็นคุณธรรมสำหรับระดับผู้ชาย (๒) ปติวัตร ความจงรักภักดีต่อสามีของตน เป็นคุณธรรมสำหรับระดับผู้หญิง (๑) สถาสนโดษ ความยินดีเฉพาะภรรยาของตน^{๙๙} ไม่ผูกสมักรักใคร่กับหญิงอื่น ช่วยกันเลี้ยงชีพไม่ละทิ้งกัน เลี้ยงดูกันเช่นนี้ได้ชื่อว่ายินดีเฉพาะภรรยาของตนอย่างอุกฤษฏ์ (เคร่งครัด) ผู้ที่ไม่สนโดษด้วยภรรยาของตน เทียบหญิงโสเภณี ไม่เป็นกามะสุมิฉฉาจารแต่ก็ยอมให้โทษแก่ตน ๓ สถาน คือ (๑) ต้องเสียทรัพย์เป็นค่าบำเรอแก่หญิงนั้นทุกคราวไป (๒) ย่อมเป็นบ่อเกิดของโรคร้ายต่างๆ เช่น โรคเอดส์ (๓) ย่อมเป็นผู้ใกล้ชิดต่ออันตราย เพราะหญิงแพศยา ย่อมสมักรักใคร่อยู่กับชายหลายคน ทำให้เกิดการหึงหวงกันขึ้น เป็นเหตุให้ก่อการทะเลาะวิวาททำอันตรายแก่กันได้ (๒) ปติวัตร คือ ความจงรักภักดีในสามี ความซื่อสัตย์และภักดีต่อสามี และผูกสมักรักใคร่กับสามีของตนเท่านั้น ไม่ควรมีใจไปคิดผูกพันกับชายที่ไม่ใช่สามีตน แม้สามีเสียชีวิตไปแล้ว เป็นต้น^{๑๐๐}

๔) สัจจะ ความซื่อสัตย์ ความจริงใจได้แก่ความซื่อสัตย์ จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง และจริงใจ การ ได้แก่ ทำจริง^{๑๐๑} คนที่มีความจริง จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ย่อมเป็นคนซื่อตรงต่อมิตรสหาย

^{๙๕} อ้างแล้ว, หน้า ๘.

^{๙๖} อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๑.

^{๙๗} เครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนา, หมู่บ้านปลอดเหล้า, หน้า ๒๕.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗ - ๒๗๘.

^{๑๐๐} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๘.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๘.

จงรักภักดีในเจ้านายของตน มีความกตัญญูทวาทิตในท่านผู้มีพระคุณ มีความเที่ยงธรรม รู้จักรับผิดชอบชั่วดี และว่าไปตามผิดตามถูกในบุคคลในเรื่องทั่วไป กล่าวโดยลักษณะเฉพาะก็เป็นคนที่มีวาจาสัตย์เป็นที่เชื่อถือได้ ความประพฤติเป็นคนตรงมีลักษณะ ๔ ประการคือ

(๑) ความเที่ยงธรรมคือ ความประพฤติเป็นธรรมในกิจการอันเป็นที่หน้าที่ของตน ไม่ทำภารกิจให้ผิดพลาดด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ความชอบพอกัน โทสาคติ ความเกลียดชัง โมหาคติ ความหลงไม่รู้จักจริง ภัยาคติ ความกลัว^{๑๐๒} พึงเห็นตัวอย่างในผู้พิพากษา ผู้วินิจฉัยอรรถคดี ต้องเป็นผู้มีความยุติธรรมเป็นหลัก ไม่ถืออคติ ๔ เป็นเหตุทำลายความยุติธรรม ต้องพิจารณาวินิจฉัยด้วยเหตุผลเช่นนี้ เชื่อว่า ผู้มีความเที่ยงธรรม

(๒) ความซื่อตรง คือ ความเป็นผู้ประพฤติซื่อตรงต่อมิตร ไม่คิดร้ายต่อมิตรนั้น ควรละเว้นจากโทษ ๔ สถาน คือ ปอกลอกเพื่อน เจรจาปราศรัยไม่สงเคราะห์จริง ประจบสอพลอ ชักชวนในทางเสื่อมเสีย^{๑๐๓} และพึงประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ สถาน คือ อุปการะเกื้อหนุนมิตร ร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วย คอยตักเตือนให้สติแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีความรักใคร่กันจริง^{๑๐๔}

(๓) สวามิภักดิ์ คือ ความจงรักภักดีในเจ้านายของตน เมื่อยอมยกบุคคลใดให้เป็นเจ้านายของตนแล้ว ก็ประพฤติซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดีในบุคคลนั้น แม้ชีวิตก็ยอมสละแทนได้ ถึงจะทำกิจการอะไรก็ตามโดยสุจริต เพื่อประโยชน์แก่เจ้านายของตนมีความสวามิภักดีในเจ้านายของตน

(๔) ความกตัญญู หมายถึง ความถึง การรู้จักระลึกนึกถึงในอุปการคุณ หรือบุญคุณที่ได้รับจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และหมายรวมเอาถึงจากสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตอื่นๆ ที่อยู่ในฐานะมีคุณแก่ตนจะมากจะน้อยก็ตาม แล้วหาโอกาสตอบแทนอุปการคุณนั้น ท่านสอนไม่ให้ละเลยโดยเด็ดขาด แม้จะเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ในบาลีบางแห่งถึงกับบอกว่า “บุรุษพึงพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดตลอดราตรีหนึ่ง หรือพึงได้ข้าวน้ำในที่ใด ไม่ควรคิดชั่วต่อบุคคลนั้นแม้ด้วยใจ” เป็นต้น^{๑๐๕}

๕) สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้ ความรู้ตัว^{๑๐๖} ความมีสติรอบคอบ คือ ความมีสติตรวจตราไม่เลินเล่อ ตรงกันข้ามกับความประมาท สติคือความระลึกรู้คิดได้ประกอบกับสัมปชัญญะ ความรู้ตัว สติต้องมีสัมปชัญญะกำกับอยู่ด้วยเสมอ จึงเป็นสติที่ถูกต้อง ความมีสติที่ถูกต้อง ความมีสติรอบคอบไม่เลินเล่อรู้จักประมาณในอาหารที่จะพึงบริโภค อาหารโดยปกติมีประโยชน์สำหรับบำรุงร่างกายและซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอ แต่ถ้าบริโภคมากเกินไปเกินประมาณหรือบริโภคอาหารที่บูดเน่า ย่อมให้โทษแก่ร่างกายได้ หรือบริโภคน้อยเกินไปไม่พอแก่ความต้องการของร่างกาย ความไม่เลินเล่อในการทำงาน คือ ไม่ทอดทิ้งธุระเอาใจใส่หมั่นตรวจสอบประกอบให้ชอบแก่กาลเทศะไม่ปล่อยให้การทำงานค้างค้ำ เช่น ทำนา ทำสวนก็ให้ทันฤดูกาล ขายของก็ต้องรู้จักครว ทำราชการก็ต้องเข้าใจวิธีดำเนินและรักษาระเบียบรู้จักกาลเทศะ ไม่เลินเล่อเช่นนี้ จึงจะประกอบการทำงานให้มีผลพูนผล มีสัมปชัญญะในการประพฤติ ความรอบคอบรู้จักระวัง ตรีตรองให้เห็นเหตุผลเสียก่อนว่าจะมีคุณหรือโทษ มีประโยชน์หรือไม่ ควรทำหรือไม่ ควรพูดหรือไม่ เมื่อทราบว่ามีคุณประโยชน์แล้วจึงทำและพูด

^{๑๐๒} ๐.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗/๒๓.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๘.

^{๑๐๕} ขุ.เปต.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๓๖.

^{๑๐๖} ๐.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๘๐/๑๒๘.

๒.๑๖.๕ ธรรมคัมภีร์ครองโลก (หิริ โอตตัปปะ)

ธรรมคัมภีร์ครองโลก ธรรม ๒ ประการ ได้แก่

๑) หิริ แปลว่า ความละอายแก่ใจ ความละอายต่อบาป หิริ หมายถึงความละอายใจตัวเองต่อการทำความชั่วความผิด ต่อการประพฤติดุจริตทั้งหลายและความละอายใจตัวเองที่จะละเว้นไม่ทำความดี ซึ่งควรจะทำให้เกิดมีในตน เช่นบิณฑาคารดาที่มีความละอายใจที่จะไม่ดูแลบุตรของตน เช่นนี้เรียกว่ามีหิริ หิริ เกิดขึ้นได้ด้วยการคิดถึงการศึกษ ฐานะ ยศศักดิ์ ชาติตระกูลของตน คิดถึงความเสียกายที่จะเกิดขึ้น รวมกับความกลัวกลัวของจิตใจที่จะไม่ทำชั่วเช่นนั้น หิริ เป็นธรรมรักษาคัมภีร์ครองโลก ทำให้โลกเกิดสันติ ทำให้คนเรายู่กันอย่างสงบสุข เพราะคนที่มีหิริจะเกลียดความชั่ว และละอายที่จะทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลังทำให้ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่โลกและสรรพสัตว์ทั้งปวง

๒) โอตตัปปะ แปลว่า ความเกรงกลัว หมายถึงความสะดุ้งกลัวต่อผลของความชั่ว ต่อผลของความทุจริตที่ทำไว้ โอตตัปปะ เป็นอาการของจิตที่หวั่นไหวเมื่อจะทำความชั่ว เพราะกลัวความผิดที่จะตามให้ผลในภายหลัง เกิดขึ้นได้เพราะคิดถึงโทษหรือความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นจากการทำชั่ว จากการประพฤติดุจริตของตน เช่น ตัวเองจะต้องเดือดร้อน เกิดความเสียหาย เสียทรัพย์สินเงินทอง เสียอริสราภาพ หรือถูกคนอื่นตำหนิตะเยียน ถูกสังคมรังเกียจ เป็นต้น โอตตัปปะ เป็นธรรมคัมภีร์ครองโลกคู่กับหิริ เพราะคนที่มีโอตตัปปะย่อมกลัวที่จำทำความผิด ทำให้งดเว้นจากการประพฤติดุจริตต่างๆ ได้ อันเป็นเหตุให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข เกิดสันติภาพขึ้น^{๑๐๗}

๒.๑๖.๖ ขรवासธรรม

ขรवासธรรม คือ ธรรมที่เป็นเครื่องมือให้บุคคลดำรงชีวิตอยู่ในเพศของปกติชนได้อย่างราบรื่น โดยไม่ทำตัวให้เป็นภัยต่อสังคม และยังเป็นเครื่องขลิบใจระหว่างบุคคลภายในครอบครัวให้อยู่กันอย่างมีความสุขได้ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งจะช่วยส่งเสริมให้คุณภาพชีวิตครอบครัวดีขึ้น มี ๔ ประการ^{๑๐๘} คือ

(๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ หมายถึง การรักษาความสัตย์ ไม่คิดคดทรยศ หักหลัง ตั้งอยู่บนความซื่อสัตย์ต่อกันและมีความจริงใจต่อกัน ไม่มีความลับระหว่างสามีภรรยา ก่อนชีวิตแต่งงานอยู่ด้วยกัน มีความจริงใจต่อกันอย่างไร พึงหันหน้าเข้าหากันแสดงความคิดเห็นต่อกันด้วยเหตุด้วยผล ไม่คิดนอกใจไปมีหญิงคนอื่นประพฤตินอกใจภรรยาตน

(๒) ทมะ รู้จักข่มใจตนเอง หมายความว่า การรู้จักควบคุมอารมณ์ของตนไม่ให้เกิดความหมั่นโหม เป็นเหตุให้แสดงกิริยาหรือวาจาอันไม่สมควรออกมา ในขณะที่ประสบเหตุการณ์น่าหวาดหวั่นต่างๆ รู้จักห้ามใจไม่ให้หลงไปในอารมณ์ใฝ่ต่ำ ไม่คิดที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสุรา โดยคิดถึงครอบครัวเป็นสำคัญ

(๓) ขันติ ความอดทนอดกลั้น จัดเป็นอดทนต่อความลำบากตรากตรำ อดทนต่อความเจ็บช้ำน้ำใจเมื่อถูกย่ำยีหรือถูกบิราษจากบุคคลอื่น โดยสามารถควบคุมอารมณ์ของตนให้มีสติยังคิดได้ มีความบากบั่นพยายามต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ เพื่ออนาคตของลูก

^{๑๐๗} อก.พูก.๒๐/๒๕๕/๖๕๕; พ.อิตติ. ๒๕/๒๒๐/๒๕๗.

^{๑๐๘} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

(๔) จาคะ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การสละเวลา เงินทอง สิ่งของและความสุขของตนเพื่อผู้อื่นมีความสุขและพ้นทุกข์ได้นั้น เป็นการทำให้ครอบครัว ใช้เวลาที่เสียไปเพื่อการดีมีสุราม่าเป็นเวลาที่ควรอยู่กับครอบครัว ปันเวลาในการอบรมสั่งสอนลูก ให้ความรู้สึที่ดีต่อภรรยาและลูก ทำให้ครอบครัวไม่ว่างเหว สามารถลดช่องว่างระหว่างคนในครอบครัวได้^{๑๐๙} ในครอบครัวพ่อถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ที่จะชักนำลูกๆ ในการพัฒนาจิตใจ มีจิตใจดี มีคุณธรรม จริยธรรมสูง มีความเสียสละให้ความรัก ความยกย่องซึ่งกันและกัน ให้เกียรติและศรัทธาซึ่งกันและกัน มีพฤติกรรมที่แสดงต่อกันด้วยความรัก ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินปัญหา ควรเป็นผู้มีเหตุผล เข้าใจปัญหา รับสภาพความจริง และหาวิธีแก้ปัญหา แก้ข้อขัดแย้งในครอบครัวให้ได้ถ้ามีปัญหา แต่ควรจะไม่ใช้มีปัญหาละเลยดียิ่งดี

๒.๑๗ หลักธรรมในการสนับสนุนขันติธรรมในการแก้ปัญหาการดีมีสุราม่า

๒.๑๗.๑ หลักการและวิธีแก้ไขปัญหามาในแนวคิดแบบอริยสัจ

การปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ถ้าพิจารณาในส่วนที่เป็น โลกุตตระ (การหลุดพ้นจากกิเลส) เป็นวิถีทางแห่งพระอริยะ เป็นแนวปฏิบัติของพระอรหันต์ แต่พิจารณาในส่วนที่เป็นโลกียะ (การมีวิถีชีวิตที่ยังผูกพันกับโลกีย์) อริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติที่สามารถจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์โดยตรง

ฉะนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหามาด้วยหลักแห่งอริยสัจ นอกจากเป็นวิธีปฏิบัติที่สามารถจะจัดปัญหาให้สิ้นสุด ในขณะเดียวกันเป็นวิธีที่เอื้ออำนวยให้เกิดกุศลธรรมขึ้น แต่การยึดถือปฏิบัติตามแนวอริยสัจ ต้องประกอบด้วยเหตุผล เหตุผลดังกล่าวนี้ต้องอาศัยปัญญาเป็นพื้นฐานจึงจะสามารถ นำไปสู่การแก้ไขปัญหามาที่ตรงประเด็นได้ ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ ดังต่อไปนี้^{๑๑๐}

๑) ทุกข์ คือปัญหา หรือสภาพต่างๆ ที่ทนได้ยาก แก้ปัญหามาต่างๆ ของมนุษย์เป็นเรื่องของความบีบคั้นจิตใจ มีอยู่ทั่วไปแก่สัตว์และมนุษย์ทุกคน การที่มนุษย์ประสบกับความทุกข์ ก็คือการประสบกับปัญหา แม้แต่คนที่ผลิตเพลินลุ่มหลงมัวเมาที่ไม่ตระหนักรู้ตัวว่าตนเองกำลังประสบกับปัญหาหรือตนเองกำลังก่อปัญหา พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องความทุกข์มิใช่เป็นทุกข์ตาม แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่า ความทุกข์หรือปัญหามาทั้งมวลเป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ มิใช่เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน ความทุกข์หรือปัญหามาทั้งมวลเป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ มิใช่ทำได้ด้วยการหลบเลี่ยงหรือหนีปัญหา หรือปิดตาไม่มองทุกข์แต่วิธีการที่ถูกต้องคือการรับรู้สัจพจน์กับปัญหา โดยการเรียนรู้เท่าทันต่อปัญหามาอย่างมีสติสัมปชัญญะ ได้แก่ การทำปริญญา คือการกำหนดรู้ และทำความเข้าใจสภาวะของปัญหามาหรือความทุกข์นั้นๆ เปรียบเสมือนกับแพทย์ที่เรียนรู้เกี่ยวกับสมุฏฐานของโรค ต้องเรียนรู้เงื่อนไขอันเป็นที่ตั้งแห่งโรคด้วย

๒) สมุทัย คือเหตุแห่งทุกข์ หรือมูลเหตุแห่งปัญหามา รู้สิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ซึ่งจะต้องกำจัดเสีย ซึ่งเป็นลักษณะของการสืบค้น วิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหามา การดับทุกข์นั้น ทำได้ด้วยการกำจัดเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น เมื่อกำหนดได้ว่า ทุกข์หรือปัญหามาเหตุปัจจัย

^{๑๐๙} ปิ่น มุทุกันต์, พันเอก, แนวการสอนธรรมตามหลักสูตรนักธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๔๕๘-๔๖๕.

^{๑๑๐} พุทธธรรม ส. มหา. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑-๑๑๐๐/๕๙๒-๖๑๑.

มาจากอะไร ก็ทำการสืบค้นเพื่อทำกิจแห่งปหานะ คือการละ หรือการจัดการพิจารณาถึงเหตุปัจจัยโดยมองที่ภายในของมนุษย์ คือ การกระทำ การพูด การคิด ที่ดีหรือชั่วเหตุอันเป็นที่มาของความทุกข์ของมนุษย์ คือ ตัณหา (ความอยาก ความใคร่)

๓) นิโรธ รู้ภาวะดับทุกข์ ซึ่งต้องกระทำให้ประจักษ์แจ้ง ได้แก่ การรู้ภาวะหมดปัญหา นิโรธ แสดงให้เห็นว่า ทุกข์ที่บีบคั้นนั้นดับลง ปัญหาที่กีดกันนั้นแก้ไขได้ เพราะสามเหตุแห่งปัญหาหรือความทุกข์เป็นสิ่งที่กำจัด หรือทำให้หมดสิ้นไปได้ ทุกข์หรือปัญหาตั้งอยู่ได้ด้วยอาศัยเหตุเมื่อกำจัดเหตุแล้ว ทุกข์หรือปัญหาที่เป็นผลก็จะสิ้นสุดไปได้เมื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา พร้อมทั้งความเศร้าหมองที่คอยกดขี่บีบคั้นครอบงำจิตใจก็จะไม่ทรมาน เราร้อนกระวนกระวาย ไม่ต้องหวังความสุขด้วยการแก้ไขปัญหาด้วยการหาอะไรมาปกปิด หรือเติมให้เต็มทดแทน และการหลีกเลี่ยงจากปัญหาต่างๆ ในสิ่งที่ผูกพันกับตนเอง ก็สามารถจะทำการใดๆ ได้เพื่อความดีงาม บำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์แก่สังคม

๔) มรรค แนวทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ หรือมรรควิธีสำหรับแก้ไขปัญหา เป็นการแก้ไขโดยการกำจัดมูลเหตุแห่งปัญหา เมื่อรู้ปัญหาและเหตุแห่งปัญหา ทั้งจุดหมายที่เป็นภาวะหมดสิ้นปัญหา รู้ทุกอย่างครบครันก็พร้อมปฏิบัติ โดยเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์ คือ เมื่อรู้จุดหมายที่จะต้องไปให้ถึง ว่าสามารถเป็นไปได้และคืออะไร การปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายนั้นจะพลอยเป็นไปได้ ถ้าไม่รู้จุดหมายว่าคืออะไร จะไปไหน ก็ไม่รู้ว่าจะปฏิบัติหรือเดินไปได้อย่างไร

ในการแก้ไขปัญหา การ諦มสุรา โดยปฏิบัติตามแนวของอริสัจ เป็นการพิจารณาข้อเท็จจริงของปัญหา โดยการเปรียบเทียบกับหลักเหตุผล ในอริยสัจ ในเบื้องต้นต้องเป็นผู้มีสติรู้ คือเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันประกอบด้วยสัมมาทิฐิ พิจารณาปัญหาที่เกิดด้วยเหตุผลโดยอาศัยปัญญาพิจารณาปัญหาตามความเป็นจริงตามเหตุผล อย่าปิดป้องเพราะความเห็นผิดการแก้ปัญหาด้วยการอาศัยหลักของอริยสัจ มีวิธีดังต่อไปนี้

๑) ปัญหา ได้แก่ การใคร่ครวญผลที่ปรากฏขึ้นแล้ว พิจารณาถึงผลที่เกิดจากปัญหาให้เห็ความเดือดร้อนเป็นคุณลักษณะ ให้ผลแก่ทุกคนที่เข้ามาผูกพัน การ諦มสุรา นำมาซึ่งความเดือดร้อนต่อตนเองและคนรอบข้าง เช่น ปัญหาการหย่าร้าง ผลที่เกิดจากการหย่าร้าง คือ ครอบครัวล่มสลาย บุตรธิดาขาดความอบอุ่นเพราะขาดมารดาหรือบิดา เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงชี้ให้มนุษย์มองปัญหาที่ตัวมนุษย์ คือพิจารณาตนเองตรวจสอบตนเอง ไม่ใช่มองหาเหตุ มองหาทางแก้ไขโดยอาศัยโชคชะตาหรือรอคอยวาสนาหรืออาศัยการอ่อนวอนสิ่งต่างๆ ดังพุทธดำรัสที่ชี้ให้เห็นถึงวิธีการแก้ปัญหาที่ไม่ตรงประเด็นว่า “มนุษย์มากมาย ถูกภัยคุกคามเข้าแล้ว พวกเขายึดเอา ภูเขาบ้างป่าบ้าง และต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บ้าง เป็นที่พึ่ง สิ่งเหล่านั้นไม่เป็นที่พึ่งอันเกษมได้เลย นั้นไม่ใช่สรณะอันอุดม การยึดถือเอาสาระนั้นนั้น จะพ้นไปจากสรรพทุกข์หาได้ไม่”

๒) มูลเหตุของปัญหา ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นเหตุให้ปัญหาเกิดขึ้น ปัญหาทุกข์ปัญหาจะมีมูลเหตุที่แตกต่างกัน การพิจารณาถึงตัวของมูลเหตุ ต้องตรงประเด็นและเข้าใจสภาพของปัญหาอย่างแน่ชัด เช่น การหย่าร้าง ต้องมองว่าอะไรที่ทำให้ต้องหย่าร้าง อะไรคือเหตุที่นำไปสู่การหย่าร้าง เพราะความคิดเห็นที่แตกต่างกันใช่ไหม เพราะชีวิตครอบครัวขาดความสมดุลหรือเปล่า จะเป็นปัญหาใดๆ ก็ตาม ประเด็นสำคัญคือว่า ต้องสืบค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดการหย่าร้าง

๓) มีเป้าหมาย ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกในการรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง มีความปรารถนาที่ต้องการกระทำให้เป็นผลสำเร็จ การมีครอบครัว สุขภาพ สุขใจ คือสิ่งที่ทุกคนต้องการและปรารถนา เมื่อต้องการจะสร้างครอบครัวขึ้น ต้องสร้างมโนธรรมความถูกต้องให้กับสมาชิกในครอบครัวด้วย โดยสร้างความสุขสงบและสร้างความมั่นคงเป็นจุดหมายสูงสุด แต่การจะนำพาครอบครัวไปถึงจุดหมายได้ ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไข คือมรรควิธีที่นำมาปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมาย คือวิธีการที่ถูกต้อง

๔) ปฏิบัติกฎวิธี ได้แก่ แนวทางแก้ไขปัญหาที่ถูกต้อง ในการแก้ไขเพื่อความถูกต้อง ตัวเราต้องสร้างความถูกต้องให้กับตนเองก่อน มีความมุ่งมั่นเพื่อจะแก้ไข หรือประกอบด้วยความจริงใจที่จะกำจัดมูลเหตุที่เกิดขึ้น เบื้องต้นต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องก่อนเป็นอันดับแรก โดยต้องเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ รู้สำนึกถึงสิ่งที่ตนเองได้กระทำนั้นว่าเป็นคุณและไม่ประกอบด้วยโทษใดๆ หลังจากนั้นจึงจัดการกับมูลเหตุที่เกี่ยวข้อง ดังเช่นพระดำรัสที่กล่าวถึงการแก้ปัญหา โดยยึดหลักปัจจุบันว่า สัตว์ทั้งหลายประพฤติดุขในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่า เป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดี ในพราหมจารี ของบุคคลทั้งหลาย กายกรรมเป็นส่วนเบื้องต้น ขวา ความปรารถนา เป็นส่วนเบื้องต้น สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องต้นแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวาบุคคลประพฤติดุขในเวลาใด เวลานั้นได้ชื่อว่า ฤกษ์ดี

การแก้ไขปัญหด้วยวิธีการพิจารณาเหตุและผล เป็นการสืบค้นความเป็นจริงของปัญหา สิ่งที่เป็นปัจจัยในการสืบค้นเหตุและผลคือปัญญา แต่การพิจารณาเหตุแห่งทุกข์หรือปัญหา อาจทำให้มนุษย์พิจารณาปัญหาเพียงภายนอกและขัดทอดว่านั่นคือต้นตอ ถ้ามองในลักษณะของความรับผิดชอบตนเอง เป็นการไม่ยอมรับว่าตนเองเป็นผู้กระทำหรือตนเองเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกระทำพฤติกรรมดังกล่าวนั้น เป็นการปกป้องตนเองให้หลุดพ้นจากภาวะ วิธีการอันถูกต้องคือมนุษย์ต้องสร้างความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยก่อน มีความเชื่อมั่นในการกระทำที่ถูกต้องด้วยเหตุด้วยผล รวมทั้งการสร้างทศณศคติแก่ตนเองว่า ตัวเราเท่านั้นเป็นที่พึ่งที่อาศัยได้ ฉะนั้น แนวทางการปฏิบัติตามหลักของอริยสัจ จึงสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑. เป็นวิถีแห่งปัญญา กล่าวคือเป็นหลักปฏิบัติที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน
๒. เป็นวิธีการแห่งการสืบค้นต้นตอเหตุและผลของสรรพสิ่ง
๓. เป็นสัจจะนิยมที่มนุษย์สามารถกำหนดรู้ได้ด้วยตนเอง
๔. เป็นหลักปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้

๒.๑๗.๒ หลักการและวิธีแก้ไขปัญหาในแนวคิดแบบคุณโทษและทางออก

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับปัญหานานับประการ อีกทั้งเป็นปัญหาที่มีความสลับซับซ้อน โดยเฉพาะปัญหาเรื่องของสุรา ซึ่งเป็นสิ่งเสพติดประเภทหนึ่งที่ถูกกฎหมาย จึงนับว่าเป็นปัญหาที่ยุ่งยาก และเป็นปัญหาที่ใหญ่ที่สุดในสังคมปัจจุบันทั้งในด้านสาเหตุแห่งปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมาในภายหลัง นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นปัญหาที่ถือว่าร้ายแรงที่สุด เฉพาะสิ่งเสพติดที่ระบาดอยู่ นับว่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ แม้ทางรัฐบาลจะพยายามปราบปรามเท่าไรก็ยิ่งจะเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้น ในบรรดาปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบันอย่างใดก็ตาม ปัญหาดังกล่าวนั้นพุทธธรรมมีทัศนะว่า มีแนวทางแก้ไขและป้องกันได้ เหตุผลเพราะพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนและวิธีการดำเนินการไปถึงความดับทุกข์ซึ่งเป็นสภาวะที่ไร้ปัญหา

อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาชีวิตโดยทั่ว ๆ ไป ฉะนั้น ทางออกที่สำคัญที่สุดคือการเข้าใจในเรื่องของคุณและโทษ โดยจะต้องมีการเผยแผ่ทั้งทางด้านศาสนวัตถุ และศาสนบุคคล ดังนี้

(๑) ด้านศาสนวัตถุ

วัดในพระพุทธศาสนาในอดีตมีบทบาทสำคัญในการควบคุมการบริโภคสุราให้อยู่ในวงจำกัด แม้ในปัจจุบันบทบาทดังกล่าวลดลงไป แต่ก็ยังมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชนอยู่ นำที่จะได้รับการรื้อฟื้นบทบาทดังกล่าวให้กลับคืนมาอีก การรณรงค์และประชาสัมพันธ์ควรจะทำให้ความสำคัญแก่สถาบันวัดด้วย เพื่อที่จะเป็นสื่อกลางถ่ายทอดไปยังประชาชน โดยเฉพาะในชนบท ข้อที่ควรพิจารณาก็คือ นอกจากการชี้โทษของสุราในแง่ศีลธรรม ในแง่ของการทำลายสติสัมปชัญญะ และทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนการเบียดเบียนผู้อื่น ควรชี้โทษในด้านสุขภาพ ซึ่งปัจจุบันเป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นทุกที

นอกจากการแก้ไขด้วยวิธีการดังกล่าวนี้แล้ว พุทธธรรมได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมของสังคมอย่างละเอียดอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้สังคมมีความสงบสุข มีความสำนึกที่จะรักษาคัมภีร์ป้องกันสังคมของตนเอง ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักจริยธรรมในสังคม เพื่อการสร้างสรรค์ความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นแก่สังคม เพื่อมิให้เกิดมีความสับสนวุ่นวาย เพราะการไม่ประพฤติล่วงศีลข้อที่ ๕ อันเป็นกติกาสังคม เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันจิต เรียกว่า ธรรมคุ้มครองโลก ๒ ประการ คือ

(๑) หิริ ได้แก่ ความละอายแก่ใจ ต่อการกระทำความชั่ว หรือบาป

(๒) โอตตัปปะ ได้แก่ ความเกรงกลัวต่อบาป หรือความชั่ว^{๑๑๑}

(๒) ศาสนบุคคล

นอกจากแนวทางแก้ไขปัญหาดังที่ได้เสนอไว้แล้วนั้น ศาสนบุคคลที่มีบทบาทในการเผยแผ่ศาสนา นั่นคือ พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นบุคลากรที่มีความสำคัญยิ่ง พระภิกษุรูปหนึ่งๆสามารถกลายเป็นสื่อมวลชนในรูปแบบวิถีชีวิตและสังคมได้ เพราะเป็นสื่อซึ่งเคลื่อนที่ไปได้หยุดอยู่ในที่หนึ่งที่ไม่ได้มีสารคือ ธรรมะ โดยที่พระภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ส่งสาร ช่องทางที่สารผ่านก็มีทั้งการที่พระแสดงธรรมหรือการสอนโดยการปฏิบัติให้ดู นอกจากนี้ วิธีการสอนและกุสโลบายต่างๆจึงมีความจำเป็นในการสอน เพราะช่วยให้เป็นสื่อ หรือเป็นอุปกรณ์ในการเรียนการสอน และเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วและดีขึ้น การที่จะชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาต่างๆ ชักจูงโน้มน้าวจิตใจประชาชนให้ประพฤติตามหลักพุทธธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขในสังคมนั้น ผู้สอน คือ ครูอาจารย์ จะต้องเป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้ชี้แนะที่ถูกต้อง ถ้าชี้ผิดๆก็อาจพาลไปนอกทาง หรือผิดพลาดไปได้ อย่างไรก็ตามบทบาทของครูอาจารย์อยู่ที่การชี้แนะแนวทางทำให้ดู มิใช่เดินทางเอง ครูที่ทำแทนศิษย์เสียเอง มิใช่กัลยาณมิตร^{๑๑๒} การที่ผู้รับสารได้รับความรู้ข่าวสารหรือหลักพุทธธรรมที่ถูกต้อง ก็จะช่วยทำให้ผู้รับสารนั้น เกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้น

^{๑๑๑} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๗๕.

^{๑๑๒} เสถียรพงษ์ วรรณปก, *พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

ตามทีควรจะเป็นให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่สังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดและวิธีการแก้ไขปัญหที่พระธรรมปิฎกแสดงไว้ในพุทธธรรม เพื่อจะได้ยกเป็นข้อสังเกตแสดงพุทธวิธีในการแก้ไขปัญหโดยทั่ว ๆ ไป โดยแยกออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

(๑) ว่าโดยหลักการ มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ เป็นการแก้ปัญหที่เหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง เป็นการแก้ปัญหของมนุษย์โดยฝีมือของมนุษย์เองหรือโดยมนุษย์เอง ที่ตรงตัวเหตุปัจจัยที่ว่ตรงเหตุปัจจัยก็ว่เป็นกลางๆ ไม่จำกัดข้างนอกหรือข้างในและว่แก้ปัญหของมนุษย์โดยมนุษย์เอง ก็ว่เห็นได้จากการที่พระองค์ชี้ให้มองปัญหของตนที่ตัวมนุษย์เอง ไม่ใช่มองหาทางแก้ไขบนฟ้าหรือโชคชะตา และให้แก้ปัญหด้วยการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุผล ไม่หวังพึ่งการอ้อนวอน หรือนอนคอยโชค

(๒) ว่าโดยแง่ที่เน้นคำสอน พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหทั้งด้านนอกด้านใน ทั้งทางสังคมและทางจิตใจของบุคคล มีคำสอนด้านชั้นนอกเป็นศีล และชั้นจิตและปัญญาเป็นด้านใน กล่าวคือ เน้นหาคำสอนเน้นการแก้ปัญหทางจิตใจมากกว่าแก้ปัญหทางสังคม หรือด้านนอกอย่างอื่น

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา จึงเป็นที่ทราบว่เพราะความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วยภูมิสติปัญญาตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม กล่าวคือ บางคนอาจเข้าใจในแนวทางได้เป็นอย่างดี ในขณะที่บางคนอาจไม่เข้าใจแนวทางในการปฏิบัติเลย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์หรือเป็นมูลเหตุแห่งปัญหต่างๆ ทั้งที่เกิดขึ้นโดยตรงและแอบแฝงมากับปัญหอื่นๆ เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาคอบครัว หรือแม้แต่ปัญหเกี่ยวกับเรื่องของสุขภาพ ซึ่งปัญหเหล่านี้ก็ล้วนเป็นปัญหที่เกิดจากการดื่มสุรา ที่ทำให้มูลเหตุในสังคมเกิดขึ้น เพราะสามารถเอื้อประโยชน์สาเหตุของการล่งละเมิดประพฤติดศีลข้อที่ ๕ คือ การดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๒.๑๗.๓ หลักการและวิธีแก้ไขปัญหในแนวคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

มนุษย์โดยทั่วไปจะเกิดความพึงพอใจในการบริโภค เช่น รับประทานอาหารโดยมุ่งรสชาติอร่อยเป็นหลัก โดยไม่คำนึงถึงพิษภัยของอาหารที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง ในกรณีทีรับประทานโดยไม่รู้จักประมาณทีพอดี ทำให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกาย เป็นการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น การดื่มสุราทำให้พอใจ แต่ทำให้เสียสุขภาพ ก่อการทะเลาะวิวาท เกิดอุบัติเหตุ หรือรับประทานโดยไม่มุ่งคุณภาพ รับประทานโดยไม่มุ่งคุณค่าของอาหาร กินมาก เปลืองมาก แต่กลับขาดธาตุอาหาร บางคนรับประทานของเอร็ดอร่อยมากมาย แต่ต่อมาปรากฏว่เป็นโรคขาดสารอาหาร และยังทำให้คนอื่นอดรับประทาน เพราะการรับประทานมากแต่ขาดธาตุอาหาร คนอื่นก็พลอยอดรับประทาน เพราะฉะนั้นความพอใจ ไม่ใช่หลักตัดสินอรรถประโยชน์ ถ้าความพอใจไม่มาพร้อมกับการได้คุณภาพชีวิต ความพึงพอใจ บางครั้งกลับเป็นตัวการทำลายอรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมา

ดังนั้น คุณค่าทีจะต้องคำนึงถึงในการบริโภคนั้น จำแนกออกได้เป็น ๒ ประเภท ตามชนิดของความต้งการ คือ^{๑๑๓} ทำลายสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต เป็นต้น

^{๑๑๓} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นต้ง กรุป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖๕.

๑) คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาแก้ปัญหาของตนเพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่าจึงต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคาจะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหาร มีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับการหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่

๒) คุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ที่มนุษย์พอกพูนให้แก่สิ่งนั้นๆ เพื่อปรนเปรอความต้องการหรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงที่ยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่าอาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะ ความโก้หรูหรา เป็นต้น

การดำรงอยู่ของมนุษย์ ควรที่จะมีความต้องการคุณภาพชีวิตมากกว่าความพึงพอใจ ด้วยเหตุนี้ สันโดษธรรมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ควรจะนำมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในยุคของการเสพบริโภคที่มีความนิยมสูง สันโดษ คือ ความพึงพอใจ ยินดีในสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ไม่อ้อสงิหิอันไม่ชอบธรรมของผู้อื่นมาเป็นของตน สันโดษนั้นโดยทั่วไปจะนำมาใช้กับความต้องการปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ อันได้แก่ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค สันโดษนี้ไม่ได้เป็นคำสอนเฉพาะแก่พระสงฆ์เท่านั้น หากแต่ควรจะเป็นหลักปฏิบัติในหมู่ชาวพุทธร่วมกัน มีคำเตือนว่าคนไทยสันโดษ ทำให้ไม่กระตือรือร้น ไม่ชวนขวย ไม่ดิ้นรน ทำให้ประเทศชาติไม่พัฒนา ในปัจจุบันนี้กลับกลายเป็นว่า ถ้าเรารู้จักเสพบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างรู้จักประมาณที่พอดีและเหมาะสมแก่ตัวเองไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ที่ปรากฏในหลักที่เรียกว่า มัตตัญญูตา คือ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ความพอดีจน ถึงกับว่ามีสิ่งต่างๆออกมาช่วยกันรณรงค์การบริโภคที่เกินความจำเป็น ฟุ่มเฟือย เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสูญเสียที่เกิดขึ้น และวิธีนี้กลับเป็นการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึง ความพอดีที่ทำให้คุณภาพของชีวิตมาสอดคล้องกับความพึงพอใจในคำสอนข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์ เมื่อจะบริโภคอะไรก็ต้องพิจารณาเหตุผลหรือความมุ่งหมายของการบริโภค ตามสูตรที่ว่า

“...ปฏิสงขา โยนิโส ปิณฑปาตํ ปฏิเสวามิ...” พิจารณาทุกอย่างไม่ว่าจะบริโภคอะไร คือพิจารณาโดยแยกกาย แล้วจึงบริโภคอาหาร “เนว ทวายน น มทายน น มณฺฑนายน” มิใช่เพื่อความสนุกสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลง มัวเมา มิใช่เพื่อไถ่หลุมฟุ่มเฟือย “ยาว เทว อิมสส กายสส” แต่บริโภคเพื่อความดำรงอยู่ เพื่อความเป็นไปได้ของร่างกายนี้ เพื่อกำจัดทุกขเวทนา โดยเพื่อป้องกันมิให้มีเวทนาใหม่ เพื่อความดำเนินชีวิตด้วยดี เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อหนุนต่อชีวิตที่ดีงามเพื่อการอยู่อย่างผาสุก”^{๑๑๔}

ดังนั้น ก่อนที่จะบริโภคจะต้องเข้าใจในความหมายนี้ และบริโภคให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย ฉะนั้น ความพอดีหรือทางสายกลางอยู่ที่คุณภาพชีวิตสอดคล้องกับความพึงพอใจ เพราะว่าผู้ที่เป็นชาวพุทธ พิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่า เพื่อความมีสุขภาพดี เพื่อเกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข ดังนั้น คุณภาพชีวิต คือ สิ่งที่ต้องการในการบริโภค มีการพิจารณาถึงคุณค่า

^{๑๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒ - ๒๓.

แท้ คุณค่าเทียม เพื่อให้ได้รู้ว่า บริโภคแล้วได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี่คือความหมายของมัตตัญญูตา คือ ความพอดี ที่ว่าเป็นทางสายกลาง^{๑๑๕} ผู้ที่มีความต้องการอย่างนี้ย่อมได้ชื่อว่า ปฏิบัติตามหลักสันโดษ หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ความต้องการคุณค่านั้นเอง

๒.๑๘ สรุป

ขันติ หมายถึง ความอดทน ที่แสดงถึงความอดทนทั้งที่เกิดขึ้นจากภายในจิตใจและภายนอก จะต้องอดทนจากสิ่งที่เข้ามากระทบจากภายนอก เพื่อให้มีความปกติของสภาพของจิตใจ และร่างกาย อันหมายถึง ความสงบต่อภัยอันตราย ทั้งที่เป็นความทุกข์ ความเจ็บปวด ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในชีวิตการประกอบอาชีพ การศึกษา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะสำเร็จได้ต้องอาศัยความอดทน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีความอดทน เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ตนและบุคคลอื่น

ลักษณะของขันติคือ (๑) มีความอดกลั้น เช่น เมื่อถูกด่า ก็ทำเหมือนกับว่าไม่ได้ยิน ไม่สนใจใยดี (๒) เป็นผู้ไม่ดุร้าย คือ สามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้าย ทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธ (๓) ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น คือ ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือเจ็บแค้นใจด้วยการกระทำของเรา(๔) มีใจเบิกบานอยู่เป็นนิตย์ คือ มีปิติอิ่มเอิบใจ ไม่พยายาบท ไม่กล่าวโทษใคร ๆ อดทน ทำการงานทุกอย่างด้วยใจเบิกบาน

ขันติ ๔ ประเภท คือ (๑) อดทนต่อความลำบาก คือ เมื่อทำงานจนได้รับความเหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย ก็ไม่ทอดทิ้งการงาน ย่อมอดทนต่อสิ่งเหล่านี้จนทำงานของตนให้สำเร็จ (๒) อดทนต่อทุกข์เวทนา คือ เมื่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายด้วยโรคภัยที่เกิดขึ้นกับร่างกายตนก็ไม่ร้องครวญคราง ทูรันทุราย แสดงอาการโมโห แต่ต้องรู้จักอดทนอดกลั้น อาการหนักก็จะได้กลายเป็นเบา หรือหายไปในที่สุด (๓) อดทนต่อความเจ็บใจ คือ อดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น โดยเฉพาะถูกคนที่ต่ำกว่าล่วงเกินเช่น ถูกด่าว่าหรือสบประมาท ก็รู้จักอดทน สอนใจตัวเอง พิจารณาถึงสาเหตุปัญหานั้นๆ แล้วหาวิธีการแก้ไขเพื่อให้เกิดความสงบ (๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ อดทนต่ออารมณ์ฝ่ายพลิตพลินซึ่งเป็นไปตามอำนาจกิเลส เช่น การเที่ยวเตร่ การซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก เล่นการพนัน หรือการทะเลาะวิวาท เป็นต้น

วิธีการสร้างความอดทนคือ (๑) คำนึงถึงหลักหิริโอตตปะซึ่งเมื่อมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ความอดทนย่อมจะเกิดขึ้นได้ (๒) รู้เท่าทันอารมณ์ที่มากระทบ (๓) พึงสมาธิ เพราะสมาธิเป็นธรรมที่เกื้อหนุนขันติ

ขันติที่ปรากฏในมงคลสูตรมี ๒ ประเภท คือ (๑) ขันติ (สามัญ) (๒) อธิวาสนขันติขันติ อย่างแรก หมายถึง ความอดทนในการทางานทั่วไป เช่น อดทนต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความเจ็บปวด เป็นต้น ซึ่งส่วนมากเกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือสิ่งที่เกิดจากร่างกายตนตามปกติ ส่วนอธิวาสนขันติ หมายถึง ความอดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอดทนต่อการล่วงเกินของคนต่ำกว่าขันติในโอวาทปาฏิโมกข์เป็นการกล่าวถึงในฐานะเป็นตบะคือธรรมเผา

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๓.

กิเลสอย่างยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ส่วนขันติในฆราวาสธรรมเป็นการอดทนต่อการทำงาน เลี้ยงชีพ ไม่ย่อท้อต่อความลำบากหรือความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า

โทษของการขาดขันติคือ (๑) ไม่เป็นที่รักที่พอใจของคนทั้งหลาย (๒) เป็นผู้มากด้วยเวร (๓) เป็นผู้มากด้วยโทษ (๔) หลงกระทำกาลละ (๕) เมื่อตายไปย่อมเขาถึงอบายทุกคติวิบาตนาถ ส่วน อานิสงส์ของขันติคือ (๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) ไม่ดูร้าย (๓) ไม่มีวิปปฏิสาร (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

เกี่ยวกับความอดทนทั้ง ๔ ประเภท คือ (๑) อดทนต่อความยากลำบาก (๒) อดทนต่อทุกเวทนา (๓) อดทนต่อความเจ็บใจ (๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส ความยากลำบากที่เห็นได้ชัดที่สุด คือการประกอบอาชีพ เพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว สร้างฐานะให้มีความมั่นคง ต้องอาศัยความอดทนอย่างสูง แม้บางครั้งจะเกิดความท้อใจแต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ ยังมีฐานะไม่ดีก็ต้องอดทนมาก, ส่วนมากทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ ความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน นอกจากนี้ยังเกิดจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งมีทั้งหนักและเบา เมื่อรู้จักอดทนก็จะทำให้ไม่ทรมานทรมานหรือ กระสับกระส่าย ทำให้มีกำลังใจต่อสู้ชีวิต, ความอดทนต่อการเจ็บใจเป็นการอดทนต่อความโกรธความไม่พอใจความขัดใจอันเกิดจากคำพูดกิริยามารยาทที่ไม่ชอบใจ ซึ่งเกิดจากสภาพแวดล้อม เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้าน เพื่อเรียน เป็นต้น การรู้จักอดทนจะทำให้ไม่เกิดความเสียใจ ผูกโกรธหรือผูกอาฆาตผู้อื่น, การอดทนต่ออำนาจกิเลส คือ เมื่อมีสิ่งเข้ามาช่วยทำให้เกิดความต้องการ ความโลภก็จะเกิดขึ้นหากเราก่อใจไว้ได้ ความอยากก็จะค่อยหายไป ความอยากทำให้ใจไม่สบาย แต่ความห้ามใจอดใจได้ทำให้เรามีความสุขใจ นอกจากนี้ยังมีความไม่พอใจที่เกิดขึ้นจากการกระทบกระทั่งกับคนอื่น หากเราไม่มีสติทำให้ทะเลาะวิวาทกันหรือดบตีกัน แต่ถ้าเรารู้จักอดทน ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น

สุรา หมายถึง วัตถุทั้งหลาย หรือของผสมที่มีแอลกอฮอล์ สามารถดื่มกินได้ ผู้ที่ดื่มกินแล้วเกิดความฮึกเหิม หรือเกิดความกล้ามากขึ้น ทำให้เสียสติ ทำอะไรโดยไม่มีสติยั้งคิด สุราเป็นปัญหาทั้งทางด้านตัวบุคคล และในส่วนของสังคมโดยรวม ทางด้านตัวบุคคลนั้น ทำให้เสียสุขภาพเป็นส่วนใหญ่ ส่วนทางด้านสังคมนั้น ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวที่ผู้นำติดเหล้า นำความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัว ช้าง นอกจากนี้ ทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาที่เกิดจากการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือจากความคิดคะนองเป็นเหตุ ซึ่งมีหลายลักษณะ เช่น มั่วสุมก่อความรำคาญแก่ผู้อื่น ประพฤติตนเป็นอันธพาล เสพสิ่งเสพติด ลักทรัพย์ ปล้นทรัพย์ ทำร้ายร่างกาย กระทำอนาจาร ช่มชู้ ฯลฯ ซึ่งการกระทำเหล่านี้ล้วนแต่เกิดจากการคบเพื่อนผิดโดยมั่วสุมในเรื่องการดื่มสุราเสียเป็นส่วนใหญ่